

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»magyarok nincsenek Magyarországon«

ADY ENDRE

»Aszat, csalán, lapu, nadragulya«

CZESŁAW MIŁOSZ

»Apró emberke, hatalmas életkedvvel.«

NÉMETH G. BÉLA

Mcmxc Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

18. V. 86.
"más mákás
bódul fel,
a baronlej

Mcmxc Június

MÁSODIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Ady Endre Korrobori 3

Schöpflin György A demokrácia esélyei 5

Tatár György Fogság és déjà vu 11

Petri György Valamit valamiért 17

Nádas Péter A kút – A ló vak 19

Tábor Ádám Szabadtéri szabadvers 28

Lieve Joris Lopott órák 31

Czesław Miłosz Versek 38

Németh G. Béla Valahogy így volt 41

Tábor Ádám Válasz Eörsi István kérdéseire 42

Petri György Mi is egy művész? 53

Marsall László–Sáry László Majdnem aleatorikusan 57

Bezeczky Gábor A tulipán neve 63

Szénási Sándor Jézus Krisztus pártfőtitkár 64

E számunkat Forgách András Petri Györgyről készített grafikáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER. NYOMTA A VÖRÖSMARTY NYOMDA SZÉKESFEHÉRVÁROTT. FELELŐS VEZETŐ: PAPP KÁROLY. ISSN 0864-800X.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

A CORVINA KIADÓ

KÖNYVÚJDONSÁGA

ÁRA: 600 FORINT

BARCY ZOLTÁN

SOMOGYI GYŐZŐ

KIRÁLYÉRT
ÉS HAZÁÉRT

CORVINA

Korrobori

ADY ENDRE

A IX., sőt a X. században is még Rómának, az egykori Urbsnak népe jól megértette a latin, a klasszikus latin orációkat. Háromszáz év múlva pedig már készen volt az az új nép, amely már sehogy sem volt a Ciceróé. A Sátán játszik-e vajon velem, amikor egyre biztosabban látom, hogy a Duna-Tisza tája ismét népalakulás nagy, teremtő momentumánál tart? Jeremiás siralmából mormolgotok mostanában, naponként rettenetes, de gyönyörű verseket magamnak. Az Istennek ó testamentumából, melyet kedves, zsíros, magyaros magyartalansággal Károli Gáspár fordított magyarra. „Örülj és vigadozz Edomnak leánya, ki lakozol Hucznak földében, mert még terajtat is általmegyen a pohár, megrészegülsz és okádol.”

De Jeremiás nemcsak ezt sírja, hanem emezt is: „A mi atyáink vétkeztek és nincsenek, mi pedig az ő álnokságokat hordozzuk.” A jeremiádfíró Farkas András csodálatosan látta volt ám Júda és Árpád balsorsának bolondul nagy hasonlatosságát. Vajon nem az együgyű próféta látása beszél-e Erdély ama néhai prédikátorának írásából is: aki a zsidó-magyar rokonságot bizonyígtatta? A mi atyáink, akik talán még így-úgy magyarok lehetnek, elfelejtették megcsinálni a magyarságot. Magyarság régen nincs már, ami van, az csak pars negativa, amely avval különbözik a jól megrajzolódott fajtáktól, ami neki nincs. Egyetlenünk, ami a mienk és életjelünk volna, a nyelvünk is dadogó, megrekedt nyelv. Ez a nyelv olyan régóta készülődik, s úgy megkésett, megszedült, megbénult, hogy most már sohase készül el.

Betelni indult napjaim vitustáncában egy hazátlan, kócsa, szép, fájdalmas gondolatleánnyal táncolgotok. Azt mondogatja ez a szép, bitang néember, evvel vigasztalgot: ez a történelem, a História. Én tehát olyankor élek, amikor a História nekidurálta magát, s erősen dolgozik körülöttem. Betelni indult napjaim legszentebb vitustánca is – tudom – alapjában nagyon egyéni, nagyon személyes mulatság. De szubjektív kínjaim részeg haláltáncában mintha bennem jajveszékelné az egyetlen és utolsó magyar. Mintha ezt is nekem és miattam sírta volna Jeremiás: „A vének megszűntek a kapuból és az ifjak az ő énekelésüktől.” Én az én életemben, sorsomban, maholnapi elnévelésomban az én kihalt fajtámnak a példáját sejtem, érzem. A zoon politikonnak én nemcsak társaslényi, de politikus-magyar igazolása vagyok. Valószínű, hogy a halálos ágyamon is

csak egy magyar vezércikk erejéig fogok belelátni a nagy Titokba. De a vezércikkemet akkor is meg fogom írni, hacsak meg tudom írni. Úgy látszik, hogy a magyar embernek még az sem adatott, hogy a fájdalmai csupán magáért fájjanak.

De az igaz, ugye, hogy közben, senkik, még egyformákban is százféleké köze, elvegyült egymillió zsidó? Hogy e zsidók megcsinálták nekünk Budapestet s mindazt, ami talán – talán? biztosan – nincs is, de európaias és távolról mutató? Segítségünkre jöttek nekünk, akik már nem vagyunk, azok, akik, mint nép, szintén nincsenek.

Ausztráliában van egy nagy néptörzs, mely a világ első poétanépe, mert kitalálta a Korroborit. A Korrobori nagy, szerelmes táncorgia, amelyhez – a nők muzsikálnak. Ezek az ausztrálieiak, íme, intézményesen megjelképezték a nagy emberi rejtélyt. Azt, amit a francia finomkodók a nemek halálos gyűlöletének kereszteltek el. A Korroboriba bele is lehet halni, erotikus szerelemgyűlöletben, ott, ott a muzsikáló nők lábai előtt. A zene szól, a nők kacagnak és várnak, s mi kitáncoljuk magunkból az utolsó csöppnyi szerelmet, életet.

Micsoda gyávaság volt még meg nem mondani, hogy a Korroborit üzzük, járjuk pár évtized óta a Duna-Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerszámaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölvé-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt, egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz. Az az erdélyi prédikátor nem ezt érezte-e, amikor együgyűen, de lelkesen, a zsidó-magyar atyafiságról írott könyvet?

Ők, a zsidók, mint az ausztráliei asszonyok, kezelik a hangszereket. Mi, a pusztuló férfimediumok, táncolunk, haraggal és szerelemmel, gyűlölettel és vággyal – rogyásig. Kár, hogy kevesen vagyunk, sőt sehányan se vagyunk, mi, táncolók; magyarok nincsenek Magyarországon. Az már nagyon is politika volna, kiméletlenül megmagyarázni, mi okból nincsenek, de nincsenek. Erejüket kiélt uralkodó osztályok, főlzabadosokra későn hozott, nyomorult parasztság, senyvedő, mert haszontalan fajtákkal és fajtákból öszvéresedett polgárok. Mi a fenéből, nyavalyából – hogy csúnyábbat ne mondjak – lehetnének itt kultúra-potenciás magyarok? Nemsokára ott tartunk, hogy még a Korroborit

Ady Endre cikke 1917-ben keletkezett, először a Nyugat 1924-es évfolyamában jelent meg.

se táncolhatjuk, mulathatjuk tovább. Sváb, szepes, rutén s isten tudja, miféle korcs-magyarok rárohannak a magyarság nevében a muzsikálókra, s összetapoossák a hangszereket.

Pedig, pedig ez a Korrobori az egyetlen világosság, ami még előcsalhatna valami nem szégyellnivaló fotográfiát – rólunk. Megkötötten, eltiportan, ami magyarságféle még akad itt, csak egy kormányzott s mégis szabadjára engedett népalakulással bújnék ki s lendülne föl. Cholnoky Viktor a Nyugatban egyszer egy könyvről beszélt, melyet meg kellene írni. Négy esztendővel az ő cikke előtt én ugyanezt próbáltam rajongva bebeszélni egy magyar politikus fejébe Párizsban. Hogy, no most rajtunk van a sor, turáni fajtákon, s ezeknek mi, magyarok, vagyunk a lelegeje. Ezért vagyunk olyan benn Európában, régóta s közel a hanyatló kultúrákhoz. Azóta – ne adjon erőt az akármilyenisten, hogy elmondjam – megláttam élesen akkori látásom csalárdságát. Ex nihilo –

nihil: annyira csak magasabbra törő kultúreberek is akadnak talán közöttünk, hogy egy lehetetlen számárságért az egész emberi kultúra ellen vétkezzünk?

Valamit már látok: ami magyarság van, az semmiképpen sem hasonlít az iskolai olvasókönyvekben föltalált magyarsághoz. A püspök, a mágnás s a nobilis és egregius ősök gyámtalan utódja csak akkor prosperálnak, ha zsidók. Előtipusát látom egy új népnek, a Korrobori kiváltott népének, s óh, bár jól látnék. Ez volna [a] mi minden dilemmánk megoldása s nyilván a História remekbe készült munkája, ha igaz volna. Kultúrát végre is csak azok csinálnak, akik olyan nyugtalanok, hogy nekik az egész föld kevés. Az utolsó ilyen magyarokat azonban már Ottó császár – ő volt-e csakugyan? – megcsonkította a Lech mezején. A kultúra és a továbbmenés tehát a Balkán-fajták közé ékelt korcs-magyarság számára: a nem éppen tökéletes, de hasznos zsidóság. Egyébként? Egyébként: „örülj és vigadozz, Edomnak leánya, ki lakozol Huczna földében, mert még terajtd is általmegyen a pohár, megrészegülsz és okádol.”

A demokrácia esélyei Közép- és Kelet-Európában

SCHÖPFLIN GYÖRGY

Bevezetés

Írásom témája az életképes demokráciák létrehozásának lehetősége Közép- és Kelet-Európa posztkommunista államaiban. Alapfeltevés, hogy ezeknek az államoknak sem politikai kultúrájában, sem társadalmi szerkezetében, sem általános gyakorlatában nincs semmi olyan, ami a demokrácia megteremtését eleve lehetetlenné tenné, ugyanakkor úgy vélem, a demokrácia megteremtésének útjában súlyos politikai, s nem kevésbé gazdasági nehézségek állnak. Mindezen túl elképzelhető, hogy a Közép- és Kelet-Európában születő demokráciák számos jól felismerhető módon eltérnek majd a nyugat-európaiaktól, és időbe telik, amíg az akadályok elhárulnak. Figyelembe véve a fenti állítások politikai vonatkozásait, tanulmányomban azt az álláspontot követem, hogy a közép- és kelet-európai demokráciák előtt álló akadályok természetének tisztázása minden párt érdeke. Végül úgy gondolom, hogy az 1989–90-ben Közép- és Kelet-Európában lezajló változások alapját a meggyőződés képezte, hogy a nyugat-európai típusú demokrácia a leghatásosabb politikai rendszer, és hozzá képest nem létezik alternatíva.

Demokrácia és az érdekek definíciója

A nyugati demokráciák egyik fő jellemzője az anyagi érdekek elsődlegessége. Ennek figyelembevétele alapvető a politikai játszma olyan szabályainak kialakításához, melyek nagyfokú stabilitást biztosítanak. Az anyagi érdekekre összpontosítva a liberális demokráciák képesek megbirkózni a hivatalban lévő kormánnyal szemben jelentkező komoly kihívásokkal, de mindezt a politikai szerkezet olyan általános elfogadásával teszik, mely elég rugalmas ahhoz, hogy mind a materiális, mind a nem materiális versengésnek teret nyújtson. Az anyagi érdekek elsődlegeségének lényege abban áll, hogy ez a fajta hangsúly egyértelműségével és kiszámíthatóságával viszonylag zökkenőmentessé teszi az értékek és források elosztása körüli vitákat.

Az anyagi érdekek egyértelműen definiálhatók; méltányos értékelésükhöz megfelelő intézményes és jogi biztosítékok teremthetők; az egyéni és csoportcélok meghatározásának viszonylag könnyen érthető módját kínálják. Ebben a megjegyzésben természetesen bennefoglaltatik, hogy az egyéni és csoportérdekek számos ponton keresztezik vagy fedik egymást, ezért az érdekek meghatározása

soha nem lehet abszolút. Az egyéneknek számolniuk kell a termelés és fogyasztás, a hosszú és rövid táv, az egyéni és közösségi javak stb. versengésével, amikor saját érdekeiket és az ezekből adódó politikai viselkedésüket latolgatják.

Bár az anyagi érdekek az elsődlegesek, ezek nem zárják ki, csupán alárendelt helyzetbe kényszerítik a nem anyagi érdekeket. A nem materiális értékek és a belőlük származó dolgok legalább olyan sokfélék, mint a materiálisak. Jelenthetik a nemzethez, a valláshoz, a nemhez, a fajhoz vagy a társadalmi helyzethez való hűség egymással versengő igényét, vagy számos nehezebben meghatározható fogalomhoz – mint erkölcs, környezet, részvét, közösségi lojalitás – való tartozást. A nem materiális értékek színezhetik, és gyakran színezik is az anyagi értékek meghatározását – sokszor eltorzítva azok várható alakját –, de soha nem semmisítik meg őket teljesen.

Anyagi és nem anyagi érdekek

Egy politikai felépítmény szerveződhet az anyagi érdekek elsődlegességét igenlő vagy tagadó vita körül és/vagy arra a meggyőződésre, hogy a nem materiális érdekeknek van elsőbbségük, de ez a meggyőződés akkor is szinte kivétel nélkül a retorika szintjén marad, és a valóságban anyagi megfogalmazásban nyer értelmezést. Ha például a közösség egy rétege nagyobb anyagi juttatást követel „hátrányos helyzetűeknek”, ez az igény nyerhet legitimitást a részvét szempontjai szerint, valójában azonban egy részérdek folyamodik magasabb juttatásért.

Ugyanakkor nem szabad alábecsülni a nem anyagi érdekek szerepét a liberális demokráciákban. Bennük nyernek kifejezést a politika árnyalt dimenziói, a közösséghez való tartozás értékeinek azon sokasága, melyek a közösséget közösséggé fogják össze; a közösséget közösségtől elválasztó határok; a múlt és jövő szerkezete, mely alapvető a közösség fenntartásához; és végül az erkölcsi világ azon elemei, melyek alapján egyének és csoportok eldöntik, mi pozitív és negatív, helyes és helytelen, jó és gonosz.

Azonban amíg a nem anyagi értékek jelenléte alapvető egy létező közösség fenntartásához, a politikai stabilitás szempontjából veszélyessé válhatnak, ha a politikai játékban vezető szerephez jutnak. Az anyagi érdekek alkudozás, tárgyalás alapját képezhetik, ahol engedmények tehetőek, ezekért viszont másutt kárpótlás jár. Mindez nem érvényes a nem anyagi értékekre. Ellenkezőleg. Pontosan azért, mert a nem anyagi érdekek az érzelmi rétegben

gyökereznek, nem adhatók föl könnyen, hiszen a közösségi identitás központi, alkotó magjának minősülnek. Ahhoz, hogy egy közösség feladja egy érzelmi érdeket, a közösségi tudat küszöbértékét olyan nagyszabású dolognak kell elmozdítania, mint például egy háborús vereség, egy forradalom vagy a hatalmi viszonyokat alapvetően átalakító változások. Ilyenkor az illető politikai rendszer a krízis jegeit mutatja, és olyan engedmények születnek, melyek soha vagy csak kivételes alkalmakkor tapasztalhatók az anyagi dolgok körüli alkudozásokkor. 1990 elején a Szovjetunió valószínűleg átlépte ezt a küszöböt.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy ha a nem anyagi értékek túlságosan kiemelkedő szerephez jutnak, az így érdekeltté vált csoportok olyan masszív tömböt alkotnak, hogy a nem anyagi értékek nem képezhetik többé vita tárgyát, és odavész a liberális demokráciára jellemző adok-veszek könnyedsége. Észak-Írország jó példa arra, hogy mi történik, ha a materiális érdekek alárendelődnek a nem materiális érdekeknek – a probléma kezelhetetlenné válik, és semmiféle alkudozás nem jelenthet megoldást.

A szovjet típusú rendszerek öröksége

A szovjet típusú rendszerekben nem létezik az érdekek tiszta kifejeződése. Az átalakulás egyik fő oka minden bizonnyal az volt, hogy a politikai és gazdasági érdekek összefonódása alapvetően eltorzította az érdekek kirajzolódását, és így lehetetlenné tette a források legésszerűbb felhasználását. A problémák azonban még ezen a helyzeten is túlmutatnak. A szovjet típusú rendszerek egyik legfontosabb vonása, hogy a politikai szféra olyannyira átsző minden egyéb szférát, hogy minden ügy és ügylet politikálódik. A politikai élet vezetője, a kommunista párt természetesen egyáltalán nem a nyugati értelemben vett „párt”; azaz nem egy adott részérdek képviselője. Az értékek halmazának kizárólagos orgánusaként igyekszik feltüntetni magát, és ezt a szerepet a vélt tökéletesség egyedüli hordozójának jogán tulajdonítja magának.

Az anyagi érdekek kommunizmusba való teljes beolvadásának elkerülhetetlen következménye az lett, hogy az egyének és csoportok számára rendkívül nehezzé vált saját érdekeik és identitásuk meghatározása. Következésképpen, az önmeghatározás nem materiális kritériumok alapján való megfogalmazásának számos módja alakult ki, melyekben az anyagi tényezők alárendelődtek a nemzeti, a vallás, az erkölcs és egyebek követelményeinek. Az így adódó nehézségek a fönt leírtakból kirajzolódnak: a nem anyagi érdekekről sokkal nehezebb alkudozni; a politikai vitát súlyosan megerhelik az érzelmi vonatkozások; ropant módon kiszélesedik annak körülírása, hogy egy adott politikai kérdés körébe mi tartozik bele és mi nem. Továbbá, a köztámogatások megszerzésének igénye elsősorban nem anyagi alapon merül föl, és szinte automatikusan az érzelmeik felborzolását váltja ki. Ez pedig egyre nehezebbé teszi a nyugalom megteremtését. Kézenfekvő példa a Slobodan Milošević vezette Szerbia. Milošević szenvedélyes, nacionalista retorikával átalakította a politikai színteret. Eredeti célja az volt, hogy a súlyos gazdasági gondok orvoslása érdekében a nem szerbeket tegye felelőssé a

nehézségekért. Ezzel elérte, hogy a Milošević-vonalnak nagy tábora szerveződjék. Elhallgattatta bírálóit és megerősítette a szerb-hatalmat az albánlaktá Koszovóban és a soknemzetiségű Vajdaságban. Szerbia gazdasági problémáiból azonban semmit nem oldott meg. Azzal pedig, hogy a szerb társadalmi-gazdasági nehézségek kérdését szerb nemzeti problémáiká vá szélesítette, Milošević és tábora Jugoszlávia jövőjét tüzte napirendre, hiszen a szerb hatalom erőltetése a nem szerb lakosság egyre hevesebb ellenállását váltotta ki.

Tanulmányom állítása szerint amíg Közép- és Kelet-Európa posztkommunista államaiban nem nyer alapot az anyagi érdekek elsőbbsége, nagy az esély, hogy politikájukat a nem anyagi érdekekhez való kapcsolatok fogják meghatározni, ez pedig érzelmi síkon kicsendülve a szenvedélyek felbolydulásának és elcsitulásának bizonytalan mintázatát rajzolja ki. A parlamenti koalíciók valószínűleg rövid életűek lesznek, mivel tagjaik a „lekiismeret”, az „erkölcs” vagy a „tisztesség” kérdéseiben fognak dönteni, és időbe telik, mire a politikusok és a pártok anyagi érdekek szerint definiálják magukat.

A sors iróniája, hogy a fenti folyamat hosszúsága valószínűleg attól függ, hogy az adott kormányok mennyire lesznek céltudatosak a piac és a politika teljes szétválasztásában. A kormányoknak ehhez a materiális érdekek elsőbbsége szellemében kellene eljárniuk. És éppen itt a nehézség. A gyakorlatban egy hiper-etatista rendszer átalakítása piacorientált rendszerre súlyos feszültségeket teremt, melyek a legjobb táptalajt nyújtják a nem materiális érdekek politikai intervenciójához. A kilátás: évekig húzódozó kisebb-nagyobb bizonytalanság.

Új politikai pártok

Az a mód, ahogy a pártok és éppen ezek a pártok kialakulnak a szovjet típusú miázmából, igazolni látszik ezt a meglehetősen borúlátó prognózist. Alapvetően két típus jelenik meg: a tömegpárt és a töredékpárt. A tömegpártok valamilyen nem anyagi érdek köré csoportosuló koalíciók, míg a töredékek vélhetően jelentősebb politikai jövő nélküli minipártok. A koalíció alkotta tömegpártok vezérelvét az határozza meg, hogy tagjai egy nem materiális princípium jegyében egyesülnek.

A Szolidaritás a lengyel társadalom kommunista párttal szembeni képviselőjeként jött létre. *Raison d'être*-je, hogy az uralkodó szovjet típusú pártot hathatósan ellensúlyozza, még akkor is, mikor ez a párt már elveszítette sajátos jegeit. Ennek alapján a Szolidaritás szimbolikus üzenete az, hogy van egy igazi Lengyelország, melyet ő és csakis ő képvisel. Ez az üzenet abban a koncepcióban fogalmazódik meg, mely szerint a lengyel társadalom homogén, nincsenek benne repedések és egymást fedő vagy keresztező érdekek. Ez nyilván nem fedi az igazságot. A tömegpárt létezése rövid távon valószínűleg kedvező, mivel az adott társadalomnak időre van szüksége ahhoz, hogy önmagát újból kifejezze.

Hasonló folyamat figyelhető meg az NDK-ban, ahol 1990 első hónapjaiban a szociáldemokrata színek felvillantó párt fokozatosan növekedett vezető erővé. Magyarországon

mind a Demokrata Fórum, mind a Szabad Demokraták Szövetsége tömegpártnak nevezhető.

A töredékpártok sorsa egyértelműbb. Amint megnyílt a politikai aréna, a kis pártocskák gombamód szaporodtak. A töredékpártok kis csoportok, melyeket gyakran pusztán egyetlen érdek tart össze. Fennállt annak veszélye, hogy a konszolidálódó tömegpártok elsöprik, felszippantják a kicsiket.

Ebben a vonatkozásban további problémát jelentett annak a valószínűsége, hogy a kommunisták alatt túlméretezett államhatalom ellenpontozásaként az új rendszerek rendkívüli hangsúlyt helyeznek a parlamentre. A hatalom, ellenőrzés és ellensúlyozás klasszikus szétválasztása helyett a kormányok nagymértékben a törvényhozók alárendeltjei lesznek, és nehézkessé válik a kormányzás. Magyarországon, ahol ez a veszély leginkább érződött, a helyzetet tovább súlyosbították a népszavazás bevezetésével, amit már az aláírások viszonylag kis mennyisége is elindíthat. A parlament kezében így koncentráldott rendkívüli hatalmat sem a törvény szava, sem az igazságszolgáltatás, de még az Alkotmánybíróság sem tudja kibillenteni.

Állam és társadalom

A huszadik századi demokrácia kulskérdése, hogy az állam és a társadalom között hogyan oszlanak meg a szerepek. A hagyományos európai elv az volt, hogy míg a társadalom kreatív, az állam reakciós. Ez a feltételezés ma már nem állja meg teljesen a helyét, igaz, nem is cáfolható. Következésképpen a demokráciák politikai vitái mélyebb szinten, az állam és a társadalom egymáshoz viszonyított szerepének és hatalmának állandó újrafogalmazása körül zajlanak. A társadalom nevében az állam sokféle szerepet öltött már magára: döntőbíró, rendteremtő, célmeghatározó, végrehajtó és az érdekeket összefogó. Mindez abból az elképzelésből fakad, hogy az állam semleges, egyfajta plátói közvetítő, mely a bárki más számára érthetetlen kritériumok alapján képes belátni, mi a „közjó”, vagy amely egyszerűen véghezviszi a törvényhozás által kifejezett társadalmi óhajokat. Való igaz, a szocialista ügymenet nagyrészt azon a meggyőződésen alapul, hogy az állam helyettesíteni tudja a társadalmat és a legalkalmasabb eszköz az egyenlőség megteremtésére és biztosítására.

E feltételezés hibája, hogy nem számol az állam önrendelkezésével. A valóságban az állam nem semleges szereplő, hanem megvannak a saját érdekei, melyeket igyekszik érvényesíteni, néha egyik vagy másik társadalmi csoport ellenében is. Ezek a ténykedések a társadalomról való gondoskodás, az államigazgatás tisztasága vagy bármi más jegyében legitimizálhatók, s az állam a saját politikai elképzeléseit valósítja meg.

Ez különösen két esetben érzékelhető. Az állam mindent megtesz azért, hogy öröködjék az államkassza fölött, és hogy a nyilvánosság kizárásával megakadályozzon minden betekintést az államháztartás felosztásával kapcsolatos ügyleteibe. Ha az államhatalom túlméretezett, olyan mozgatóerőt termel ki, mely korlátozza a piac működését, és amely összeegyeztethetetlen az autonóm gazdasági tevékenységgel, mivel az veszélyeztetné az állam hatalmát. Továbbá,

az állam lényegéből fakadóan nem termelő és működésének anyagi feltételeit a társadalom biztosítja. Ez azt jelenti, hogy az állam a társadalom élőködője; egyrészt az anyagi források rendszeres elvonása miatt, másrészt szellemi értelemben. Ugyanis ha egy adott politikai egységben az államigazgatás válik fő foglalatossággá, ha ez lesz az „elit szakma”, akkor azokat a tehetségeket, akik egyébként a gazdaságot gyarapíthatnák, az államapparátus fogja felszívni. Az állam és a társadalom viszonyában húzóó egyéb feszültségek sokfélék és összetettek. Ilyen például a korrektségről kialakult közfelfogás. Ha az állami támogatások rendszere homályos és elfogult, de az idők során valamiképpen legitimálódott, akkor a rendszert módosítani akaró kísérlet társadalmi feszültséghez vezethet. Ez a helyzet akkor lehet igazán veszélyes, ha közben jelentős társadalmi, politikai, gazdasági vagy technikai változás zajlik, amely óhatatlanul új győzteseket és veszteseket teremt. Közép- és Kelet-Európa országai most nyilvánvalóan ebben a helyzetben vannak és lesznek is még néhány évig.

Az állam és a társadalom közötti ellentmondások mélyrehatóak és végsősoron feloldhatatlanok. Ez azt is jelenti, hogy a kettő között egyensúlynak kell lennie, és hogy az egyensúlyi pont helye időről időre változik. Ebben az összefüggésben a nyitott demokratikus rendszerek fejlettebbeknek bizonyulnak a zártaknál. Az állam és a társadalom közötti választóvonal nagyobb eséllyel kerül megvitásra egy nyitott társadalomban, mint egy önkényuralomban.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a demokratikus rendszer minden konfliktust meg tud oldani. A demokrácia ereje abban áll, hogy lehetőséget nyújt a régi kérdések új formában való ismételt fölvetésére; hogy elfogadja, egyetlen megoldás sem végleges, de bármikor előkészíthető a kivitelezésre. Ebben az értelemben a demokrácia szakadatlan vita a politika korlátairól, az értékek és a források elosztásának szempontjairól, az állam és a társadalom viszonyáról, az egyéni és csoportellátásról, valamint az egyenlőtlenség esetlegesen és valóságosan is fölmerülő mértékéről és formáiról.

Közép- és Kelet-Európa országainak problémája, hogy az elmúlt négy évtized nem nyújtott tapasztalatokat ezen nehézségek higgadt fogadására, különösen a szorongató gazdasági körülmények között nem. A dolgok egyenes következménye, hogy az új vesztesek egyre növekvő rétegei hozzák összefüggésbe saját vesztes helyzetüket a demokráciával és a piaccal, és válnak fogékonnyá az egyeduralom iránt. A szovjet típusú rendszer által megvalósított érdekzsugorítás megátolja őket, hogy az új rendszerben széles rálátást nyerjenek saját érdekeikre és identitásukra. Mindez párosulva a korábban említett érzelmi labilitással és a depolitizált társadalmak politikai tapasztalatlanságával türelmetlenséghez, beteljesületlen várakozásokhoz és olyan kormányokhoz vezethet, melyek tanácstalanul állnak az effajta nyomással szemben.

A szovjet típusú rendszerek egyik sajátos hagyatéka, hogy a közép- és kelet-európai társadalmak egyszerre igénylik a kiterjedt állami védelmet és az egyéni szabadságot. Figyelembe véve, hogy a régi rendszert az vezérelte, hogy védje az egyéneket gazdasági cselekedeteik gazdasági következményeitől, nem sok előjel utal a stabilitásra.

A nagyfokú állami függőségek szövevénye és a csökkenő források miatt a piacositás megvalósításában kifinomult válságkezelési szakértelemre és egyéni felelősségvállalásra van szükség.

Ezért vonzódik annyira Közép- és Kelet-Európa a svéd modellhez. E vonzódás alapja nem az igazi, hanem egy misztifikált Svédország, ahol mindig gazdagság, társadalmi béke, nagyfokú állami védettség és nemzetközi semlegesség van. Svédország vonzereje a társadalmi harmónia mítoszát jelenti.

Mint az az eddig leírtakból kitűnik, ez az elemzés a demokrácia kulcsszerepét abban látja, hogy a források eléréséhez viszonylag egyenlő esélyt teremt, továbbá abban, ahogy mindez megfogalmazódik. A megfogalmazásokról és a forogatókönyvek összeállításáért pedig az értelmiségiek a felelősek. Ennek a társadalmi csoportnak a szerepe még a kommunista hatalomátvétel előtti periódusba nyúlik; az idők folyamán az értelmiség pótolta a közvéleményt, a parlamentet és az ellenzékét. Az elkövetkező időszakban az értelmiség szerepe alapvető fontosságú, mert ők fogalmazzák meg a társadalom törekvéseit. Ezért óriási annak a jelentősége, hogy az egyének, legalábbis rövid távon, mit várhatnak az új rendszertől.

Az értelmiség szerepe

Közép- és Kelet-Európa értelmisége hosszú ideje játszik politikai szerepet, ami jóval túlmegy a jövő prognosztizálásának és a jelen elemzésének látszólagos feladatán. Gyakorlati okokból az értelmiség egyszerre pótelenzék, helyettes parlament és a közvélemény szócsöve. Ahogy ezt magukról mondják, ők a nemzet lelkiismerete.

A kommunizmus második világháború utáni legitímálása nagy részben az értelmiség műve volt. Egész Közép- és Kelet-Európában a legismertebb és legmagabiztosabb értelmiségiek a baloldaliak voltak. A közép és a jobboldal értelmiségét, beleértve a keresztényeket, elnémította a háború okozta megrázkódtatás, és az, hogy gondolatvilágukat a náciizmussal hozták összefüggésbe. Ezáltal a baloldali értelmiség kaparintotta meg magának a terepet, és hozzájárult a szovjet típusú kommunizmus szellemi életének kialakításához. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyedül ők a felelősek a Közép- és Kelet-Európára ráerőszakolt kommunizmusért. Vitathatatlan azonban az az értelmiségi hegemonia, melyet a baloldal élvezett egy generáción keresztül, beleértve azokat is, akik különböző módon megkísérelték a hivatalos marxizmus-leninizmus megreformálását.

1989-re értelmiség és baloldal eltávolodtak egymástól. A térség értelmisége szinte kivétel nélkül a demokrácia mellett döntött, és roppant befolyást gyakorolt annak életréhabilitálásában. Az értelmiségiek által nyújtott támogatás, a mód, ahogyan az eseményeket értelmezték és véleményüket megfogalmazták, az általuk kialakított szempontok és előterjesztett alternatívák mind a demokrácia iránti elkötelezettségükről tanúskodtak, és a nem demokratikus utat gyakorlatilag elképzelhetetlenné tették.

Fölvetődött azonban egy kérdés: elég erős-e az értelmiség a demokrácia fenntartásához? Általános vélemény,

hogy a demokrácia sikeréhez elengedhetetlen a középosztály elkötelezett támogatása. A középosztálynak, vagy hagyományos nevén a burzsoáziának, a vállalkozói rétegnek, gazdasági érdeke fűződik a demokráciához. Közép- és Kelet-Európában azonban a szovjet típusú rendszer megszüntette a burzsoáziát, mely már a kommunista hatalomátvétel előtt is gyenge volt. Egy egész társadalmi osztályt pedig nem lehet egyik napról a másikra újrateremtetni.

További kérdés: az értelmiség egyedül képes-e fenntartani a demokráciát? Valószínűleg nem. Nem elég erős gazdaságilag. Elméleti világban él, tehát nem igazán alkalmas a szerep betöltésére. Ahhoz sincs megfelelő helyzetben, hogy életre hívja a demokráciához elengedhetetlen vállalkozói réteget. Az értelmiség és a vállalkozói réteg gondolkodás- és cselekvési módja közötti feszültség már számtalanszor bebizonyosodott. Ez a modern európai történelem egyik leglényegesebb törésvonala. Az értelmiség igénye a világos gondolkodásra és a cselekvés lehetséges erkölcsi tisztaságára nem a legjobb alap a demokrácia megteremtéséhez, ami számtalan kompromisszumot követel.

Van azonban egy további és a fenténél is súlyosabb probléma. Tétélezzük föl, hogy a Közép- és Kelet-Európában jelenleg győzedelmes értelmiség a demokrácia őszinte és igaz híve, és feltett szándéka, hogy azt működőképessé teszi, még akkor is, ha ennek érdekében támogatnia kell a vállalkozói réteg felemelkedését, és le kell mondania az erkölcsi és eszmei tisztaságról. Óhatatlanul felmerül az értelmiség fennmaradásának kérdése. Ha a közép- és kelet-európai demokrácia felveszi a nyugati minta jegyeit, nagy az esély, hogy az értelmiség jelenlegi szerepe és jelentősége megkopik vagy teljesen elhalványul. Amint a demokrácia gyökeret ver, az értelmiség mint a nemzet lelkiismerete megszűnik létezni, egyszerűen azért, mert a nemzetnek meglesznek azok a valódi intézményei, melyeken keresztül kívánságait kifejezheti. Patetikusnak tűnik a kérdés: az értelmiség, mint az arra illetékes kiemelt helyzetű csoport vajon hajlandó-e a demokrácia érdekében aláírni saját halálos ítéletét?

1989, Európa történetének nagy fordulópontja, lényegében azt a kérdést vetette föl, hogy a közép- és kelet-európai értelmiség készen áll-e lemondani régóta meglévő politikai elsőbbségéről, és hajlandó-e a népre bízni a politikát. Másképpen fogalmazva: valóban demokratákhoz méltóan viselkednek-e majd, vagy a demokrácia iránti elkötelezettségük csak szavakban él. Egyelőre úgy tűnik, az értelmiség vonakodik átadni szerepét, de ez a helyzet idővel változhat, különösen ha a gazdaság lehetőséget teremt az alulról jövő valódi képviselőnek.

Nyelv és politika

Az értelmiségiek által gyakorolt ellenőrzés jórészt a köznyelv alakításában nyilvánult meg. A köznyelv állandó vitatéma volt az értelmiség és az uralkodó kommunista pártok között. A kommunizmus hatása a közép- és kelet-európai kultúrákra, ezen belül is a politikai nyelvezetre, külön tanulmányt igényel. Itt csak kísérletet teszek a probléma felvázolására.

Az egyeduralkodó rendszer megteremtette a maga egyeduralmi nyelvét. Ennek segítségével elfojtotta az önálló gondolat és viselkedés kifejezőmódját, és azt saját idegen formuláival helyettesítette. Különösen igaz ez a köznyelv esetében, vagyis a sajtónyelvben, a politikai nyelvben és a jövőről alkotott alternatív elképzelések megfogalmazásában. A szovjet típusú rendszerek módszere ebben a folyamatban meglehetősen egyértelmű volt. A köznyelv minden megnyilvánulási formájára kialakították saját változataikat, és attól kezdve csak ezeket lehetett használni; az ellenkezést vagy ideológiai úton zárták ki – a marxizmus-leninizmus felsőbbrendűségének kinyilvánításával –, vagy pedig erőszakkal.

A marxizmus-leninizmus politikai egyeduralmával párhuzamosan megteremtették a kommunista metanyelv monopóliumát. Ahogy az 1970-es években, Csehszlovákia megszállása után a marxizmus-leninizmus elvesztette tartalmát, a kommunista nyelvezet monopóliuma is egyre zsugorodott, és a cenzúra eszközévé vált oly módon, hogy az alternatívák takargatójának szerepét öltötte magára. Ez hatott az értelmiségi nyelvre. Ha valaki nyilvánosan akart szerepelni, arra kényszerült, hogy bizonyos fokig behódoljon. A két nyelv között szükségszerűen bekövetkezett némi közeledés, és ez még ma is érezhető abban, ahogy a gondolatok megfogalmazódnak Közép- és Kelet-Európában.

A túlélő nyelvi formák közé tartoznak a megüresedett tartalmú szavak – a „szocializmus” ezek közül a legföltűnőbb –, a tekervényes mondatszerkezetek, a homályos absztrakciók, a szóhalmozások és a bonyolultság túltengése az egyszerűséggel szemben. A cenzúra kijátszására egy célozgató, érintőleges, gyakran túlkomplikált stílus alakult ki, melyben az elhallgatott fontosabb a kimondottnál. Úgy tűnik, azok, akik harcot indítottak a nyelv marxista-leninista szokásaitól való megtisztításért, bizonyos fokig maguk is megfertőződtek, jóllehet sokkal enyhébb formában. A közelgő demokrácia ezt a problémát nem oldotta meg egy csapásra, főleg mert a kifejezésnek ez a bonyolult módja még a kommunizmus előtti időszakra nyúlik vissza.

A felvetett probléma összefüggésben van a magas kultúrájú nyelvek és a népi stílus közötti különbséggel is. Az értelmiségiek, akik alakították a kifinomult kultúra ízlésvilágát, komoly erőfeszítéseket tettek, hogy ezt a szerepet megtartsák maguknak, és megakadályozzák az egyszerű köznyelv kiemelkedését. A helyzet ironiája, hogy az értelmiségiek, lévén állandó konfliktusban a kommunistákkal, a másik oldalon hallgatóságos megegyezést kötöttek velük a néptömegek politikából való kizárására. Amennyiben létezett politikai vita, az a párt és az értelmiség által uralt nyelven folyt.

Természetesen most ez a helyzet is változik, de semmi garancia nincs arra, hogy az értelmiségiek egyből alkalmazkodni fognak a kommunista hatalom és a kommunista nyelv eltűnése teremtette szituációhoz. Nyilván időbe telik, míg kialakul egy új, egyszerűbb, mindenki számára hozzáférhető köznyelv, és a folyamatnak sok értelmiségi fog ellenállni. E változás nélkül azonban – melyet az értelmiségiek vulgarizációnak neveznek – nehéz elképzelni a demokráciát.

Történelmi tapasztalatok

Az 1990-es években Nyugat-Európa négy évtizednyi jólétre, hatékonyan működő demokráciára és politikai stabilitásra tekinthet vissza. Nyugati szemmel nézve ezek a tényezők összetartoznak, következőképp a demokráciáról alkotott általános vélemény rendkívül pozitív. Ez korántsem volt mindig így. A két háború között népszerű nézeteket képviselő emberek nézték ferde szemmel a demokratikus rendszereket, és vonzódtak a bal- és jobboldali egyeduralmak látszólagos dinamizmusához. A múlt és a jelenlegi helyzet közötti hatalmas különbség abban áll, hogy azóta bebizonyosodott: az egyeduralmak által kínált megoldások látványos bukásra ítéltettek. 1945 a jobb-, 1989 pedig a baloldal kísérletének összeomlását hozta.

A képhez az is hozzátartozik, hogy a nagyhatalmi gyámkodás viszonylag emberséges volt Nyugat-Európában. Az Egyesült Államok nem akarta Nyugat-Európára erőltetni saját rendszerét és kultúráját olyan durva módon, ahogyan azt a Szovjetunió tette Közép- és Kelet-Európában. Természetesen az Egyesült Államok hatása és nyomása esetenként erős volt, de alapvetően utat engedett a nyugat-európai törekvéseinek saját rendszerük kiépítésére. Európa talpraállásához az 1990-es években és az 1914-1945-ös nagy európai polgárháború gyászos öröksége felszámolásához ez létfontosságú.

Nagy általánosságban a nyugat-európai gyakorlat a felzárkózást „kapitalizmusnak” nevezett gazdasági szerkezetre épült, a valóságban azonban ez egy vegyes gazdaság, melyben az állam egyre növekvő szerepet játszik, hiába voltak az 1980-as évek kísérletei az állam hatalmának visszaszorítására. Mindez, egy versenyszellemű politikai rendszerrel társulva, a legtöbb társadalmi csoport számára elérhetővé tette a hatalmat, és nemcsak a relatív stabilitás megteremtéséhez nyújtott lehetőséget, hanem az elégedetlen csoportok és az új politikai szereplők felől érkező nyomás rugalmas fogadásához is. Ezek a rendszerek képesek voltak átvészelni az idejélmúlt iparágak (szén, acél) megszüntetését és az etnikai indíttatású politikai mozgalmakat.

E rendszer gyengesége azonban abban áll, hogy az anyagi értékekre összpontosítva jobbra figyelmen kívül hagyja azt az igényt, hogy a sokak által képviselt nem materiális értékekről is szülessen valamiféle megegyezés. A fogyasztás önmagában nem elegendő, és a nyugati kultúrát gyakran marasztalták már el látszólagos ürességéért és céltalanságáért. Ugyanakkor az is igaz, hogy az egyetlen, kizárólagos közösségi érték hiánya majdnem biztosan a stabilitás egyik feltétele, hiszen eleve kizárja, hogy túlságosan nagy hangsúly helyeződjék egyetlen értékre, és ez érzelmi reakciókat váltson ki.

Végezetül, a nyugati államok a múltan alapuló legitimitás erős rendszerét dolgozták ki. Az ezeket a rendszereket alátámasztó történelmi folytonosság szempontja fontos, bár nem kizárólagos. Az európai hagyomány egyaránt hangsúlyozza a kontinuitást és a forradalmat mint az értékrendszer alkotóelemeit, és a körülményektől függően kerül előtérbe egyik vagy a másik. A nyugati hagyomány repedései a régmúltba száműzettek, és nem részei az aktív jelennek.

Jó példa erre az, ahogyan a francia forradalom kétszáz éves évfordulóját 1989-ben megünnepezték.

Közép- és Kelet-Európa számára teljesen másféle hagyomány él. Hiányzik az a magabiztosság, melyet egy sikeres rendszer négy évtizeden át történő működtetése adhat. Éppen ellenkezőleg, egy rájuk tukmált, idegen és sikertelen rendszer történelmi emlékével kell élniük. A homogén szovjet típusú rendszer, mely úgy tekintett a privát gazdasági tevékenységre, azaz a piacra, mint félig-meddig büntetendő cselekedetre, és beolvasztotta a gazdaság, a törvényhozás, a társadalom szféráját a politikai életbe, védtelenül hagyta az egyént. A következmény, hogy Közép- és Kelet-Európában jelentős kétségek élnek tovább az állammal és a politikával kapcsolatban, és a lakosság nagy része hajlik a gyors megoldások elfogadására.

A kudarc élménye a másik negatív tényező. Bár a sikertelen rendszer az emberek számára idegen, a nemzeti hagyományokra nézve pedig káros volt, senki sem szereti, ha egy zátonyra futott vállalkozással hozzák kapcsolatba. Annak ellenére, hogy az emberek többsége a szovjet típusú rendszert törvénytelennek tartotta, ezzel a rendszerrel kellett élnie és kompromisszumokat kötnie. Tekintet nélkül arra, hogy párttagok voltak vagy sem, az itt élő emberek bizonyos szempontból asszociálódtak a kudarccal. Ez pedig táplálja a defetista, felelőtlen hozzáállást. Ugyanis ha senki sem tehető felelőssé a kudarcért, a felelősségre vonhatóság egész koncepciója meggyengül.

Amíg Nyugat-Európa a demokrácia töretlen hagyományát élvezte – vagy legalábbis így érezte –, Közép- és Kelet-Európa szemében ez valamiféle luxus. A nagy európai polgárháború, ami Nyugat-Európában pusztítást és felfordulást hozott, Keleten totális katasztrófát jelentett. Egy példa: a nyugat-európai államok határai nem változtak jelentősen 1914 és 1945 között. Keleten hihetetlen határeltolások és demográfiai változások történtek. Egyetlen nyugati nagyváros sem szenvedett olyan pusztulást a második világháborúban, mint Varsó. Az átrendezés erősen behatárolta az életképes demokráciák megteremtésének lehetőségeit. Roppant nehéz demokráciát építeni ott, ahol hiányzik a civil társadalom, és nehéz a civil társadalmat megteremteni ott, ahol nem létezik a történelmi múltú szilárd együttélésen alapuló szolidaritás.

Figyembe kell még vennünk a nagyhatalmi gyámkodás rendkívül eltérő gyakorlatát. A Szovjetunió, Churchill szavaival, „nem engedte énekelni a kismadarakat”, hanem ragaszkodott ahhoz, hogy a fennhatósága alatt álló országok az utolsó betűig a szovjet mintát másolják. Ez megalázó volt, és a hagyományoktól való elszakadás egyik előidézőjévé vált, különösen mert a térség nemzeti tradíciói sokkal kevésbé voltak

erőteljesek, mint Nyugaton. A szovjet uralom élménye még egy ideig tovább fog csengeni a közép- és kelet-európai országok politikai kultúrájában. Az európai és amerikai kultúra kellemes ötvözete, mely Nyugaton megtalálható, Keletre nemigen terjedt. Tapasztalataik mindössze arra ösztönzik a Kelet országait, hogy a nyugati dolgokat szláv módon lemásolják, tekintet nélkül arra, hogy az utánzott dolgok milyen kulturális környezetből erednek. Ennek felszíni jegyei figyelhetők meg Budapest elegáns bevásárló utcáiban, ahol Pierre Cardin, az Adidas és a MacDonalld's már otthonra találtak.

Végezetül, anélkül, hogy túlhangsúlyoznánk, az árnyoldalon ott lapul az a sokszor emlegetett tény, hogy Közép- és Kelet-Európának még soha nem sikerült működő demokráciát létrehoznia, és a két háború között a térségben létező rendszerekben egyaránt megtalálható volt a fejletlen pluralista Csehszlovák Köztársaság és a középkori szinten álló Albán Királyság. Nem feledkezhetünk meg a kommunizmus előtti demokrácia hiányának fontosságáról, meggyőződésem szerint azonban ennél sokkal jelentősebb az elmúlt negyven év eseményeinek hatása. A kommunizmus előtti időszak emléke valószínűleg a példakép szerepét fogja játszani, egy olyan periódusét, ahol állítólag minden „jó” volt, ellentétben azzal, ami következett. Más szóval, a múlt legitimáló mítosszá alakulhat, és ilyen értelemben értékessé válhat.

A leghatározottabb szempont, ami miatt a közép- és kelet-európai demokráciának sikeres jövőt jósolhatunk, az az eltökéltség, mellyel az újonnan formálódott politikai elit a demokrácia megteremtésén fáradozik és a meggyőződés, hogy a demokráciához képest nincs alternatíva. Legitimításukat egyrészt a szovjet típusú rendszerek összeomlásából, másrészt a forradalom megvívásának tényéből merítik, legyen az akár a csehszlovákiai „szelíd” vagy a sokkal erőszakosabb romániai fajta. Ennek pozitív következménye, hogy a jelenlegi helyzet arra ösztökélheti az új kormányokat, hogy elsöpörjék a múltat és a széles körű újítások mellett döntsenek.

Ez a taktikázási szabadság felhasználható arra, hogy az időnként szkeptikus lakosságot meggyőzzék, a demokrácián kívül nincs más megoldás, és az egyeduralommal való flörtölés a történelem zsákutcájába vezethet. Befejezésül, a Nyugat segítsége elengedhetetlen ahhoz, hogy a baloldali önkényuralom romjain demokráciát építeni próbáló kísérletek sikerrel járjanak. A feladat egyébként sokkal nehezebb, mintha a demokráciát jobboldali egyeduralmak pusztulása után kellene megteremteni. A Nyugatnak nagy türelmet kell mutatnia azokkal a kezdeti nehézségekkel szemben, melyekkel Közép- és Kelet-Európának a demokráciához vezető gyötrelmes úton meg kell birkóznia.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA PINTÉR MÁRTA

Fogság és déjà vu

TATÁR GYÖRGY

Az a kérdés, hogy „ki zsidó?”, nem tartozik az ősrégi kérdések sorába. A zsidóság létével felvetődött, tisztesen ősz halántékú kérdések között éppen zsenge ifjúságával kelt feltűnést. Születésének időpontja ugyanis – legalábbis ebben az alakjában – semmi képp sem helyezhető az emancipáció koránál előbbre. Martin Buber 1933-ban, Gerhard Kittelnek írt viszontválaszában azt mondja, hogy „a zsidókat egyénekként, és nem ‚Izrael’ nevű egységként emancipálták és fogadták be”. Majd leszögezi, hogy ez az emancipáció nem „fogyatékos”, hanem „hamis” volt. Mivel Buber állításának értelmén mit sem változtat, bizvást kikerülhetjük azt a problémát, hogy a kor feltételei közt másfajta megoldás egyáltalán számításba jöhetett-e. Mit jelent Buber jogi karakterű megfogalmazása a történelem nyelvén? A jogegyenlősítő törvény nem a – számára láthatatlan – népet veszi célba, hanem – annak védőburkán áthatolva – a mögötte meghúzódó jogképes egyéneket. Amikor ez a népet őrző védőburok, engedve a külső és belső nyomásnak, megreped, természetesen nem a nép az, ami kihullik belőle, hanem az immár jogegyenlő egyének, a zsidók. Az emancipációs törvényt megelőzően Izrael népe tette a beletartozókat zsidókká, a törvényt követően az immár jogilag nem létező nép elveszti ezt az erejét, s az a teljesen hamis benyomás támad, mintha a jogilag a mindenkor befogadó nép fiaival egyenlő zsidó honpolgárok matematikai összessége alkotná „Izrael népet”. Jól tudjuk azonban, ha máshonnan nem, hát az ismert tréfából, hogy a flamandokkal és a vallonokkal teljesen egyenlő zsidók összessége a „belgákat” alkotja, és nem Izraelt. Ha viszont a zsidókat firtató kérdés ezekre az emancipáció által létrehozott szubjektumokra irányul, és másfelől Bubernél tudjuk, hogy ez az emancipáció nem „fogyatékos”, hanem „hamis” volt, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy kérdésünkkel sem az a baj, hogy fogyatékos, hanem az, hogy hamis.

Az előbbieket tudatában, ez a hamisság magának a kérdésnek a logikai mozgásán is tetten érhető. A „mi a zsidó?” vagy „ki a zsidó?” kérdés egyénekre kérdez rá, individuumokra irányul, ám annak tudatában, hogy amit keres, az végül csoportnak fog bizonyulni. A kérdés e csoport határait keresi, azt a körbefutó határt, amely ezeket az egyéneket csoporttá fogja össze. Csakhogy éppen azon csoporthatár után kutat, amit az emancipáció foszlattott széjjel, amikor nem ismerte el, márpedig a zsidókat éppen a határ e

semmibevétele konstituálta. A kérdésnek túlságosan is bensőséges a kapcsolata a tárgyával, mindkettőjüket Buber „hamis” emancipációja szülte a világra.

Ez a kérdésben lappangó circulus vitiosus úgy áll elő, mint minden circulus vitiosus: úgy tettük fel a kérdést, hogy az szüntelenül körpályára téved. Hiszen ha Izrael népet valóságnak tartom, föl sem teszem a kérdésem. Ha viszont nem tartom annak, végül is nem tudok válaszolni. Ha egy látszólag egyenesen feltett kérdéssel állandóan kört írok le, ezt a kört csak úgy törhetem fel, ha két egyenes kérdést teszek fel magamnak egyidejűleg, egyrészt mert két egyenessel még senki nem szerkesztett kört, másrészt mert így joggal remélhetem, hogy valahol, legkésőbb a végtelenben, találkozni is fognak. Az egyik valahogy úgy hangzik: micsoda Izrael?, a másik pedig – az előbbit szem előtt tartva –: micsoda vagy kicsoda vagyok is én? Mellesleg azt gondolom, hogy e kettős kérdést bárki, hovatartozásától függetlenül, felteheti, bár természetesen távolról sem kötelező feltennie. Mindenesetre, azok számára, akik felteszik, a két egyenes a legkülönbözőbb pontokon fogja metszeni egymást, mégha ez a pont sokak számára éppen a végtelenben lesz is. Ez a pont is valóságos.

A két kérdést célbavett tárgyaik azonos létjellemzője emeli azonos rangra: a kérdéses Én és a kérdéses nép létének közös jellemzője, hogy egyik sem ragadható meg valamely nem-fogalom fajfogalmaként. Sem az Én, sem Izrael népe nem esete vagy példánya egy *genus proximum*-nak. Ám az, hogy az Én és a választott nép fittyet hányanak a logikai klasszifikálásnak, nem jelenti viszony- és vonatkozásnélküliségüket a világban. Az idegen Énhez és az idegen néphez való viszonyt Mózes 3. könyvének egyugyanazon fejezete rendezi ugyanazon szavakkal. 19,18: „Szeresd társadat / magadként / Én vagyok az Úr!” És 19,34: „mint ivadék belőletek, olyan legyen a vendéglakó, aki vendéglakóként lakozik veletek, / szeresd őt magadként, / mert vendéglakók voltak Egyiptom országában.”

A továbbiakban az első kérdésről lesz szó, miközben azonban a második is, éppen fentebbi közös jellemzőjük folytán, horizontunk szélén továbbra is jelen marad.

Kérdésünk tehát immár a népre irányul. Nem azt kérdezzük, kikből áll ez a nép. Ezt az irányt nem csupán körbenforgása miatt kellett elhagynunk. Hamis történeti eredete miatt neveztük hamisnak, de az az igazság, hogy azért fogyatékos is. Miben áll ez a fogyatékos? Nos, ahogyan az emancipáció – a

Az előadás elhangzott 1990. április 25-én az ELTE-n, az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja által rendezett tanácskozáson.

nemlétezőnek tekintett népen áthatolva – meglegte a zsidókat, most ez az emancipáció szülte kérdés, szükségképpen, éppen az ellentétes utat járja. Amikor a zsidókként azonosítható egyének felől akarná a népet *újrakonstruálni*, kimondatlanul is abból az előfeltevésből indul el, hogy a népet vagy a természet, vagy a hozzá tartozó emberek *választották* maguknak. Mert valóban: ha valamennyi egyén azonosításán keresztül mintegy „kinyernék” ezt a népet, egyben hitet tennék amellest, hogy létrejöttében az, aki kiválasztotta, elhanyagolható szerepet játszott.

Az ősidőig visszavetített eredetmítosz szerint Isten nem szétszórta egyéneket választ magának egy néppé össze, és nem is egy már meglévő népet választ ki, hanem népet *támaszt* magának. Mit jelent ez? Jelenti mindenekelőtt azt, hogy az ehhez a néphez tartozást vagy nem tartozást – legalábbis eredendően – ő definiálja; ha szabad frivolán fogalmaznunk, mikor egymást és magunkat gyötörjük a „ki a zsidó?” kérdéssel, még abba a hibába is beleesünk, hogy rossz helyre címezzük. Másfelől azt jelenti, bibliai nyelven szólva, hogy „nem úgy nép, ahogy a többi nép”. Míg a többi nép a történelem termékeny talajából nő elő, abból táplálkozik, s belőle meríti életét, olyannyira, hogy „történelem” és „nép” egymás nélkül értelmezhetetlen fogalmak, addig Izrael, noha helyét tekintve ugyanitt szökken szárba, nem a történelem e humuszának teremtménye, hanem e humusz teremtőjé. Ez a történelemben való belüllakás, ugyanakkor a történelem Egészére való szüntelen vonatkozás, amit a történelem Urához fűződő különleges viszony jelent, ez manifesztálódik a nemzetek közti *különállásban*. Amíg a történelem tart, nem is manifesztálódhat másként. A népek közt az Egy nép, mondja a hagyomány. Különállása tehát nem keresendő valamilyen „népi” sajátosságában, bármilyen tisztán történelmi immanciában. Ilyesféle „sajátossága” minden népnek van, nyilván a zsidó nép eredeti bázisát alkotó etnikumnak is, de ez a bázis a hit előtti réteghez, a nép Izrael előtti lényéhez tartozik. Márpedig a választott nép – Izrael, s nem az alapjait alkotó „népiség”; ez csak történelmen kívülségének történelmen belüli *előfeltétele*.

Kérdésünk tehát immár a népre irányul. Nem a népek sokaságának egyikére. Egy ilyen kérdés ugyanis csakis abban a reményben volna feltehető, hogy létezhetik egy olyan klasszifikációs séma, melynek valamelyik osztályába sikerülhet ezt a népet mintegy „letelepíteni”. A népek egyikeként való besorolás feltételezi, hogy léteznek a népeknek egyfajta periódusos rendszere, s az, hogy Izrael eddig még nem lett benne megnyugató helyére, az egyedül Mengyelejev hanyagságának vagy lustaságának tulajdonítható.

A népek rendjében történő elhelyezés – ha tetszik: tudományos – problémájával kellett már szembenéznie Bálák-nak is, Moáb királyának. Mi is történt itt? Moáb világának szemhatárán – mintegy e világ periódusos rendszerének új „elemeként” – felbukkan Izrael Kánaán felé tartó népe. Bálák látja a népek összefüggésébe illeszkedésének egyik oldalát, nevezetesen, hogy legyőzte az Emóriakat. Az összefüggés másik oldala, s Bálák számára lezáró oldala, azonban még nyitva van: győzhet-e Moáb fölött? A népek ismert és elismert rendszerébe egy új nép az erős és a gyenge fogalmainál fogva találhat helyet, még pontosab-

ban: a nálam erősebb és a nálam gyengébb fogalmainál fogva. Mivel a történet forrása számunkra a Biblia, és nem a moabita királyi évkönyvek, erősebb és gyengébb immans történelmi ítélete helyén a „megáldott” vagy „megátkozott” történelem feletti ellentétét olvassuk. Bálák politikus, és nem szakember, ezért a megszokott klasszifikációs séma – erős vagy gyenge – biztos kezelése érdekében szakavatott tudóshoz fordul – Bileám személyében. A tudás, így a jóstudás is, hatalom. Bileámnak – és szamarának – jut a feladat, hogy megmondja: „micsoda Izrael?”, vagyis, hogy a jóstudomány eszközeivel egyszer s mindenkorra határozza meg, hogyan illeszkedik ez a nép (ha-am) a népek közé (bag-gojim), a népek alkotta történelmek összefüggésébe. Itt most nyugodtan eltekinthetünk attól a tényről, hogy Bálák a tudományos meghatározás eredményében személyesen is érdekelt, s ezért a tudóst befolyásolni is igyekszik. Moáb, a tisztán történelmi nép, egy olyasféle meghatározásban érdekelt, mely mondjuk megszabná, hogy Izrael „áldott” az Emóriakkal és a Midjännal szemben, de „átkozott” Moáb királyságával szemben. Ezen a ponton persze nem mellékes körülmény, hogy Bálák katonai erőt vagy gyengeséget firtató kérdése az átok vagy áldás nevével értelmezetten hagyományozódott ránk. Ebben az értelmezésben a kezdetektől benne rejlik az a mélyen *nem történelmi* lehetőség, hogy egy nép a vereségben is bizonyulhat áldottnak.

A lelkiismeretes tudós – noha a felkínált jutalom vitathatalanul ingadozóvá teszi – végül is nem hagyja magát befolyásoltatni, s legjobb tudása szerint ítél. Megrendelője legnagyobb meglepetésére – és megbotránkozására – olyan meghatározást ad, amely a népek klasszifikációs rendszerében történő „letelepítés” helyett, ennek a népnek az esetében, kétségbe vonja ennek az egész rendszernek az értelmét és használhatóságát. Mert az még csak hagyján, hogy nem a várt átok, hanem áldás jön ki „a nyitott szemű férfiú” száján! Ez még minősülhetne jóstudományi tévedésnek – emberek vagyunk –, vagy akár megvesztegethetőségnek is. Bileám azonban, tekintetét a „nem most” és „nem közel”-re fűgesszve, ezt is mondja:

Íme nép, magában lakozik,
a nemzetek közé nem számítja magát.

Mi is történt itt? A periódusos rendszer tudója szemügyre vesz egy elemet, majd kinyilvánítja, hogy az rendszerben nem helyezhető el, mert „magában lakozik”, és „nem számítja magát” a többi elem: az elemek közé. Az új elem egyáltalán nem teszi érvénytelenné a többi elem esetében alkalmazott osztályozási rendet, ám már pusztán meglétével a rendszer közegében egy olyan látószög jelenik meg, ami a séma kizárólagosságát relativizálja.

A bibliai szöveget számunkra végső alakjára hozó Redaktor, anélkül, hogy felesleges szókat vesztegetne rá, már a párbeszéd kimondatlanságaiban is jellemzi a látószögek reménytelen összeegyeztethetlenségét. A felháborodott Bálák – teljes joggal – indulatos szavakkal támad Bileámra: „Mit tettél nekem! Ellenségeimet átkozni hoztalak, és íme, te áldasz!” A jós háromszor is újra nekilendülő (a negyedik alkalommal megrendelés nélkül beszél), egyre hosszabb és hosszabb jósbeszédéből Bálák mindig csak két sortól jön indulatba, attól a kettőtől, amely politikai szándékaival áll

összefüggésben, ti. azokkal ellentétes. Semmi nyoma, hogy a jósbeszéd többi részét is hallaná, mintha egy hang sem jutna el füleig mindabból, ami nekünk szól. Mit sem hall az Izrael oly távoli jövőjét érintő beszédből sem, amely jövőben régészek fogják majd bebizonyítani a világnak, hogy Moáb királysága csakugyan létezett egykor, s nemcsak a Biblia találta ki. Filológiai nyilvánvalóan lehetséges, hogy a jósbeszéd Báláktól nem hallott részeit később toldották a szövegbe. Ám ha így állna is a dolog, a betoldó kéz pontosan tudta, mit told be, és hova. Mert Bálák füle ezekre a szavakra egyformán süket, akár fél lépésnyi, akár hét évszázadnyi távolságról intézik hozzá. A jóslat szövege a történelem Egészéről beszél; aki egészen a történelmen belülről figyel, nem hallja.

Bálák álláspontjának jogosultsága nem vitatható. Ő Moáb királya, s Moáb népe, mint minden nép, *történelem-lakó*. Aki a nemzetek közé számítja magát, annak a nemzetekkel számolnia kell. A helyrehozhatatlan hiba éppen e számítás elvétele volna. Moáb felől nézve – s Báláknak az a kötelessége, hogy innen nézzen – az, ami itt és most történik, Moáb története. Nem a világ történetét éli, hanem a sajátját. Szigorúan véve, a többi népnek csak annyiban van egyáltalán története, amennyiben vele, Moábbal, érintkezésbe kerül. Az általa és körötte örvénylő történelmet olyan látószögből látja, amely nem egyszerűen a sajátja, melyet, ha továbbvándorol, felemel és magával visz. Nem a tulajdona: ő maga az. S íme, látóterébe lép egy nép, amely e pillanatban még ugyancsak a történelmen belül mozog (máskülönben Moáb talán nem is észlelhetné), ám amelyben már el van vetve a történelmen kívüliség magja, amit Bileám úgy lát meg, mint samara az utat elálló angyalt. A népek világát átfogó történelem látványa egy olyan látószögből merül föl először, amely látszószög egy, a történelmen belül leküzdhetetlen paradoxonban fogalmazódik meg: „nép, de nem úgy, mint a többi nép”, vagy Bileám szavával: „Íme nép, magában lakozik”.

Franz Rosenzweig, Jehuda Halévi egyik himnuszát kommentálva, ezeket írja: „A nép kivételessége, amely, ha az értelem ajtaján akarják kiutasítani, az érzelmek hátsó ajtaján a zsidógyűlölet paroxizmusaiban csikarja ki ismét a bebo-csátatást (amely soha nem öltött örültebb formákat, mint abban a 120 évben, amikor a zsidót egészen normálissá akarták nyilvánítani) – ez a kivételesség abban áll, hogy ez a nép éppen úgy látja saját magát, ahogyan kívülről látják. Egy egész világ nevezi a zsidó törzset elvetettnek és kiválasztottnak; ő pedig ahelyett, hogy a mások szavaival sajátokat szegezne szembe, megerősíti azokat. Csak éppen a dolog kívülről nézve egy külsődleges összefüggés, az egymáson kívüliség – a történelmen belül tehát – az egymásutániság formáját ölti fel, miközben belülről itt egy benső szétszakíthatatlanság az, amit megélnék; s átok és áldás edényei oly módon közlekednek egymással, hogy emez csak akkor csordulhat túl, ha már amaz is színültig telt.”

Rosenzweig számos írásában – így főművében is – azt fejtegeti, hogy a zsidó nép a fogság népe. Népként való története egy fogsággal kezdődik, amelyre mint közeli ismerősre ismer rá évszázadokkal később, önálló államiségének hosszan tartó epizódja múl-

tán. Legkésőbb a babilóniai száműzetéstől kezdve fokozatosan tudatosul – s a nép külső formájában is megvalósul – voltaképpeni hivatása: idő és történelem hatalmatlanságának hirdetése az örök reménnyel szemben. Ez a küldetés a harmadik fogságban, a Szentély végleges pusztulása után teljesedik ki; de legfontosabb elemei már korábban, a fogságról fogságra telő történelemben megjelennek. Három azonos szerkezetű viszonyról van itt szó: a saját föld idegen uralom alá jutva Szent Földdél válik, az örök vágy és remény földjévé; a saját nyelv felcserélése a mindenkor lakott ország nyelvére, mely így a szent nyelvvé válik, az ima örök nyelvévé; s végül a száműzetésekben élt élet törvényeinek különválásztása a Szináj Törvényétől, az örök Törvénytől. Így áll elő – végérvényesen a 70. év után – az időben fogant és született, tapasztalható öröklét: az örök nép. A hozzá tartozó egyének szempontjából e három viszony mint a tudatosság legeltérőbb fokain megvalósított feladat jelentkezik: a történelmi feltételek közti „benne-élés” és az e feltételekkel szembeni „idegenség” mindenkor egyéni, és kívülről tökéletesen megítélhetetlen *egyesítése*.

Ezra és Nehemja korától fogva tehát Izrael lépésről lépésre átépítette magát a *fogság népévé*, ami – e felfogás szerint – ugyanakkor a történelem fogságából való *végérvényes kiszabadulásnak* bizonyult. Míg a történelmi népek szemével nézve a zsidóság a szilárd talajt lábai alól elvesztve sodródik az idő zavaros hullámai közt, a zsidóság felől tekintve úgy áll a helyzet, hogy a népet a történelem tengerének hullámverése kisodorta már a végső partra, arra a partra, amelyik felé valójában valamennyi nép hajója tart. S Rosenzweig szerint a zsidó létezésnek éppen ez a pozíciója az, mely szükségszerűen és mindenkor kihívja maga ellen a népek gyűlöletét. A történelmen belüli mindenkor messianizmusokkal mint álmessianizmusokkal való szembenállásra Izrael egyedül ez a történelmen kívülisége képesíti és hatalmazza fel. A legfőbb *tilalom* azonos a legfőbb *feladattal*: *nem összezséberelni* a történelem belső viharstüneteinek békéjét a megígért végső békével – mondjuk egy általános leszerelést a béke fejedelmének tetteivel; *nem összezséberelni* egy talán lehetséges igazságosabb társadalmat az igazságosság végső uralmával; *nem összezséberelni* a népek részéről majdan talán lehetséges szerető befogadást a megígért végső otthonléttel. Az ezekhez a különbségtévesztésekhez való ragaszkodás befelé mint rendíthetetlen hűség, kifelé mint figyelmeztetés jelenik meg. Figyelmeztetés a még a történelem viharaiban hajózó népekhez, akik történelmük valamennyi valóban nagy pillanatát – Föld! Föld! kiáltással – ama megígért pillanatnak szeretnék látni.

E pozíció feladása volna a hazatalálás megnyugvása – a történelmen belül. Ilyen törekvés az az asszimiláció, amelyik nemcsak „nép akar lenni, mint a többi nép”, hanem – biztos, ami biztos – *többi néppé* akar lenni. S ilyen törekvés volna az a cionizmus is, amely a fogság történelmen kívüliségét hosszan tartó – és lezárandó – történelmi kisiklásnak akarná látni.

Hozzávetőleg ugyanazokban a századokban, amikor a keletkező és kibontakozó kereszténység számára a bibliai történetek *történetisége*

felfokozódik, azaz átváltozik az újszövetségi történet felé előrenyomuló, egymást követő, egymásra tornyosuló események sorává, ugyanezekben a századokban a zsidóság számára a Biblia belső történetisége fokozatosan kialszik. A Nyugat történelemtudatának meghatározó alapélménye, hogy a világtörténelem egymás fölé emelkedő nagy világkorszakokban teszi meg lépéseit, hogy a mindenkor új-kor egy saját ó-korra épül, az új-szövetség egy ó-szövetségre. A zsidóság szóbeli tanításának megalkotói és írásba foglalói számára a bibliai szövegek történeti időbelisége, egykori egymásutánisága kialszik, s a szöveg egészének örök-egyidejű érvényessége kerül az előtérbe. Ahogyan egy már elkészült műalkotás maga mögött hagyja saját keletkezéstörténetét: a részek értelmezése mindig a velük egyidejű Egészre irányul, tekintet nélkül a részek időbeli egymásutániságára. Történetek követik egymást, a szent történet minden egyes része vég-érvényes, Egész az elejétől fogva. Belső történetiséggel a Biblia akkor bírt utoljára, amikor még keletkezéstörténetének idejét élte – vagyis mielőtt Bibliává lett volna. Lezárulta óta mindig minden, amit éppen olvasok, akkor történik benne, amikor azok is, amiket éppen nem olvasok. A próféta beszédében „*azt mondja az Úr*”; – „*megmondattott a régieknek*” – ezt a fordulatot a Biblia nem ismeri. Nem muszáj, hogy mindig így nézzem, de tudnom kell, hogy amikor nem ilyenek látom, akkor nem a Bibliát látom, hanem – mondjuk – az ókori Kelet egy felbecsülhetetlen értékű dokumentumát. Ehhez jogom van, sőt ez a szemléleti lehetőség gazdagít is, de mindeközben tudom, amit tudok.

Azok a feszültségek, amelyen pl. a Törvény és a próféták közötti, melyek a bibliai szöveg keletkezéstörténetének idején előremozgó történelmi feszültségek voltak (a kereszténység keletkezésekor méghozzá robbanásig fokozódott feszültségek), a kereszténységben történelemfakasztó erőkként működnek tovább, vagyis maradandóan követik egymást. Ezzel szemben a zsidóságban ezek az eredetileg történelmen belüli feszültségek végérvényessé váltak, nem szorulnak rá többé, hogy egy következő korszak megoldja őket. Nem külön nemű és idejű erőkként feszülnek egymásnak, mert a történet egésze tanítássá vált: a törvényadó Mózes a próféták legnagyobbika, s a próféták a törvény prófétái.

Amikor Platón *Timaios*zában a démiurgosz a már megalkotott világot abban az utolsó vonatkozásban is hasonlító akarja tenni az ideavilághoz, hogy ez utóbbi örök, megalkotja az időt. Körbenforgó időt alkot, mert körbenjárásával ez hasonlít legjobban az örök mintához. A zsidóság az örök egyidejű szent történetet hetiszakaszról hetiszakaszra haladva járja be esztendőről esztendőre. A nép ideje körben jár. A körbenjáró idő persze még nem maga az örökkévalóság, de ő hasonlít hozzá a legjobban.

Brecht kegyetlen és jogos iróniája, hogy ti. a nép eljátszotta vezetői bizalmát, a népet le kell váltani, egyedül Izrael népének esetében veszíti el iróniájának metsző élét. Ez ugyanis minden nép közt egyedül itt valóság: a bibliai Izrael számára a „leváltás” a valóságos lehetőségek körén belül esik. (Ennek egyik

megnyilvánulása, hogy egyedül itt létezik a kollektív felelősség sokat vitatott fogalma. Az antijudaizmus a mai napig Izrael bibliai önkritikájából él. A többi nép esetében a kollektív felelősség, ami ellen annyira ódzkodnak, beteljesületlen vágyalom csupán.) Szempontunkból a királyság intézményének átmeneti fennállása úgy is felfogható, mint kísérlet a nép „leváltása” állandó veszélyének korlátok közé szorítására. Így a „leválthatóságot” a mindenkor király képviseli, aki a felkentségével játszik. A király a kiválasztottság negatív aspektusát hordozza: rajta és házának során lesz mindenki előtt láthatóvá, hogy Isten „én népem”-et vagy „a te néped”-et mond.

A királyság mint intézmény ugyanakkor – történelmi csúcspontján – kísérletet tesz arra, hogy kezébe kaparintsa a kiválasztottság pozitív aspektusát is. Ennek része az „örök szövetség Dávid házával”, ahol a dinasztia kiválasztottságával mintegy megkettőződik Izrael népéé is. Itt az állam „irigysége” mindazokat az attribútumokat tulajdonítja magának – s gazdagítja tovább –, amelyek a királyságtól egészen függetlenül már mindig is a néphez tartoztak. A választott dinasztiával kötött szövetség átmeneti kísérlet volt Isten „választott államának” megalkotására, amit aztán a királyság egyszerre eljátszott, és nem játszott el. Eljátszotta, mert persze lényege szerint nem lehetett más, mint „királyság, akár a többi királyság”. Ám nem játszotta el, mert sohasem vállalkozott a lehetséges – és talán kínálózó – hübriszek legdöntőbbikére: soha kísérletet sem tett arra, hogy a kiválasztottságot abban az értelemben tegye a magáévá, hogy azt elragadja a néptől, s mint annak kizárólagos hordozója lépjen fel. Az államnak ez a mulasztása, ami egyben maradandó dicsősége, ez teszi lehetségessé, hogy amikor a történelem vihara a királyságot foszlányokra szaggatva szerteszórja, a nép a szövetség e megkettőzöttségét visszavehette magába, s Istennek az egykori királyi ház iránti törhetetlen hűségével a saját majdani megváltásának reményét erősítse. Mindaz, ami a királyság intézményében Izrael emlékezetére méltónak bizonyult, az eljövendő Felkent reményévé magasztosult. Mindaz, ami méltatlan, megmaradt annak, ami mindig is volt: nem több, mint történelem.

A történelemből való kilépés felé az út a Történelem megalkotásán át vezetett. A bibliai Redaktor a történetek végső formára hozásával, az Egy történet megformálásával szolgált Urának. Az egyes törzsek és nemzetségek külön-külön történeteinek sokaságát mindig mint az egész nép történetét értelmezve, valószínűleg feledésbe taszított mindent, aminek nem találta összefüggését Isten és a nép történetével, s a legfélreesebb hagyományt is megőrizte, ha ez az összefüggés fellelhető volt. A Redaktor úgy centralizálta a szétforgácsolódni siető történeteket, mint a jeruzsálemi papság a kultuszt. Élő történelmének idején az ókori Izrael még maga is csak „úton” volt, a célhoz a judaizmus ért el. Ebben a különleges esetben tehát a történelem a zsidóság előtörténetével azonos. S amikor az idők fordulóján a népek beléptek a Biblia szabta világtörténelembe, Izrael felől nézve ebbe az előtörténetbe léptek be. Így értendő, hogy a népek hajói „úton”

vannak a part felé, ahol Izrael már kikötött. Az európai történetfilozófiák nagymesterei mind a Redaktor kései tanítványai.

Izrael állam megjelenésével a világtörténelmi déjá vu élménye köszöntött be. A kortárs zsidóság egyszerre tapasztalja a nép történelmét és történelmen túliságát, mindkettőt a saját bőrén. Az államalkotó nép a maga szabta törvények szerint él, az imák nyelvét beszéli, és nincs honvágya a föld iránt, amelyen él. Akár Graetzet olvassuk, akár Flaviust vagy akár csak Feuchtwanger *Zsidó háborúját*, valamennyiünkön erőt vesz ez a déjá vu. A feltételek és nevek minden különbözősége ellenére az emberben összerosódnak a kommandók harcai Simon bar Giórajtautéseivel, a diaszpóra háborús célokra felhasznált templomi adói az amerikai segélyekkel, Izrael feszültségteles belső megosztottsága a Flaviusnál követhetetlen szektákkal és pártharcokkal. Ugyanakkor jól kivethető, hogy e déjá vu érzésben maguk a résztvevők is osztoznak, amikor érvekért és megfogalmazásokért ugyanehhez a múlthoz nyúlnak vissza. Persze, a judeai háború vagy Bar-Kochba harcoló népe és támogató diaszpórája is a múlt precedenseiből merített. De az ő déjá vu élményük egyirányú volt. A hagyomány közvetlenül nyújtotta segítő kezét. Miközöt-

tünk és e múlt között azonban már ott áll a 70-es év, a farizeus-rabbinikus zsidóság egész kiépülése, a fogság történelmen túli, örök népének végérvényes alakja. Az az alak, amelynek történelmen túliságát Rosenzweig egyhelyütt így jellemzi: „A 70-es esztendő ugyan határt jelent, de csak úgyszólván egy még egyháztörténelmi idő és a végidő közötti határt; ettől kezdve kényszerülünk arra, hogy többé ne az egyes hűtlenségeket követő egyes megbékélésekben reménykedjünk, hanem már csak egyedül az utolsó nap nagy megbékélésében.” Ebben az értelemben Izrael állampolgárai egyszerre élnek e határ mindkét oldalán, s a minket hozzájuk fűző szolidaritás erejénél fogva, mi magunk is. E szolidaritás jelenik meg többek közt déjá vu élményeinkben, melyek rejtélyes módon maguk is a történelmen kívülség érzésével ajándékoznak meg minket.

Eltérően a Rosenzweig szemé elé táruló 20-as évekbeli helyzettől tehát, a mai zsidóság egyszerre kényszerül arra, hogy „az egyes hűtlenségeket követő egyes megbékélésekben” reménykedjen, és *ugyanakkor* „már csak egyedül az utolsó nap nagy megbékélésében”. Mert a történelem még nem adta meg magát. S ha az örök népet örökségéből nem is tudta kiforgatni, ebben az új kettősségben velünk is tudatta hatalmát.

A MAGYAR FILMINTÉZET BUDAPESTI FILMMŰZEUMA

M Á J U S I M Ű S O R

Életmű-Oscar 1990: Kurosawa Akira

Az 1990-es életmű Oscar díjat az idén a 80 esztendő Kurosawa Akira kapta.

Az Örökmozgó ez alkalomból rendezői sorozatot vetít az idős mester tiszteletére, melyben Kurosawa számos, Magyarországon még be nem mutatott filmje is látható lesz.

A Western klasszikusai I.: John Ford

John Ford fél évszázados pályafutása alatt rendezett krimi, vígjátékot, melodramát, háborús, történelmi és dokumentum-filmet. Mégis, több mint 130 filmből álló életművének majdnem a fele western. A filmtörténészek egybehangzó véleménye szerint minden más rendezőnél többet tett a műfaj fejlődéséért. Most az életpályája különböző szakaszaiban készült, de már klasszikusnak számító filmjeit mutatjuk be.

A H Ó N A P F I L M J E

Wim Wenders: Berlin fölött az ég

„Föltámadt bennem a vágy, és fölzártam előttem a fény; a Berlinnek és Berlinről szóló film vágya. Benne lenne, hogy mi is ez a város a háború vége óta. Benne lenne végre, ami annyira Berlinben forgatott filmből hiányzik, pedig látszólag annyira szembeeső: bizonyos érzések, az a valami, ami a levegőben, a lábunk alatt van, ami olyan alapvetően megkülönbözteti az itteni életet a másból, más városokban élt élettől. Hogy visszatérjek a film megcsinálásának vágyához: olyan valaki vágya ez, aki sokáig távol élt Németországtól, és aki csak ebben a városban volt képes fölismerni, hogy mit is jelent németnek lenni. Pedig nem vagyok berlini. De hisz évek, valahányszor odamegyek, egyedül ott szerzek igazán német tapasztalatokat, mert ott fizikailag és érzelmiül egyaránt jelen van a történelem. Az a történelem, ami Németországban, az NSZK-ban másutt csakis tagadásként vagy hiányként élhető meg.” (Wim Wenders: Filmelőzetes egy leírhatatlan filmről, részlet)

RÉSZLETES HAVI MŰSORFÜZET ÉS JEGYVÁSÁRLÁSRA JOGOSÍTÓ TAGSÁGI IGAZOLVÁNY KAPHATÓ A MÁTRA MOZIBAN (BUDAPEST VII. LENIN KÖRÚT 39.)

ÖRÖKMOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET MOZIJA

Petri György

VALAMIT VALAMIÉRT

*Há majd szilánkokká, latyakká repedezik
a roppanó, felpöfögő jeges sár,
van egy-két ötletem, hogy akkor mi lesz itt:
remélem, hogy akkorra: nem leszek már.*

*Az „e kettő”-ből, ami kellett, az utóbbi
így-úgy-amúgyse: vissza-összejött
-hiszen mint nyári ég: tündökölnék a nők,
magára vessen, aki bennük tud csalódni.*

*Hanem, ami az előtagot, a
sz...ságot illeti: maf- és pornográfia
(mókának itt nincs helye, vén hülye!)*

*Jó. Az azért szerelmemet. Szerelmemért az életet.
De mit az életem helyett?*

*A lelki odvam-üdvömet? Kellene egy
Instancia, amely betiltja az ilye-
-n nézlelőpontokat: hiszen a
líra – végsősoron – minden, csak nem logika.
El kéne állítani a gondolkodásoma
t.**

*Első és egyben utolsó eset, hogy éltem a betű-enjambement újundok módszerével. Egyszer – de nem többször – kipróbálható és -andó mint bármi, ami nem vét explicit módon a Tízparancsolat ellen. (A szerz.)

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A júniusi szám tartalmából

Profik legyünk vagy szabadok?

Filmalkotók és filmkritikusok kerekasztal-beszélgetése

Teljes gőzzel előre az Álombrigádig

*György Péter tanulmánya a munkás-
ábrázolás metamorfózisairól*

Chaplin, Keaton, Tati

– a filmművészet bölcselői

Bikácsy Gergely írása

Minden hatalmat a képzeletnek!

Jan Švankmajer labirintusai

Nádas Péter

A KÚT

Másnap, december tizennyolcadikán lett volna harminchárom éves, ám hajnalban átment az utca túlfelére, a nővére házába.

– Másra nem tudtuk használni, csak vízhordásra, mert a fél karja béna volt, de vizet hozni azt tudott, egy kézzel húzta, már gyerekkora óta csinálta, hordta a vizet, hozzászokott, mindig ő hozta nekünk a vizet...

A havas úton emberek siettek a vasútállomás felé, szürke árnyak. A fagyott udvarokon disznók sivítottak a kés alatt, mert aznap mindenki ölt.

– Csak úgy ismerték, hogy a Ferkó. Ha olyan lett volna, mint mindenki más, akkor talán mondták volna a rendes nevét, de nem olyan volt, mindig csak vizet szeretett hordani, így hát Ferkó maradt mindenkinek...

Aztán csend lett, s mire kivilágosodott, már csak a perzselők sziszegtek.

– Ha leült ide, ide, ehhez az asztalhoz, istenem, de sokszor leült ide, akkor nem kért semmit, csak csendesen figyelte, hogyan rexeznek a többiek, mert barátja az nem volt neki. Néha megsajnáltuk, meghívtuk egy sörre. De többet soha nem ivott, nem hiszem, hogy részeg lett volna akkor, a bort nem is szerette, sör meg soha nem volt nekik...

Később felszakadt a köd, sütött a nap, jó hideg volt.

– Így született szegény. Vittem én orvoshoz kicsi korában, vittem én mindenhová, mert akkor még megvolt a hat hold földünk, fizettem az orvosokat, de csak nem lett jobb az állapota, mert víz volt az agyán. Egyszer aztán megmondta egy orvos, hogy ide figyeljen Zahárné, ne vigye sehová ezt a gyereket, kár a pénzt kiadni rá, mert nincs olyan gyógyszer, ami kijavítaná ennek a hibáját. Másra aztán nem is tudtuk használni, mint vízhordásra. De vizet azt hordott, már gyerekkora óta, azt ügyesen csinálta. Hát ez lett a veszte szegénynek, mert hibás volt ugye...

A perzselőt gyorsan vissza kellett vinni a szomszédnak, mert ölt aznap az is.

– A Ferkónak, annak bizony vízfeje volt...

Kevés lett a bors, a boltba is el kellett szaladni.

– Itt töltöttük a férjemmel a hurkát, kinn a tornácon. Az édesanyám elment a szomszédba imádkozni, ahogy szokás, így karácsony előtt. Már sötét volt, de égtek a villanyok. És ha égnek a villanyok, akkor a kútnál sincsen egészen sötét. Nekem már a nagylábosban forrt a vizem, mondom, új víz kéne, elszaladok vízért, de Ferkó azt mondja, ne menjél Veron, majd én elmegyek. És kikapta a vödört a kezemből, és elszaladt vele. Én meg bementem a konyhába. De alig telt el két perc, sokan voltunk itt, azt mondja valaki, hát hol van a Ferkó a vízzel? Nem is válaszoltam rá, hiszen hol lenne...

A kút hátul van, az istálló előtt.

– Én odaát voltam a szomszédban, imádkozni, esténként így összejövünk, már olyan öregasszonyok, csendesen imádkozunk, mondjuk az éneket, de egyszercsak nagy sikítást hallok. Talán csak nem a kocsmában verekednek megint? Szaladtunk ki az útra...

Alig néhány méter mély a kút, mindig van benne víz, még a legszárazabb nyárban is.

– Mondom, hogy alig telt el két perc, de kellett már a víz, mert a forrót kiöntöttem, és mondom, utánanézek, hol van Ferkó a vízzel. Ha nem kellett volna az a víz, akkor talán utána se megyek, de kellett a víz, mit csináljak, kellett, hát kiszaladtam az udvarra, hol van már az a nyomorult víz. Kérdem a férjem, hol van Ferkó a vízzel? Hát hol a fenébe lenne, mondja a férjem. Csak nem esett bele a kútba? Ezt egy asszony kérdezte, aki odaátról jött segíteni, a keresztanyám, de erre nem is válaszoltam, mert ez olyan lehetetlen

Nádas Péter a Pest Megyei Hírlapnál kezdte pályafutását, először mint fotóriporter majd mint újságíró. A hatvanas évek második felében írt riportjaiból döbbenetes kép rajzolódik ki: a másik, a nem-fogyasztói Magyarország képe.

E riportok közül most két olyat közlünk újra, melyeket az eltelt idő novellává alakított.

B. E.

volt nekem, hisz egész életében hozta a vizet. Már kicsi gyerekkorában is hordta a vizet. És nem lett belőle semmi baj...

Egyszerű kerek kút, a kávája se magas.

– Nem volt neki se pajtása, se senkije. Olyan tedd ide, tedd oda ember lett, de amúgy nem csúnya. Azt mondta mindig, nincsen nekem senkim édesanyám, mert ilyen az állapotom. De akkor minek éljek így? Máskor meg azt mondta, jaj vigyázzon édesanyám, nagyon vigyázzon magára, mert ha maga meghal, akkor én a víznek megyek, nem ér akkor nekem semmit az élet, nem szeret engem már senki így...

Láncon lóg benne a vödör.

– Rohantom, de csak a nyomorult víz miatt. Ha nem kell a víz, akkor még talán a vacsoráig se vesszük észre, hogy eltűnt. Nézem a kútnál. Nincsen ott. De nincs ott a vödör. Szaladok az utcára, hátha oda ment ki. De nem találom ott se. Hanem akkor hol a vödör? Csak nem vitte magával, ha mégis elment volna valahová? Rohanok vissza a kúthoz. És akkor látom ám, hogy a láncon olyan furcsán himbálózik a másik vödör. Belenézek, sötét van. Elkiáltom magam: Ferkó! Nem válaszolt...

– Én meg csak töltöttem a hurkát. Hallom, hogy a feleségem a fiú után kiáltozik, de gondoltam, biztosan elment valahová, majd megkerül. Mert nem volt tökéletes. De hallom csak, hogy elemlámpát! Gyorsan ide az elemlámpát! És akkor a feleségem már olyan furcsán kiáltozott...

– Nem gúnyolták, csak hát megnősülni azt nem tudott, nem akadt volna lány. Hallgatta, amit beszélünk. Ritkán szólt. Aztán pajtása se volt, mert a nőkről nem tudott beszélni. Csak hallgatta mindig, ahogy az emberek beszélnek a nőkről...

– A férjem is megijedt már akkor, nem is tudom, hogyan került olyan gyorsan elő az a rohadt elemlámpa, mert azt is mindig benne kell tartani a kamrában, ahelyett, hogy a konyhafiókban lenne. De most még is gyorsan előkerült. Bevilágítottunk a kútba, és megláttuk a bakancsát...

Olyan sikítás lett, hogy innen, tőlünk is mindenki kiszaladt. Még neveltünk, hogy valaki biztosan a feleségét vágta le a disznója helyett...

– Azonnal kaptam azt a vasvillát. Annak éppen azért van olyan hosszú rúdja, hogy ha bepottyan a kútba a vödör, akkor azzal lehessen kihalászni. Nem ment. Hisz egy vödört ki lehet vele húzni, de nem egy embert...

– Én meg le is kiáltottam neki, hogy várjál Ferkó! Ferkó! Ne félj, rögtön hozzuk a létrát!

– A létra itt volt a kéznél, a kötelet is itten tartjuk az eresz alatt. Lementem, rátekertem a hurkot a bokájára, de akkor már én láttam, hogy nem mozdul...

– Kihúztuk, de nem volt már benne élet...

– Kiértünk az útra, és nekem hirtelen olyan rossz lett. Nem azért, mert mindenki a Veron lányom háza felé szaladt, hanem nem tudom miért is. És ott még sikítottak, csak sikítottak tovább. Egyszer csak odakiáltja valaki nekem, hogy Zahár néni, a Ferkó beleesett a kútba. De én mozdulni nem tudtam...

– Megfordítottuk, nyomkodtuk a hasát, valaki orvosért szaladt. Én még a két ujjamat is betettem a szájába, de egy csepp víz se jött belőle. Pedig megfulladt, az orvos is azt mondta, hogy megfulladt, a halál oka fulladás, mégsem volt benne víz, nem jött ki belőle semmi se. A kutat még azon az éjjelen kimertük, kitisztítottam az alját, sót is szórtam bele.

A LÓ VAK

ARáckeve határát jelző táblán túl van egy kis kocsmá. Három tujafa nő előtte. És innen nyílik a falu utolsó utcája, a Vörös Hadsereg utca. Porosan, üresen.

Tisztára sepiert udvaron, ócska léckerítés mögött áll a ház. Nádfedeles, vályogfalú. A forró déli fényben mozdulatlanok az akácok puha árnyai. Megállok a kapu előtt, s benn az udvaron azonnal megjelenik egy mezítlábú asszony.

„Vörös Gézát keresem.”

Nem válaszol, figyel. Csend van, csak a falu felől hallani valami kopácsolást, kutyaugatást, s messzebről cséplőgép dohogását. Aztán egy férfi is kilép a ház mögül. Rongyos inget, foltozott nadrágot visel, lábán

ócska kalucsni, amit két gumiszalag erősít meztelen, puffedt bokájához. Lassan, lábát húzva csoszog át az udvaron. De azért nem jön egészen közel; s a köszönést sem viszonozza. Némán nézzük egymást; düledt szemében vérerek. Arca barna, ráncos, borostás.

„Vörös Gézát keresem.”

„Én vagyok.”

„A levél miatt jöttem, amit küldtek.”

„Nem küldtünk mi semmiféle levelet!”

Előveszem a levelet, azonosítjuk a címet és a nevet, mégis tagadóan csóválják a fejüket, hogy ők bizony semmiféle levelet nem küldtek. A tiszta levélpapíron szikár, hosszú betűk. Hangosan olvasni kezdem.

„Azon kéréssel fordulok a tisztelt szerkesztőséghez, hogy szíveskedjenek rajtam segíteni. Én hatvanhat éves, munkaképtelen beteg vagyok, a feleségem ötvenöt éves beteges asszony.”

„A kérvény!” – kiált a férfi.

„Kérvényt, azt írtunk!” – kiált az asszony.

S aztán már nem értem, hogy mit mondanak, mert mindketten egyszerre beszélnek, nyitják a kaput, egymást előzve befelé terelnek, vitaikoznak, hogy kell-e szék nekem, megmarkolják a karom, egymást is meglökik, így kerülünk a ház mögé, az asszony eltűnik.

A ház mögött terebélyes akácfa áll, szegényes árnyékában egy kidöntött fa törzse fekszik a földön. Leülök a fatörzsre, a férfi a ház falának döntött talicska szélére ereszkedik. Hallgatunk, nézzük egymást. Az eresz árnyékában legyek zsonganak.

„Akkor a kérvény ügyében tetszett jönni.”

„Igen.”

„És idevalónak tetszik lenni?”

A sötét konyha nyitott ajtajában megjelenik az asszony, hozza a széket, de megáll.

„Budapestről jöttem.”

„Csak hozzánk?”

„Csak magukhoz.”

A szúrágta szék ülökéjén és támláján látható nyomokat hagyott az a két ideges mozdulat, amivel a sötét konyhában igyekezett eltávolítani róla a port, fakókék alsószoknyája alsó szélén pedig szürke folt maradt. Az árnyékba helyezi, mosolyogva kínálja a széket. Mutatom, hogy jó itt nekem a törzsön is, üljön a székre ő, de természetesen nem ül le. Tudja, hogy el kéne mennie, hiszen a férfiak beszélgetésénél nem lehet jelen, de kíváncsi is, s ezért csak a ház faláig hátrál, s ott valami véglegesen félbemaradt mozdulattal megáll. Fekete kendője a nyakára csúszott, ritkás haja két kis fonatba fonva lóg a füle mellett. Óvatosan előveszem a jegyzetblokkomat és a térdemre fektetem.

„A kérvényt a szomszédal írtuk.”

„Mert az uram nem tud írni.”

„A szomszéd nagyon okos ember.”

„Nyomozó volt.”

„Beszélni nem tud, mert a torkára ment a rák, de amúgy mindent megért, és szépen tud írni is.”

„Miből élnek, amióta kizárták magukat a szövetkezetből?”

„Az Árpádtól bírnak egy bucka szőlőt.”

„Az Árpádtól?”

„Az itt a másik szövetkezet.”

„És mennyi az a bucka?”

„Azt mondja az uram, hogy éppen egy bucka szőlőt bírnak. Többet nem is adnának. Egy buckát bírnak.”

„Mikor léptek be a szövetkezetbe?”

„Amikor kezdődött.”

„Mikor kezdődött?”

Egymásra pillantanak, gondolkodnak.

„Nem tudom én! Amikor kezdődött.”

„És amikor kezdődött, tudott még dolgozni?”

„Éjjeliőr volt.”

„Az voltam. Éjjeliőr. De aztán, hogy fájni kezdett a lábam, hazaküldtek, hogy menjen haza Géza bácsi, ilyen lábbal nem lehet dolgozni.”

„Ki küldte haza? Az elnök? A brigádvezető?”

„Nem emlékszem én már arra! Így mondta.”

„És ez mikor történt?”

„Egy évre rá, hogy a téeszbe be kellett lépni. Mert akkor négyen is-eljöttek hozzám, olyan fontos voltam nekik, hogy jöttek négyen is, mondják, hogy ilyen jó lesz magának a közös, Géza bácsi, meg olyan jó lesz magának a közös, olyan városi forma emberek. Hát van is, akinek jobb sora van, de mi csak megint szegények lettünk.”

„És amikor hazaküldték, a lábát kezelte orvos?”

„Kezelte őt a Margit. Oltásokot is kapott, nem is egyet, mert nem tudta behajlítani. Hiába akarta, nem tudta behajlítani.”

„Milyen Margit?”

„Na, hogy is hívják? Hát a doktornő! A Margit.”

Egymásra pillantanak, gondolkodnak. Néhány szót följegyeznek: éjjeliőr, hazaküldték, Margit. Az asszony előrehajol, figyel.

„De jól tud írni! Aranyat ér a keze...”

„Biztosan iskolába is járt a fiatalúr...”

„Igen.”

Az asszony néhány lépést tesz felénk, a férje mögött megáll, s onnan nézi a jegyzetfüzetemet.

„Az uram nem tud, de én amúgy a nevemet le tudom írni.”

Hallgatunk.

„A földosztásnál kaptunk négy hold földet. Ötven aranykoronásat!”

„Ne beszélj bele!”

Az asszony zavartan hátrál, vissza a ház falához. Sóhajt.

„Bár ne adták volna! És az idén még háztájit se kaptunk.”

„Háztájit azért nem kaptak, mert kizárták magukat.”

„Igen?” – kérdezi a férfi csendesen.

„Igen.”

Hallgatunk.

„És amíg nem volt saját földjük, miből éltek?”

„Cselédkedtünk. Meg gazdáknál, napszámban, hol itt, hol ott. El sem tudnám sorolni magának, hogy hány helyen. Én Lajosmizséről jöttem, mert a szüleim elhaltak korán, és így hatéves koromban beadtak egy gazdához. Őt meg Erdélyből hozták cselédnek a patikushoz. Hát így ledolgoztuk az életünket.”

„Csak az kéne, hogy megadják azt az öregségit. Beszélük, hogy még a cigányoknak is megadják, mi meg magyarok vagyunk. Ha el tudná intézni a fiatalember!”

„A betegségéről nem adott az orvos valamilyen papírt?”

Egymásra néznek, gondolkodnak.

„Menj, keresd elő a dobozról!”

Az asszony engedelmesen elindul, aztán félúton megáll, váratlanul a férjéhez ugrik, letérdel, s cibálni kezdi a férfi lábán a nadrág szárát, fölfelé; kiáltozik.

„Nem kell ahhoz papír! Minek ahhoz a papír?”

A férfi mozdulatlanul áll, hagyja. Az asszony rángatja, tehetetlenül, de olyan dagadt a láb, hogy a nadrág szára nem húzható fölfelé. A spárga kioldódik a férfi derekán, a nadrág lassan lecsúszik, s a lábfeje buggyan. Alsónadrág nincsen rajta. Lábai lilásan kék, fénylő oszlopok. Heréje, mint egy csecsemő feje. Az asszony liheg, homlokát ütemesen a földhöz veri.

„Na menjél!” – mondja a férfi csendesen.

„Nem. Nem emlékszem ilyesmire. És sajnos a név sem ismerős. Pedig általában megjegyzem a betegek nevét is.”

Az orvosi lakás előszobájában állunk. Dél van, már vége a rendelési időnek, az orvosnő éppen ebédelt. Egy keskeny folyosón megyünk át a rendelőbe. Óvatosan kell lépni, mert most mosták föl a követ. Dr. Vedres Margit az íróasztalához ül, nagy vasdobozt húz maga elé, ujjai között átpergeti a kartotékokat.

„Nem, ilyen nevű betegem valóban nem volt. De ha lett volna, akkor emlékezmem is kellene.”

A kert kapujáig kísér, végig a hosszú betonjárdán. Fehéren tűz a nap.

„Persze ez itt elég általános jelenség. Meg talán másutt is. Csak az én körzetemben legalább öt ilyen beteg van. A szövetkezetből kizárják őket, mert rendszeresen már nem tudnak dolgozni. De ha maguk oszthatják be a munkát és az időt, akkor még eldolgoztatnak valahogy a ház körül. Ez viszont, bármilyen igénytelenek is, kevés ahhoz, hogy megéljenek. Legalább öt ilyen betegem van.”

Az asszony elindul a ház felé. A férfi lehajol, nehezen megy, nem hajlik a térde, ujjai közé csípi a nadrág szélét, s lassan visszarángatja magára. A szemembe néz, de a spárga után babrál a keze.

„Hallottam én, hogy hiába minden!”

Megleli a spárga végét, megköti.

„Hallottam én, hogy nem tesznek be az öregségibe, mert nem dolgoztam le a tarifát!”

Mint aki önmagát igyekszik megerősíteni, bólogat.

„De hiszen így is dolgoznia kell, miért nem tudott akkor a téeszbe menni?”

Bólint, fejét lehajtja.

„Tudom én, itthon is dolgozni kell, az igaz. De itthon csak elkapirgál az ember, mint a tyúk, hogy a falat meglegyen.”

Hallgatunk. Közben az asszony is visszatér, hozza a papírokat. Egyenként adja a kezembe.

„Ez az orvosi?”

„Nem.”

Újabb papír.

„Ez az?”

„Ez sem az.”

A termelőszövetkezet sokszorosított értesítéseit tartom a kezemben. A dátumok: 1962, 1963, 1964. Arra kéri a tagtársat, hogy menjen dolgozni, vállaljon területet, jelenjék meg a megadott időpontban a termelőszövetkezet irodájában.

„Nem olvasná fel a fiatalúr, hogy mi van benne?”

Felolvasom. A férfi érdeklődve hallgatja, az asszony helyeslően bólogat.

„Hát ment volna szegény uram, de nem bírt.”

A februári közgyűlésen kizárták.

Varga Kálmán, a ráckevei Aranykalász Termelőszövetkezet elnöke zavarban van. Ő sem emlékszik Vörös Géza nevére.

„Vörös Géza... Vörös Géza... Ha dolgozott volna, akkor bizonyára ismerném. Én hatvankettő októbere óta itt vagyok, de ilyen névre nem emlékszem.”

A kopár elnöki irodában ülünk. Feláll, kimegy, hogy megérdeklődjék az adminisztrátoroktól, ki az, akiről tudnia kellene. Gondosan becsukja maga mögött az ajtót, pedig amúgy se hallanék semmit, mert a cséplőgép itt dohog az ablak előtt. Amikor visszajön, arcáról már eltűnt a zavar.

„Na most már tudom. Olyan cigányszerű ember.”

„Nem cigány.”

„Persze, hogy magyar az, de mégis olyan cigányszerű. Egyetlen munkaegysége se volt neki. Részezes is, meg fuvarozik. De tényleg hozzánk tartozott.”

„Részezes?”

„Hát mondjuk, ha iszik.”

„Fuvarozik?”

„Lova van, meg szekere.”

„Meg egy bucka szőlőt is bírnak az Árpádtól!”

„Ezt ő mondta, a Vörös Géza?”

„Igen.”

„Hát az nem jelent nekik sokat. Ha néhány hektót, összesen. Biztosan vállaltak valami kis szőlőterületet, a felét leadják, a többit megisszák. Részezes.”

„Hány tagot zártak ki a februári közgyűlésen?”

„Úgy harmincat.”

„És milyen indokkal?”

„Hát akinek van valami kis maszek ügye, virágot termel, fuvarozik, kupeckodik, egy kis gyümölcs, szőlő, az nem jön dolgozni nekünk. Csak annyit mondok, hogy kétszázharminc körül van a taglétszámunk, s ebből száztíz az öregségi járadékos. Majdnem a fele. Akinek nem volt meg a munkaegysége, azt öreg vagy nem öreg, kizártuk. Nekünk is meg kell élni.”

Az udvar hátsó sarkában van a kocsiszín. Rendetlenül fölhányt kukoricaszárból van a tető, s alatta áll a rozszant fogat. Leülök az akác alá a fatörzsrre, Vörös Géza pedig ismét a talicska szélének támaszkodik. Még ott a szék, de most már süti a nap.

„Azt mondják, azért nem járt dolgozni a szövetkezetbe, mert lova van, fuvarozik.”

Hevesen felveti a fejét, a szemembe néz, arca azonban mozdulatlan.

„Van lovam, persze hogy van lovam.”

A talicskán megtámaszkodik, aztán elindul valahová. Lassan megy át a poros udvaron.

„Nem is tudnám a permetet máshogyan kihordani.”

A kocsiszínt megkerüljük, a kocsiszín mögött akácok, s az akácok alatt, farát fordítva felénk, szénát ropogtat a ló. Amikor megérzi, hogy közeledünk, felém fordítja nagy, szomorú fejét. Egyik szemére vak. Testével is felénk topog. A másik szeme hályogos.

„Látja, ilyen az én lovam. Ezeröttszáz forintért vettem, mert hogy nem lát.”

Míntha félne kimondani.

„Nem sokat dolgozik szegény. Azt mondták, hogy fuvarozom? Hát kinek kéne az én fuvarom? Van már traktor, azzal viszik. Gumis kocsival viszik. Ha néha egy-egy öregasszony megkér, akkor viszem. Keresek néha, az igaz. Hús forintot, néha meg még ötvenet is, ha vizet hordunk a lóval a szőlőbe. Utána meg két napig fekszem. És mentem volna én, ha tudok. Mentem is. De ez nekem könnyebbségemre esik, mert így azt csinálom, amit tudok.”

„És mi lesz akkor, ha már ennyit sem tud dolgozni?”

„Hát akkor...”

Nem tudja befejezni a mondatot. Állunk a ló előtt.

„A múlt héten a feleségem levágott egy csirkét. Fogam sincs, enni sem tudtam belőle.”

Ránézek, sír.

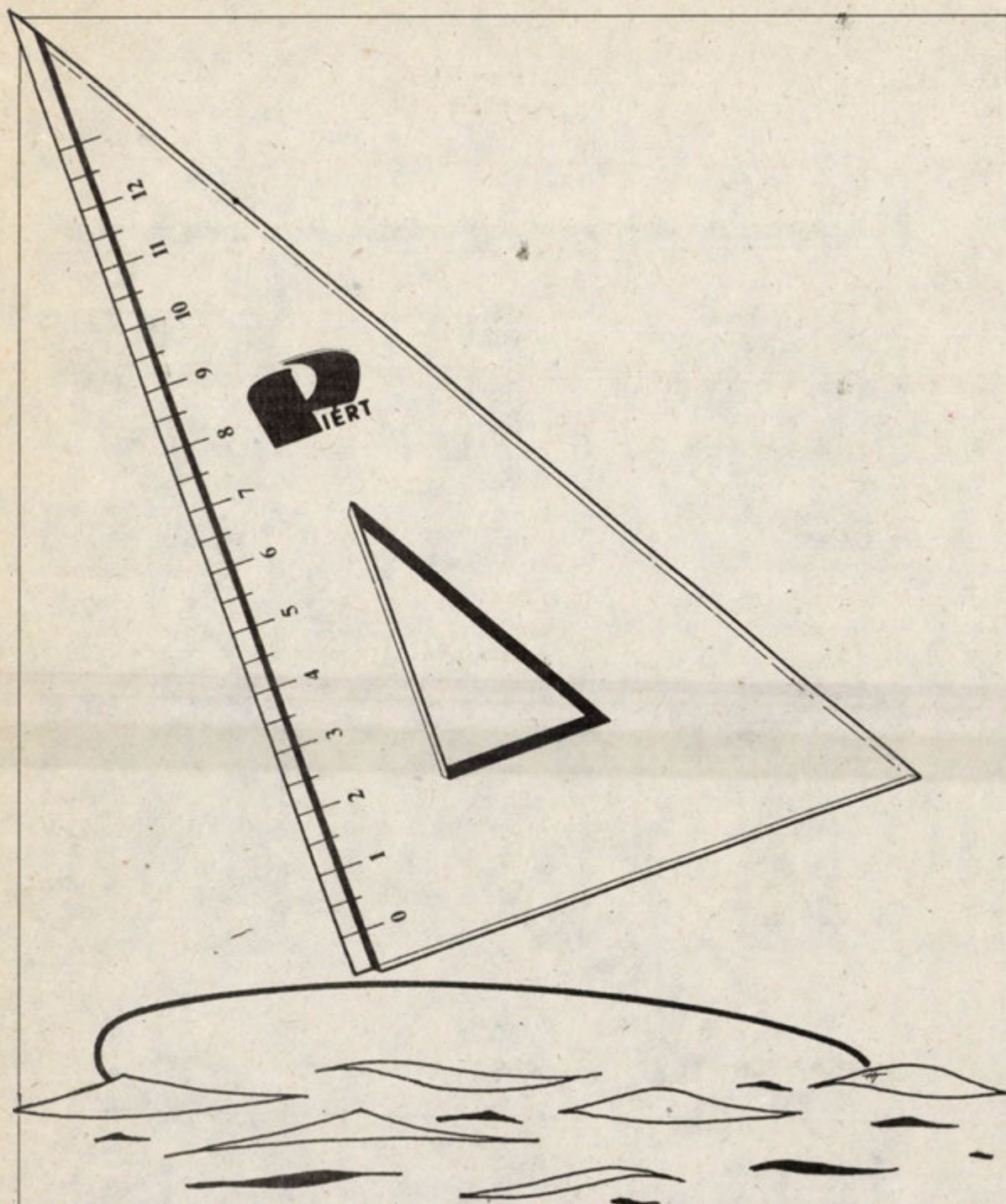
„Megszolgáltam én, hét évig katona is voltam. Hát nem jár az ilyen embernek semmi? Mit adtak egy béresnek, cselédnek? Mindig szegény ember voltam, nem kértem sokat.”

A ló elfordítja a fejét, ropogtatja a szénát. Indulok a kapu felé, nyújtom a kezem. Szemében alázat.

„Ha tud, fiatalúr, akkor segítsen. Őszre lesz egy kis must. Meghálálnám. Nem azért mondom, fiatalúr... Ha nem lennék szegény, többet is mondanék.”

Gondolkodik, és fáradtan elmosolyodik.

„Ha nem lennék szegény, akkor nem is kérném, hogy segítsen, fiatalúr.”

*A PIÉRT kiskereskedelmi boltjaiban kényelmesen,
egy helyen megvásárolhatja az iskolakezdéshez szük-
séges iskolatáskákat, füzeteket, papír- és írószereket.*

Várjuk kedves Vásárlóinkat Budapesten és az ország nagyvárosaiban.

B I Z T O S Á G

PROLONGÁLVA

McCANN-ERICKSON

BIZTOS KÖTÉS **HUNGÁRIA
BIZTOSÍTÓ RT**

PROGRESS

Elektronikus lapszerkesztőségi rendszer

A COMPUTER MEDIA Rt. komplex módon vállalkozik elektronikus lapszerkesztőségi rendszerek kialakítására és telepítésére.

A PROGRESS rendszer használata révén a hagyományos nyomdai módszereknél gyorsabban és könnyebben lehet a különböző újságok, folyóiratok szerkesztését és nyomdai előkészítését elvégezni. Lehetőség van a szövegek tördelésére, képes anyagok montírozására, a megjelent cikkek archiválására, az MTI-vel való összeköttetésre, a hirdetések kezelésére, és a szerkesztőség ügyiratainak nyilvántartására. A munkafolyamatokat a REDAKTOR keretprogram irányítja.

A PROGRESS elektronikus lapszerkesztőségi rendszerrel az ország számos lapja készül.

A Tavaszi BNV-n bemutatjuk a PROGRESS rendszer legújabb elemeit: a Linotype lézerlevilágítókat és a teljes betűkönyvtárat, valamint a GEM Artline grafikus programot. A rendszer fejlesztője és forgalmazója:

SZKI COMPUTER MEDIA Rt.
1011 Budapest, Iskola utca 8.
Levél cím: 1251 Bpest 11, Pf. 43.
Telefon: 115-1061

**COMPUTER
MEDIA**

A HELYZET

Kidolgozott programok... Rendszerváltás... Megújulás!

**COMPUTER
MEDIA**

Tábor Ádám

SZABADTÉRI SZABADVERS

Oravecz Imrének
és
Petri Györgynek

„... s ha látnám,
mint nyüzsg szabad nép a szabad helyen,
rászólanék a pillanatra:
oly szép vagy, ó, maradj velem!”
(Goethe, 1831)

„Ünnepelik Kari-Dor-Zót,
Sok ember nyomja a korzót.
Kari-Dor-Zó feláll székre,
Onnan kiált emberekre:
Hallják, hallják, emberek!
Mától kezdve másként lesz!
Mi fizetünk nektek adót,
S ti dédelgetitek apót.
Lehet ezt, lehet ezt?
Kiált az óriás tömeg.
Lehet, most szabadság van.
Ünnepelik Kari-Dor-Zót,
Sok ember nyomja a korzót stb.”

(Tábor Ádám, 1956 január)

*Mindennap kihoztak levegőzni a Petőfi-térre
az oroszháznál a Védett Helyen tologattak föl-le a téli napsütésben
egész a gömbölyded Északi Sarokig hol csak úgy süvöltött a vad szél*
*Azután mindennap kihoztak játszani a Petőfi-térre
igazi barna fakörhinta volt és hüvelykujjal spriceltethető piros kút
a lengőhinta egyszer gyomorszájon vágott szárnyú volt
egykor a napközisek sáskahada nagy zsvavajjal egyből mindent ellepett*
*Azután mindennap lementem focizni a korzóra a Petőfi-térre
előbb Breiner Gyurival később Nagy Jancsival őt Rajcsányi üldözte csapatával
a rettegett Rajcsányi ákit kitiltottak az ötödik kerület összes teréről*
*Közben néhány hétig nem mehettem le a Petőfi térre (se)
miután hazafelé a Huroknál a Szabadsajtó úton Jancsi azt mondta
délután tüntetés lesz*
hülyeség mondtam itt hogy képzeled
*De azután újra lejártam most már biciklizni is a Petőfi-térre
az ötvenhétben Ternertől rámhagyott kontranélküli biciklivel
Puskás Gyuszi rollerjének félkorzó előnyt adtam a szobor előtt már beértem
ám a kissé lejtős kanyarban győzelemittasan egyre gyorsulva száguldottam
a forgalmas kociút felé a kézifék nem fogott az utolsó pillanatban
kilencven fokban nekihajtottam a járdának óriásit zuhantam*
*Jónéhány év múlva Á-val sétáltam sokat a korzón a Petőfi-téren
itt a hátam mögött érzem a várost magyaráztam ne nálatok találkozzunk
és tizedszerre végre átkaroltam a vállát végig azon a sötét szakaszon*
*Később már inkább csak évente egyszer jöttünk ki együtt vagy jöttem ki egyedül a Petőfi-térre
most is megvárva az október végefélét már hamar leszálló sötétet
szerelmespár vagy hazafelé siető diák egy-egy macska-ör-szempár keresztitüzében*
*Egyszer márciusban viszont annyian voltak el se jutottam a Petőfi-térig
a Máricus 15 téren megrekedtem a hídon is álltak
később futottam*
*Egyetlenegyszer barátnőj-vel sétáltunk át egy délutánt a dumakorzón a Petőfi-téren
a logosz minden mítoszt szétszakító erejéről beszéltem a vörös nappolyó
Budáról kísért
ez a délután szakított el minden szomorú tudománytól régi ideológiÁ-tól*

Kijártam azért még egyszer-egyszer beszélgetni a Petőfi-térre

L-lel én kissé becstűve utána fogant A vers foganása

B-vel már megszült verset olvasva fel a fűben heverészve

A város külsőbb részeibe költözve csak ritkán vetődtem el a Petőfi-térre

amely már rég nem is volt tér csak egy hosszúkás füves kis pihenőhely

nyári estéken a korzón korzózók korzóztak

Am ahogy S nagyobb lett és a városba visszaköltöztünk vele minden tavasszal kimentem

a Petőfi-térre

de valahogy épp elkerültük a felvonulókat

vagy még vagy már a Múzeumnál voltunk

Tavaly viszont épp délre mentem a Petőfi-térre

nem S-sel mit lehet tudni mi lesz

és mi volt ott

És most idén kiérve a Petőfi-térre

százezren állnak a Helyemen

jönnek játszani kockáztatni szeretni emlékezni elszakadni beszélni szavalni

találkozni

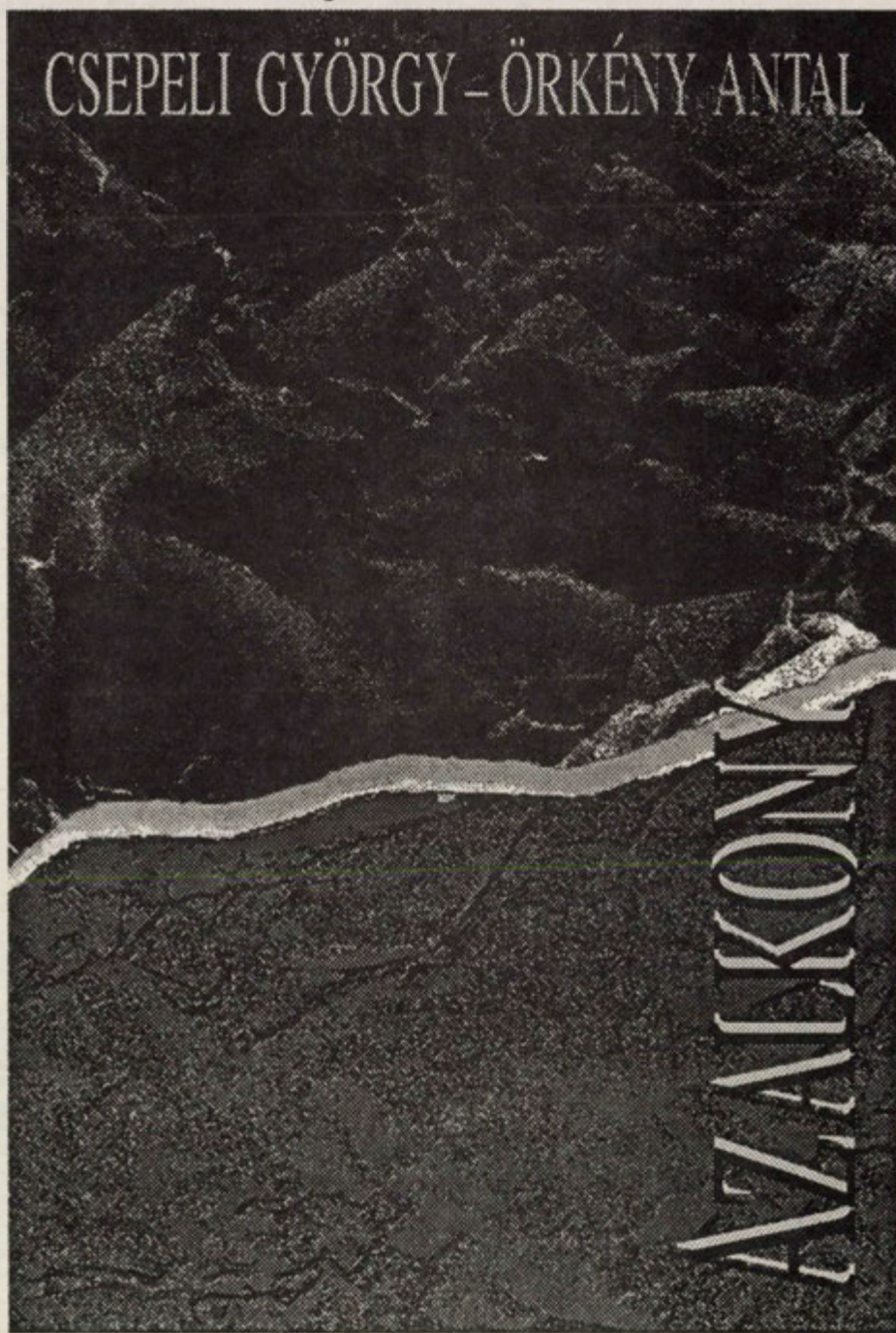
Jövünk negyvenkét éve

SORS NYISS NEKÜNK (PETŐFI) TÉRT

(1989. II. 25.)

MEGJELENT!

CSEPELI GYÖRGY - ÖRKÉNY ANTAL

Vajon meghalt-e az ideológia? Mit gondol ma az értelmiség a nagy eszmékről, a liberalizmusról, a baloldaliságról vagy a nacionalizmusról? (Milyen politikai orientációk és ideológiai nézetrendszerek mutathatók ki a mai magyar társadalomban?) S ha hiszünk eszmékben egyáltalán, hogyan lehet megállapítani, hogy „ki a barát” és „ki az ellenség”? Könyvünkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Lopott órák

LIEVE JORIS

Hajnali hat órakor a Nílus menti körúton lassan megindul az élet. A Ni'ma kávézó felszolgálói gyapjúsálat tekertek a fejük köré a hideg ellen, gőzölgő *ful* öntenek nagy körültekintéssel az alumíniumedénybe. A kasszában üldögélő férfi unottan pillant fel az újságjából, amikor a barna kávészemek illata felkúszik az orrába. Felette, az első emeleten ég a lámpa. Csupas, didergő fény egy üresnek látszó szobában. Egyszerre csak megjelenik az ablakban a 77 éves író arca. Még e kora reggeli órán is sötét szemüveg mögé rejtja a szemét. Cigarettázik, kifelé nézeget. Emlékszik vajon, mit beszéltünk meg?

Fogalmam sincs, mivel töltsem az időt, mialatt várok rá. Jelenlétem itt, az utca sarkán nem kis csodálkozást vált ki. A taxisofőrök lassítanak, a Ni'ma felszolgálói kérdő pillantásokat küldenek felém és egy *ful*-szendvicset majszólo katona a buszmegállóban halkán füttyent. Nem sokkal később felugrik a beérkező buszra, a legendás énekesnő, Um Kulthúm panaszos hangja csap ki a kitárt ajtókon át az utcára.

Amikor odafönn kialszik a villany, átvágok az utcán. Az író kilép a házból, kissé elképedve néz rám. „*Sahheetik badri*” – mondja. *Korán felébresztettek*. Külseje kifogástalan. A kabátja alatt garbópulóvert, téli öltönyt visel, a cipője ragyog, balkezében aktatáskát szorongat. Enyhe after-shave illat lengedezik felém.

Gyors léptekkel megy át a körúton. Áldott óra ez Kairó utcáin. A távolban, a hídon, a Nílus fölött már felmorajlik a forgalom zaja, itt azonban, a víz mellett még nyugalom van. Az író felnéz az égre – a hold sápadt sarlóként függ a város felett – és mosolyog.

R*agil Is-sa'a*, az óra embere – így nevezte egyszer barátja, a satirikus író, Mohammed Afifi. Nagib Mahfúz úgy osztotta be az idejét, akár egy hivatalnok: reggel elsétált az Aly Baba kávéházba, aztán látogatást tett az *Al Ahrám* című újságnál, és mindennap, ugyanabban az órában odaült az íróasztala mögé, akár volt ihlete, akár nem. Így építette fel monumentális életművét – több mint negyven regényt és novelláskötetet írt.

Akik ismerik, mind tudják, a nap melyik percében, hol lehet megtalálni. Még a dohányzásnak is meghatározott ideje van nála: félóránként egy cigaretta. Fegyelemimádata ebben a kaotikus városban már-már heroikus: ezzel kényszeríti engedelmességre, így próbálja megszelídíteni Kairót, ezt a sokfejű szörnyet. Még távollétében is van rendszer. Nyáron sohasem ír – az erős napfénytől megfájdul a szeme. Június 15-én két órakor indul Alexandriába, három hónappal később hazatér. Alexandriában a San Stefano tengerparti kávézóban vagy az Atheneusban lehet megtalálni, Saad Zaghlul szobrával átellenben – ez az ember vezette az 1919-es angolok elleni felkelést, s így a város első politikai hőse lett.

Kairó azt jelenti számára, amit Párizs Zolának, London Dickensnek. Keresztül-kasul beutazta, ahogy mások a világot, megnevezte az utcáit, lakóit a legapróbb részletekig leírta. Ő maga az alsó középosztályból származik, abból a milióból, mely műveiben jelentős helyet kap. Az óváros szívében nőtt fel, a legendás Husein meceset árnyékában, abban az időben, amikor Kairónak még egymillió lakosa sem volt. Azóta ez a szám tizennégy millióra nőtt.

Hosszú éveket egyre visszajárt oda. Kedvenc kávézójában, a Fishawiban üldögélt órákig, és könyveket vásárolt egy arrajáró, vak árustól. Mindenki ismerte azon a környéken – még a zöldségárusok is becenevén szólították: *Nugub*. Most már egyre ritkábban jár vissza. A szűk utcában, ahol született, a régi házak összeomlottak, a helyükbe újakat építettek. Tizenöt család lakik ott, ahol azelőtt egy, a háztetőkön halmokban magasodik a szemét. Szamárfogatok, motorbiciklik, túlközlő autók tolongnak a poros, kis utcákon.

A belga író Nagib Mahfúzzal, az 1988-as irodalmi Nobel-díjasról szóló munkája a *Haagse Post* című holland lapban jelent meg 1989 januárjában.

Később gyakran látogatta a café Riche-t az új városrész központjában. A zöld lombú fák alatt emberek sétálgattak, s átellenben ott volt a Groppi cukrászda, melyet egy svájci vezetett. Az asszonyok széles karimájú kalapot viseltek, esténként egy kis zenekar szórakoztatta a cukrászda közönségét. De a fák már eltűntek a café Riche elől, s az utcán négy sávban tolong a forgalom. A Groppit egy iszlám tulajdonos vette át, azóta nem szolgálnak fel alkoholt. A város kiűzte Mahfúzt, ki a külterületekre, s nem hagyott meg neki sokkal többet ezeknél a reggeli sétáknál. Mostanára saját elbeszéléseinek peremére került.

De itt is minden ismerős. Üdvözlí a szürke plédbe burkolózó, hideggel dacoló virágárust, a férfi meghajol, alig hallhatóan suttozja: *ustaaaz Nagib...* Az utcasarkon újságot vesz. A kairóiak ébrednek. A feje fölött egy asszony kinyitja az ablakot és kiráz egy takarót. Nagib átfutja az újságcímeket. *Az amerikai légierő két líbiai harci repülőgépet kényszerített leszállásra a Földközi-tenger térségében.* Az alatta látható fényképen Mubarak elnök ölelgeti Arafatot.

Útja egy parkon át vezet, a parkban pálmafák, madárfütty, állatok szaga. Örök guggolnak kis rózsetűz körül kezüket melengetve. Az utca végén fakó egyenruhás közlekedési rendőr várja. Magával hozta a kisfiát, akit most zavartan maga elé tuszol. Miután mindketten kezet ráztak az íróval, büszkén, megkönnyebbülve folytatják útjukat.

Most át kell mennie a Galaa hídon a Nílus túloldalára. A levegő egészen elenehezült a kipufogógáztól. Ott fekszik előtte a Tharir tér, egy város előcsarnoka, pokoli küzdelmek színhelye. Mintha színházterembe lépne – a tér a felkelő nap vörös fényében fürdik. Egy lány, könyvekkel a hóna alatt rámosolyog, de néhány lépéssel odább vadidegen embertömeggel találja szemben magát. Százával várakoznak a buszmegállóban. Lökdösik egymást, sokatmondó sugdolásba kezdenek. Felismerik, de nem azt, aki minden reggel útjukat keresztezi, hanem azt, akinek a fényképe ott látható a városban mindenütt, a televíziós személyiséget, a Nobel-díjas író. Ő azonban annyira el van foglalva az átkeléssel, hogy nem veszi észre a pillantásukat. Amikor végre úgy látja, át tud szökkenni két hangosan túlkölgő autó között, megragadja a kezemet és magával húz.

Legutóbb, mikor itt járt, az egész teret ellepték a rendőrök. Csodálkozva evezett át a túloldalra. Amikor megérkezett az Aly Babához, meglátta, ki okozta a felfordulást: egy amerikai szenátor, aki órá várt odabenn.

A kávéház bejárata előtt elbúcsúzom. Meglepve néz rám – megszokta, hogy az újságírók kérdéseket tesznek fel, mindig ugyanazokat a kérdéseket. „*Vous êtes contente?*” kérdi habozva, keze az enyémbe. Amikor bólintok, szélesen elmosolyodik. „*Eh bien, moi aussi.*” Amikor aznap délelőtt valamivel később ismét az Aly Baba felé visz az utam, látom odafenn az ablaknál, a szokott asztalnál ül. Az újságjaiba temetkezik, mialatt lábánál a tér odalenn szép lassan kibogozhatatlan csomóba gabalyodik.

A felesége ébresztette fel pihenőjéből 1988. október 13-ának délutánján. Nem hitte el, amit az asszony mondott. Amikor a svéd nagykövet nem sokkal később telefonált, még mindig kockás házikabátjában üldögélt. Látni akarta a levelet, amelyben megírták – csak akkor hitte el. A café Riche-beli barátai, akik a hír hallatán előzönlöttek a lakását, euforikus hangulatban találták. „A café Riche Nobel-díjat kapott!”, kiabálta nekik.

Az újságírók, barátok és ismerősök rohama közben nekikészült, hogy kilépjen a házból. Csütörtök volt, az egyiptomi vikend első napja, mikor az emberek egy frissítő, délutáni alvás és fürdés után ünnepi ruhát öltve kimennek az utcára. Nagib nem akarta kihagyni szokásos, heti találkozóját barátaival a Kasr el Nil kaszinóban. Látogatói azonban egyre a nyomában maradtak, s még hazajövelekor, késő éjszaka is emberekre bukkant a háza előtt.

Amikor másnap reggel egy újságíró becsengetett, műfelháborodással mérte végig. „A Nobel-díj? De hisz az tegnap volt!”

A harcot azonban hamarosan fel kellett adnia. Gondosan felépített rendszere nem bizonyult erősnek a frontális támadással szemben, mellyel megrohmozták. Éles reflektorlámpák világították be magánéletét, melyet mindeddig szorongva védelmezett a külvilág elől. Barátai, ismerősei először pillanthatták meg a tévében nappaliját, a nappaliban feleségét és két lányát. Az Aly Babában sem volt többé nyugta. Abban a naiv hitben, hogy ott majd senki nem zavarhatja, Alexandriába menekült. De a lelkes Nobel-díj-rajongók ott is kitartóan ostromolták az ajtaját.

Azóta semmi sincs úgy, mint régen. Többet dohányzik a szokásosnál, írni alig marad ideje, állandóan zaklatják. Legutóbb a szaúdi nagykövet telefonált, mondván, szeretné meglátogatni. Mit tehetett? Kénytelen volt megtiszteltetésnek venni.

Azelőtt az Aly Babából az *Al Ahram*hoz vezetett az útja, azon a reggelen azonban, pontosan kilenckor

előáll egy sofőr és elviszi abba az épületbe, ahol jelenleg elhunyt íróbarátja, Tawfik Al Hakim tágas szobájában tanyázik. Az egész délelőtt jövés-menéssel telik, mindenki őt tömjénezi, kérdésekkel ostromolja. A szoba, akárcsak fehér csíkos, barna öltönye, túlságosan bő, lötyögősen veszi körül vézna alakját. A falon három hízelgő fényképe lóg, az asztalon hivalkodó virágköltemény. Ő maga olyan elfogódottan jár-kel itt, akár valami mauzóleumban, papírokat keresgélve, melyeknek az ilyen méretű helyiségekben oly könnyen lába kél. Lassanként Nobel úr inasának érzi magát.

Az egyetlen, aki felhőtlenül élvezi új funkcióját, az Nagib vadonatúj titkára. Háromrészes öltönyben feszítve lépked a márvány folyosókon, fontossága teljes tudatában. Tegnap még Norman Mailert látták vendégül. *Mister Nobel titkára*, suttogják kollégái nem kis kárörömmel, ha elmegy mellettük.

Az öreg Sabri, amolyan mindenés, fakókék öltönyében szintén benéz egy percre. Szereti Mahfúzt a szerénységéért és gyanítja, micsoda szörnyűséget jelentenek mindezek a változások az író életében. Hiányolja a ragadós nevetést, mely oly gyakran hangzott fel abban a rangon aluli szobában, ahol Nagib azelőtt a barátaival ült, a rangon aluli íróasztala mögött. Ebben az új szobában sokszor túl nagy a csend, túl ünnepélyes a léghő.

Pedig Sabrit is utolérte az a csodálatos elragadtatás, ami a Nobel-díjast körülveszi. Íróasztalfiókjába egy borítékot rejtett, nemrég kapta. Nagy titkolózva mutogatja bizalmasainak. A borítékban Mahfúz arcképét ábrázoló bélyeg látható *Gebelawi gyermekei* című regénye társaságában, melyet az iszlám Azhar egyetem betiltott, mivelhogy Isten és Mohammed próféta élő emberekként ábrázoltatnak benne, holott az iszlám szerint örök misztériumnak kellene maradniuk. A könyv az író világtörténelemmel kapcsolatos szemléletét jeleníti meg – allegorikus, a hagyományokkal szakító elbeszélés, mely az óvárosban és a mögötte húzódo sivatagban játszódik. Sabri gyorsan visszateszi a borítékot, szeme a vastag szemüveg mögött megcsillan. „Elég volt, hogy az Azhar egyetlen éjszakára lehunyja a szemét – vigyorog –, másnap már meg is jelent ez a bélyeg.”

Kairó utcáin gyakran lehet találkozni ezzel a típussal, bár mostanában egyre csökken a számuk: idős, jólöltözött urak, akik óvatos léptekkel manővereznek a kavargó utcai forgalomban. A szemükben van valami élénkség, valami egykor még létezőnek a ragyogása, aminek ők az utolsó tanúi. A régi Kairó tükröződik a szemükben. Ha egy ideig Nagib Mahfúz világában bolyongok, magam is bepillantást nyerek olykor ama dicsőséges múltba, mely azóta vastag porréteg alatt húzódik meg.

Csütörtök esti összejöveteleiben, a rítusban, melyet Mahfúz emberemlékezet óta tiszteletben tart, van valami abból a mágikus ragyogásból. Lopott órák ezek egy olyan városban, ahol minden megváltozott, órák, melyekben az idő mintha kikristályosodna. A Kasr el Nil kaszinó szabadtéri kávézó a Nílus partján. Fehér damaszt abrosszal terített kis asztal körül ülnek, öt férfi, a legidősebb közel a nyolcvanhoz, a legfiatalabb hatvan felé jár. Nagib Mahfúz író, Adel Kamel ügyvéd, Ahmed Mazhar színész, Tawfik Saleh filmrendező, Bahgat Osman karikaturista. Este hat óra, a nap már lement, zöld, piros lámpák halvány fénybe vonják a látványt. A hídon egy szaúdi áll, fejkendője lobog, vállán videokamera. Az asztaluk mellett horgászcsónak ringatózik lefelé a vízben.

Amint megkezdődik a beszélgetés, a díszlet, ahol ülnek, eltűnik a háttérben. Nagib Mahfúz régtől fogva a leghűségesebb vendég, a rítus éber őre. Évek óta minden alkalommal egy kiló shish kebabbal a hóna alatt érkezik. Amikor Bahgat azt javasolta, a változatosság kedvéért hozzon egyszer halat, Mahfúz megütközve válaszolt: miért halat, mi baj a kebabbal?

A csoport összetétele az évek folyamán állandóan változott, a legtöbben meghaltak közben, de Ahmed Mazhar első perctől kezdve hozzájuk tartozik. Már a negyvenes évektől fogva eljárt középük, mikor még azon a helyen találkoztak a Nílus partján, amelyet *ördögi körnek* neveztek el. A *harafish* nevet csak később kapta. *Hara* utcát jelent, a *fish*: fosztóképző. Vagyis otthontalanok. A népnyelvben: „kópék”.

Szépreményű fiatalemberek voltak, nem tudták még, mit tartogat számukra a jövő. Faruk király uralkodott akkoriban és Mazhar, a vonzó playboy, a későbbi híres filmszínész, lovastiszt volt még csak. Nasszert és Szadatot közlelő ismerte.

Az a Nílus parti hely egészen az övék volt. Ha másokat találtak ott, udvariasan megkérték őket, távozzanak. Várták egymást, s amikor valamennyien összegyűltek, ez már önmagában óriási örömet jelentett számukra. Irodalomról beszélgettek, nevetgéltek, viccelődtek. Mindenkinek a zsebéből előkerült valami: sajt, kebab, földimogyoró, *lib* – napraforgómag vagy *basbusa*, egy bizonyos keleti édesség.

Enyhe szellő fújdogált a víz felől. A Nílus akkor még tiszta volt. Este később autón járták körbe a várost,

s legtöbbször a piramisoknál kötöttek ki. Többször előfordult, hogy Mazharnak a szolgálati autóján kellett őrzőjáratot teljesítenie. Olykor a többiek is vele tartottak, s útközben csöndben maradtak.

Időnként Mohammed Afifi villáját keresték fel a Piramis utcában. Volt, hogy egy lakóhajón jöttek össze a Níluson, valamelyikük tanyáján. Um Kulthumot hallgatták, hasist szívtak. Ahmed Mazhar gyakran gondoskodott női társaságról. Sok lányt ismert, akik mind arról álmodoztak, hogy színésznők lesznek, és szívesen forgolódtak köreikben.

Mahfúz azokban az években egy minisztériumban dolgozott – afféle állig begombolkozott, piros fezes hivatalnok volt. Hamarosan azonban felhívta magára a figyelmet esti órákban írt könyveivel. Társadalmi-realista regénye, a *Midaq út*, mely a régi, iszlám városban játszódik, az irodalmi élet szenzációja lett. A prosztituálódó, szép Hamida, Zaita, aki koldusokat nyomorít meg, Kirsha, a kábítószeres homoszexuális kávéház tulajdonosa – a kairói élet megannyi, addig soha nem ábrázolt figurája.

Mahfúz azonban csak *Trilógiájának* megjelenése után vált igazán híressé, mely egy kairói család megható történetét mondja el a két világháború között. A patriarchális családfő, Ahmed Abd al-Gawad, a trilógia hőse, az egyiptomi hagyományok és ellentmondások megtestesítője: estéit könnyű erkölcsű nők társaságában, különböző kabarékban tölti, feleségét azonban megveri, amikor az egyedül merészkedik el a Husszein mecsetbe. Fia, Kamal képviseli a változó Egyiptomot: Nietzsche, Darwint olvas és megtagadja az iszlám hitet.

Az elkövetkezendő években olyan filmrendezők filmesítették meg a könyveit, mint Salah Abu Seif, olyan színészekkel a főszerepben, mint Omar Sharif. Regényalakjai olyan figurákká váltak, akikben minden egyiptomi többé-kevésbé önmagára ismerhetett.

Barátai egész végig nem tudták, vajon Mahfúz a mamájánál lakó agglégény-e. Csütörtök éjszakánként mindig a Galaa hídnál tetette ki magát, mondván szívesen sétál hazáig. Mindaddig, amíg egyik barátja gyanút nem fogott, hogy nyilván barátnője van, és egy éjszaka elhatározta, hogy a nyomába ered. Láta, hogy bemegegy egy Nílus menti körüti házba. Nem sokkal később megtudták egy ismeróstől, hogy lánya egy Um Kulthumról elnevezett lánnyal jár egy iskolába, és azt állította, hogy ez a lány Nagib Mahfúz gyermeke. A barátjuk tehát nő volt, két leánygyermek apja!

Ahmed Mazhar közben a hetvenes éveibe lépett, Dokkiban, a város egyik külkerületében lakik. Ha Kairó egyik napról a másikra válik azzá, ami manapság, ő bizony forradalmat robbantott volna ki, mondja. Mindez azonban fokozatosan történt, akár egy bujkáló betegség. A hanyatlás időről időre hirtelen arcul üti. Legutóbb egy falhoz támaszkodó katonát látott. Amikor elhajtott mellette a főtörzsőrmester, a katona unottan vánszorogott oda hozzá – még a kezét sem vette ki a zsebéből, mialatt a felettesével beszélt! Az ilyesmi azelőtt elképzelhetetlen lett volna.

Mindezen dolgok közepette Mahfúz mindig is csodálatot ébresztett benne, mondja Mazhar. A legtöbben angyalként kezdik, de amint hatalomhoz juthak, megváltoznak. Így volt ez Nasszer, később Szadat esetében is. Nagib azonban mindig ugyanaz maradt. Ha azt mondták neki: olyan vagy, mint Camus, nem érezte magát különösebben megtisztelve. Neki nem lehetett hízelegni, biztos volt önmagában, nem érezte magát soha jelentéktelennek, de nagynak sem.

Mazhar arcát barázdák szántják, a szeme megromlott, hosszú, vékony alakja azonban a szürke nadrágban és pulóverben ifjú éveinek vonzó bájáról árulkodik, s egyszerre gáláns, kissé különc házigazdává női ki magát. Délután három óra van, vodkát iszunk meg whiskyt, látogatásom eredeti célját hamarosan el is felejtí. Eltűnik a konyhában, hogy csirkét süssön – kisvártatva az egész lakásban füst terjeng, együtt próbáljuk a fenyegető tüzet eloltani.

Ettől a perctől kezdve látogatásom tipikus kairói módon, rendkívül kellemesen telik. Mazhar eljátszik egy kis darabot az arab lanton, rajzol nekem egy lovat, még tenyérjólással is megpróbálkozik. Végignézem a könyvespolcát – Tolsztoj, Csehov, Susan Sontag, Anatole France – régi fényképalbumokban lapozgatok, ahol ráismerek mint a Henri Bakarat rendezte *A farkaskölyök kiáltása* című film vonzó mérnökére partnere, a híres Faten Hamama társaságában. Amikor késő este taxiba ülnek, hajthatatlan – egy asszonyt egyedül az utcára küldeni, szó sem lehet róla! Ragaszkodik hozzá, hogy a Fiatján vigyen haza.

A többi *harafish*-tagról is kiderül, valamennyi sokoldalú, kissé excentrikus úriember. Van bennük valami libertinus jelleg, melyet alig kezdett ki magas életkoruk és ami a mai Kairóban, ahol időről időre fellángolnak a vallásos szélsőségek, igencsak ritka tulajdonság. Sokszínű, meleg barátság köti össze őket – az a fajta barátság, amelyet férfiak építenek ki olyan országokban, ahol világuk elkülönül az asszonyokétól.

Amikor Bahgat Osman, a társaság legfiatalabb tagja, körülbelül húsz évvel ezelőtt először lépett be a *harafish*-ba, ez csak egyike volt számtalan egyéb heti programjainak. Most már ez az egyetlen. Néha egy egész álló hétig ki sem mozdul a házból. Akárcsak Mahfúz, ő is hajnalban kel – csakis ezekben az órákban

képes Kairót elviselni. Rajzaiban egy diktatorikus birodalmat teremtett, Bahgatiyát, ahol Bahgatus, a teljes hatalmú elnök az egyeduralkodó.

Legutóbb megbetegedett. Egy délután Nagib Mahfúz és Tawfik Saleh állt az ajtaja előtt. Ez nagyon meghatotta. Nagibnak, a 77 éves aggastyánnak öt emeletet kellett megmásznia! Az írónak azonban mintha meg se kottyant volna. Már nagyon hiányzott neki, mondta, tudni akarta, mi van vele.

A *harafish*-estek ma is ugyanúgy telnek, mint régen. A kaszinóbeli találkozás után valamelyiküknél otthon zenét hallgatnak és hasist szívnak. Később kihajtanak a városból, megállnak a piramisoknál és sétálnak egyet. Olyan esték ezek, amikor mindennemű kötelezettséget elhagynak, mégsem szólítják meg egymást soha, még ennyi év után sem a török „bey” vagyis „úr” nélkül.

A *Beszélgetés a Nílus mentén* című művében Mahfúz egy férfiakból álló csoportot ír le, akik estéről estére egy nílusi lakóhajón találkoznak. A regény az 1967-es háború előestéjén jelent meg és Ahmed Mazhar szerint az akkori évek *harafish*-tagjai valamennyien felbukkannak benne ilyen vagy olyan alakban – beleértve a főhőst is, aki, akárcsak maga az író, tisztviselő. A könyvet belengi a hasis illata. De ami első pillantásra egy kábítószeres, entellektüel csoport zavaros filozofálásának tűnik, arról később kiderül, hogy egy olyan író gondolatai, aki előre látta, hogyan rohan az ország a katasztrófa felé.

Kairóban azelőtt sok írónak volt úgynevezett *nadwája*, egyfajta szalonja. Nagib Mahfúz egyike azon keveseknek, akik tiszteletben tartják e szokást. Ez is egy módja az idejével való gazdálkodásnak: bárki, aki beszélni kíván vele, péntek délutánonként megtalálhatja a Kasr el Nil kaszinóban. Látogatói fiatal írók, költők, újságírók, mérnökök, akadémikusok, olyan kairóiak, akik benne élnek az élet sűrűjében, és akik folyamatosan tájékoztatják mindarról, ami a városban történik.

Ez az ő heti randevúja a modern, zaklatott Egyiptommal. A maga idejében a tisztviselői fizetéséből tisztességesen megélhetett, fiatal látogatóit felfalják a mindennapi teendők és számtalan mellékállás segítségével próbálnak kijönni valahogy.

Azelőtt a *Café Riche*-ben találkoztak. Amikor Mahfúz, aki mindig is élesen szembefordult Egyiptom kimerítő háborúival, 1979-ben a Camp David-i egyezmények hívének bizonyult, a Mahfúz-szalomban annyira felhevült a hangulat, hogy a rendőrség úgy határozott, péntekenként bezárja a *Café Riche*-t. Azóta itt találkoznak.

A nyugalom ettől nem lett nagyobb. Az iszlám fundamentalizmus megerősödése, a demokrácia hiánya, Egyiptom kapcsolata a Nyugattal, a Nasszer-, Szadat- és Mubarak-korszak – a heves viták időről időre fellángolnak. De ugyanolyan gyakran hangzik fel a szívbeli kacagás is – a humor a tovaröppenő álmok és lerombolt karrierek e csatamezején nagyra értékelt tulajdonság.

A Nobel-díj-örület itt is érezhető. Azelőtt legtöbbször öten-hatan voltak, az utóbbi hónapokban sok kíváncsiskodó csapódott hozzájuk, számuk könnyedén eléri a harmincat is. Egyesek jóval előbb érkeznek, hogy helyet biztosítsanak maguknak a hosszú asztalnál. A fényképezőgépek villanásai senkit sem riasztanak már el.

Amikor Mahfúz aznap délután pontban öt órakor megjelenik, egy emberként pattannak fel. A mester mindenkivel kezét ráz, mindenkit üdvözlő, leül, tapsol, *maitre!*, kiáltja, és kávé rendel. Aztán előveszi a cigarettát meg az öngyújtót a zsebéből, és az asztalra helyezi. Ökonómikus mozdulatok ezek, hétről hétre megisméltódnak. Amikor meghozzák a kávé, rágyújt az első cigarettára. A kabátját nem veszi le. Olykor előfordul, hogy egy idő múlva egyetlen gombot kigombol.

Várakozásteli mosollyal pillant körbe. Mellette a híres forgatókönyvíró, Ali Salem, egy határtalan energiával és óriási színészi tehetséggel megáldott, testes fickó, belekezd egy sor anekdotába egy általa írott, komikus tv-sorozatról, melyet a napokban vesznek fel. Mahfúz nagyothall, ha túl gyorsan beszélnek, szemben ülő szomszédja siet a segítségére.

Mohammed, egy amerikai vállalat mérnöke a lehangosabb a társaságban. Amint kinyitja a száját, Ali Salem foga közt sziszegi „Nasszer”, mire az asztal dübörgő nevetésben tör ki, mert Mohammed notórius anti-nasszerista. Hosszú, zavaros beszédet tart, melytől a többiek hamarosan türelmetlenné válnak, de Mahfúz egyre csak figyel, fejét a kezébe támasztja.

Amikor valamivel később Mohammed és az ifjú költő, Adel Ezzat egymásnak esnek a szíriai költő, Adonis kvalitásai kapcsán, Mahfúz csitítgatva nyugtatja őket: „Az egyik szereti Adonist, a másik nem, mi a gond?” Azonnal eszembe jut, mit mondott Bahgat Osman: „Mahfúz tanított meg rá, mi a demokrácia, képes a legkülönfélébb érveket is a legnagyobb odaadással végighallgatni.” Ritka tulajdonságnak tűnik ez ebben a viharos társaságban, ahol alapvetően senki senkivel nem ért egyet. De ha Mahfúz beszél, egy pillanatra mintha magukhoz térnének, és még Mohammed is egyetértően motyogja: „*Sahh, sahh.*”

Mellettem ül Mustafa, az Ein Shams egyetem biokémikusa. A Nobel-díj odaítélése fölötti örömeiben egy kínai vázát vett az írónak. „Nem csoda, hogy örülünk – mondja –, az 1973-as háború óta ez az első győzel-münk”. Kicsit messzebb Adel és Mohammed időközben William Faulkner kapcsán zördülnek össze. Amikor kis idő múltán Joyce és Proust neve is szóba kerül az asztalnál, Mustafa kétségbeesve néz rám. „Már nem tudom követni – sóhajt fel –, az egyetlen, amit mondhatok: nem biokémikusokról van szó.”

Ali Salemnek elege van a civakodásból, és elhatározza, közbeavatkozik. Pajkos pillantással körülnéz: „Gyerekek, hallottátok, hogy Alexandriában *ta'mia*-kongresszust tartnak?” Mindenki nevetésben tör ki. A *ta'mia* népszerű, egyiptomi étel, háromszögletű, csúcsos papírzacskókban árulják, hatalmas mennyiségekben az utcán. „A Nílus vize szennyezett, az ózonburkot megbontják, Alexandriában *ta'mia* kongresszust szerveznek!”, kiabál Ali Salem.

Mustafa idegesen fészkelődik mellettem a széken. A vizsgálatok kimutatták, hogy az olaj, amelyben egymás után sütik a *ta'miát*, rákkeltő, bizonygatja. De senkinek sincs kedve ráhallgatni, mindenki Ali Salem csípős megjegyzéseire kíváncsi. Mustafa kiegyenesedik, és a társaság legnagyobb derűltége közepette hevesen gesztikulálva érvelni kezd. Ali Salem tettetett ártatlansággal néz rá: „Miért vagy olyan ideges? Talán te is jelentkeztél egy *paperrel* a kongresszusra? Netán egy papírzacskóval?” A kitoró hahota ösztüzében Mustafa visszazuhan a székébe, még jó ideig szitkozódik.

Az asztal végén Mahfúz szórakozottan mosolyog. Még itt van, jólesően ringatózik a tömeg és a nevetés hullámain, de a sötét szemüveg mögött pillantása befelé fordul. Egyszerre csak az öreg Gebelawira emlékeztet, a *Gebelawi gyermekei* című regényben szereplő istenre. A férfira, aki visszahúzódott erődje falai mögé, ahol lassanként saját árnyékává változott. A férfira, aki még életében legendává nőtt.

FORDÍTOTTA GERA JUDIT

MI A KÖZÖS BENNÜNK?

Illyés Gyula

Jorge Luis Borges

Philip Larkin

R. D. Laing

Gobbi Hilda

Andy Warhol

Jean Genet

Weöres Sándor

Vujicsics Tihamér

Primo Levi

Zita királyné

Andrej Tarkovszkij

Laurence Olivier

Josef Beuys

Italo Calvino

Bette Davis

Michel Foucault

James Thurber

EGYIKÜK SEM VOLT OLVASÓJA A 2000 IRDALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAPNAK.

FIZESSEN ELŐ

AMÍG MÉG TEHETI

HÓCIPÓ

**SZATIRIKUS
KÉTHETILAP**

Czesław Miłosz

TÖRZSÖKÖS

*Odaát lovassági tiszt volt.
A legjobb házakba bejáratos, még P. grófnőhöz is.
Csizmája tükörfényes, reggelijét a puccerja
Szolgált fel, jóeszű parasztgyerek.
A széplányok. Sehol annyi mint ott, akkora helyőrség.
Némelyik saját szobát bérel,
Másokról az illemtudó madám gondoskodik,
Rózsaszín lámpafényben fogad, ajánlja
A forró Heniát, a tejfehér Lidiát.
Szemlén táncol alatta a ló, kong a harang,
A papság körmenetet tart, gyerekek hintik a rózsaszirmot.
Az élet olyan, amilyennek lennie kell. Az évszakok
fénybe, lombok rézvörösébe, fehérbe borítják az utcát.
A környékbeli parasztok színes gyapjúkötéllal
Átkötött báránybundában, háncsbocskorban,
szironyos kapcában kínálják portékájukat.
Mit mondhatna még. Élt valaha
A krónikák lapjain, más szél,
más csillagok alatt, bár ugyanezen.*

ÁDÁM ÉS ÉVA

*Ádám meg Éva olvastak a majomról
Aki úrnőjét utánozva a fürdőkádba ugrott
És babrálta a csapokat: jujujj! ez forró!
Az úrnő futva érkezik, nagy, kékeres, fehér
Keble kibuggyan a fésülködőköpenyből.
Kimentí majmát, tükre elé telepszik,
Szolgálóért kiált, mert siet a misére.*

*Ádám meg Éva olvastak másról is
A meztelen térdükön fölütött könyvből.
Várakról! Palotákról! Toronyház-városokról!
Úrkikötőkről a pagodák között!
Egymásra néztek, elmosolyodtak,
Igaz csak tétován (hisszük, ha látjuk)
És Éva keze az almáért nyúlt.*

ASZAT, CSALÁN

*Aszat, csalán, lapu, nadragulya
Esélyes itt. Övék a pusztaság,
Az elrozsdált sínek, az ég, a csönd.*

*Ki leszek nemzedékek múltán az embereknek,
Mikor a nyelvi lármán diadalt ül a csönd?*

*A szófűzés kegyelme megváltást ígért,
De vár egy föld, ahol nincsen grammatika.*

*Aszat, csalán, lapu, nadragulya,
Fölöttük szellő, álmos felhőcske, csönd.*

FORDÍTOTTA CSORDAS GÁBOR

HUNGAROTON

CAPRICCIO

Népszerű melódiák zongorára

D. Scarlatti, Haydn, Mendelssohn, Grieg,
Dohnányi, Gershwin, R. Strauss,
Kreisler, Lehár, J. Strauss művei

SZOKOLAY BALÁZS (zongora)

SLPD, MK 31266

AVE MARIA

KIRI TE KANAWA (szoprán)

Mozart, Gounod, Schubert
és mások művei

a Londoni Szent Pál Katedrális Énekkara

Angol Kamarazenekar

Vezényel: Barry Rose

Philips felvétel

SLPXL, MKL 31312

Johann Sebastian Bach

C-DÚR PRELÚDIUM ÉS FÚGA BWV 547

KORÁLFELDOLGOZÁSOK

D-MOLL („DÓR”) TOCCATA ÉS FÚGA

BWV 538

SPÁNYI MIKLÓS

a szombathelyi Kálvária-templom

Eule-orgonáján

SLPD, MK 31323

Ludwig van Beethoven

KILENC SZIMFÓNIA

Anna Tomowa-Sintow (szoprán)

Agnes Baltsa (alt)

Peter Schreier (tenor)

José van Dam (bariton)

Bécsi Énekegyesület

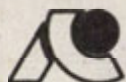
Berlini Filharmonikusok

Vezényel: **HERBERT VON KARAJAN**

Német nyelven

SLPXL 31212-19

Az

ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszolgáltató

új, akciós árai:

AT 386-OS

AT KOMPATIBILIS SZÁMÍTÓGÉP

2 MBYTE, 25 MHz

1,2 MBYTE FLOPPY

80 MBYTE CDC WINCHESTER

EGA KÁRTYA, EGA MONITOR

320000,- FT + ÁFA

QMS 810

POSTSCRIPT LÉZERPRINTER

650000,- FT + ÁFA

*Figyelje további akcióinkat
ugyanitt a következő számban!*

ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszolgáltató

8001 SZÉKESFEHÉRVÁR, PF. 161

SCHÖNHERZ Z. U. 4/A

TELEFON: 22-15414

TELEX: 29-200

Valahogy így volt

NÉMETH G. BÉLA

*Dare to be a Daniel,
Dare to stand alone;
Dare to have a purpose firm
Dare to make it known.
A Revivalist-Hymn*

(Kezdjük melanolico-nosztalgiko-szatiriko derével)

Három ígélet lapul gyerek- és ifjúkoromból tarsolyomban, amelyek egyikét sem váltja már be az idő. Az első, hogy Kongóban herceg, törzsfő vagy legalábbis nagy ültetvénygazda leszek. Az ígéletet úgy háromszor-négyszer hallottam évenként, tíz esztendő koromig. Akkor azonban Böske néni, apám testvérnéje összeroppant, s többé már nem gyalogolt ki vasárnaponként, mise alatt a sümegi állomásról nevezni nem illő edény alakú, fényes, plasztrozszegegyű fekete kalapjában, zsabós, szétfakult fekete selyem ruhájában, pislogó szemével, megállíthatatlanul hadaró szóözőnével, elnyűtt, nagy csatos retiküljével. Később, mikor már moziba is eljutottam, régi húszas évekbeli cserlisztonozó amerikai hölgyeken láttam ilyfajta öltözéket. Böske néni ekkor a biztos hitből, én meg egy ábrándból estem ki. Mert ő, aki jól kereső, könnyű foglalkozású kisvárosi emberhez, „mérlegHITELESÍTŐHÖZ” ment férjhez, belézarodott egy szövevényes fantazmagóriába. Amiben, persze, nem kis része volt Menyus bácsinak, a férjének, a dolce vita ez iparegyleti képviselőjének. Apró emberke, hatalmas életkedvvel. Különösen aztán, hogy összehozták az öt gyereket, végleg kiköltözött Balaton-vidéki szép présházukba, s a szőlőkben mindig akadt a kötözést, a kapálást, a fattyazást (meg, persze, az urát) unó fiatalasszony.

Ekkor lépett be Babarczy, a jóvágású, a jósvádájú ügyvéd (- akiről máig sem tudom, volt-e köze a híres történeti családhoz).

Színes, határozott, meggyerő hanghordozású érveléssel bizonyította, hogy Lipót belga király Coburg-Koháry magyar rokonságának is súlyos ezrekkel, avagy hatalmas gyardmati birtokokkal kell részesednie, fejenként, az óriási afrikai örökségből. A pörhöz azonban, hangoztatta, pénz kell. Fölkutatta hát az állítólagos rokonságot, amelybe, valóságosan vagy kitaláltan, Forintos-őseim ezredfokú Forgách-rokonságán át mi is belé kellett hogy tartozunk. Böske néni sérült lelkének éppen jókor jött ez a mesés balzsamú álom. Hanem Menyus bácsitól, aki még csak nem is legyintett az ügyre, persze, fillért sem kapott hozzá. Az öt testvér közül Böske néni választása ekkor apámra esett. Szánalomból-e, szabadulásvágyból-e vagy az otthoni béke kedvéért, húsz-harminc pengőt hümmögve, merev arccal néha-néha belétt az asztalon nyitottan tátongó kopott retikülbe. Mert anyám, a falu törzscsaládjai tradíciójának érzelmi, szokásrendi megtestesülése, valósággal rosszul lett a kalap és a retikül láttán, a zagyva szóözőn

meg a nyakban csörgő üvegyöngy hallatán. S Böske néni, aki tagadhatatlanul igen jó anya volt, a siker megújult biztonságával rögtön indult is, hogy még a délutánival visszajusson Tapolcára.

Tett-e valamit valaha is Babarczy, avagy csak a pénz zsebre – nem tudom. Mindenesetre, Kisberzsenyben is, Somlón is s egyebütt is találkoztam vágybeli örökösökkel.

A második ígélet, amelyen már kezdettől jól mulattam, miniszterséget helyezett biztos kilátásba. Mikor egyetemi éveimben (hogy is mondjam:) eltávolítottak az Eötvös Collegiumból az akkori marxizmus örök igazsága és az az idő szerinti jövő csodás fényessége védelmében, fedél nélkül, összeakadtam orvostanhallgató volt osztálytársammal, Bognár Gézával, akivel a kőszegi bencéseknél négy esztendőn át ugyanazon padot nyűttük. Magyar dolgozatírás első felén ő mímelte az írást, hogy aztán a második felén sürgősen körmölje, amit diktálok neki. A matézisén meg éppen fordítva: ő diktált s én róttam sietve a számokat. A szövetség most is fennállt: „gyere – mondta –, Jákó bácsi örömmel fogad”. S csakugyan: Blazovics Jákó, a királyi család száműzetésbeli papja, Habsburg Ottó tanára szívesen vett abba a kis budai, Duna-parti palotába, amelyet Emmert Gusztáv kúriai bíró özvegye hagyott a benedikánusokra, hogy benne katolikus Eötvös Collegiumot hozzanak létre. Amiről persze, Mathias rex maledicus dicsőséges országlása s Julius Tututa ajtónállása idején már szó sem lehetett, de vagy tízen-tizenketten, többségükben kőszegi diákok, még vagy háromnegyed évig meghúzhattuk ott magunkat. Jákó bácsi, akit korábban nem ismertem, talán maga sem tudta, magyar-e, krobót-e, ponzichter-e? De akár ez, akár az, nemcsak igaz és jó ember volt, hanem életvidám is. Néha este, iddögálás közben, búsulván az ügyek egyre tündöklőbb állásán, mikor a dolog nála már jókerékre fordult, szentül ígerte, amikor visszajön Ottó, Bognárból egészségügyi, belőlem pedig kultuszminiszter lesz.

Egy délután aztán nem találtuk öreg patrónusunkat a házban, hanem helyette valamiféle szavalati nyelvezetű, hetyke bajszú, lobogó ifjú bizottságot, amely a maga szent nemzeti – népi küldetéséről meg a ránk váró ragyogó pályáról profétált, s igyekezett bennünket – s hiába – beszervezni. Ün. népi kollégium lett az épület, majd alkalmatlan lévén erre, valami hivatal helye. Előbb azonban, mint megtudtuk, a briliáns, bibliofil, soknyelvű Emmert-könyvtárat koszos teherautókra szórták, s valami pincerak-tárba suvasztották. Igazán sajnáltam, hogy „nemzeti-népi küldetésből” legalább néhány tucatot nem mentettem meg magamnak.

De hát hová is? – következett a lichthofra néző, apró, 3x3-as aibérlet.

A harmadik ígéretfélé – erősen vissza megint –: gyerek-kori. Kanada ez. Apám igen jó gazda volt az akkori falusi emberhez képest. S még a Dunántúlon is kivételesen nagy gazdasági és politikai olvasottsággal; s így, persze, kis-gazda-párti, földreformos iránnyal. Fialat házasként, első-ül, korszerű, tágas istállót meg pajtát építtetett, gazdaságos etetővel, könnyen tisztítható alomzattal, fedett trágyaérle-lővel. Lókapát vett, műtrágyázott, új fajtákat honosított. Az előregedett lakóházat ezek hasznából akarta megújítani. A gazdasági válság, a fölvetett hitel s gépszövetkezeti törek-vésének egyértelmű akadályozása teljességgel letörte. Mág sem tudom, honnét vette, hogy Kanada jó gazdákat vár, kellő támogatással. Egy télen át, talán 31-ben, egyfolytában Kanadáról olvasott. S bár hallgatag ember volt, mesélős meg éppen nem, talán hogy jobban lássa-fogalmazza a félt-remélt lehetőségeket, most beszélt, meggyőzően, majdnem lelkesen. Anyám, aki egyébként is eleve ellenezte a tervet, akkor súlyos tüdőbetegségbe esett, a gazdasági válság viszont enyhült; így aztán Kanadáról többé már nem eshetett szó. De bennem még a második háború után is, a levante-diák fogságban is fölmerült, kivált mert kana-daiak voltak öreink: hátha odavisznek – à la Szibéria – munkára, s mégiscsak megláthatom a földet, amelytől annyira remélte apám hozzáértése eredményét.

(Folytassuk pszichologiko-szociologiko-fi-lozofiko tudákossággal)

Nem értek a kiválasztódás- és örökléstanhoz. Amit azon-ban olvastam – s a darwinizmussal foglalkozván, kellett

olvasnom – , az azt látszik mutatni, hogy eredményei jórészt biológiaiak, s ami a lélektan, kivált a lélek filozófiai vagy éppen metafizikai világát illeti, távolról sem egybe-hangzóak és következetesek, egymásra épülők és meggyő-zőek. Apám családja, mindenestre, nem szól mellettük. A falu öt-hat törzscsaládból s amásfél századon át beköltö-zöttékből állt. III. Károly, Mária Terézia alatt egy sor más, Rába- s Marcal-völgyi faluval együttes nemességet kapott. Apai nagyapám; aki „beköltözött”, „beházasodott” volt a középvagyonú Forintosok közé, a falu nehezen fogadta be. Mert bár az ő faluja is, mint a neve is jelzi, *Nemeshany*, nobilis – de foglalkozása, érvényesülési szándéka és módja idegen.

A falu jómódú, nagyhatárú földművelő helység. A szol-galegények éppúgy, mint az arató- meg a cséplőmunkások is rendszerint távolabbi helyekről szerződtek oda. A község erősen úton volt a hagyományos földművelő tőkés polgáro-sodás irányába, ami az első világháború után, kétségkívül, lelassult. Az Erdei-Veres-féle marginális földművelő ku-pec- s lumpenelemek által lanszírozott *paraszt* önmegneve-zés is teljesen idegen volt itt. Kisebb vagy nagyobb *pógár-ember, gazda-ember* volt itt a birtokos, századok óta.

Nagyapám azonban előreszaladt; cséplőgépet vett, a gözcséplőgép elődjét. Egymást váltva, körbe-körbe négy ló járta-forgatta hajnali világosodástól esti sötétedésig a masina sokszoros fogaskerék-áttételre gyorsan pörgő dob-ját. Háromszor annyit vert ki, s tisztábban, mint a kézi cséplés, s felét sem, mint a majdani gözhajtotta szerkezet. Nagyapám, aki kis pénzzel jött a faluba, mindenestre magának bástyás, vaskapus házat építtetett, s mind az öt gyerekének szép hozományt rakott össze.

Soha öt különböző emberfajtát, mint ezt az ötöt.

Ö V A L A T T

Válasz Eörsi István kérdéseire TÁBOR ADÁM

Közöltem egy kb. 350 soros esszét a hetvenes évek gyakorlatilag tiltott underground irodalmáról a 2000 februári számában. Eörsi István kiragad belőle egy háromsoros félmondatot, és megtámad miatta. A félmondat valóban megtámadható, mert pontatlan, tehát rossz. Természetesen nem a politikai okból betiltott szépirodalomról vagy irodalmi igényű esszéről, hanem a kifejezetten politológiai, szociológiai irodalomról kívántam állítani, hogy „nem lehet tárgya egy kifejezetten irodalmi témájú vizsgálódásnak”: azaz olyan írásokról, amelyek elsősorban politikai értéket hordoznak, legyen az az érték bármilyen nagy is. A hozzám eljutott, Szovjetunióban íródott könyvek közül a legfontosabbnak a Gulag-szigetcsoportot vélem; de A Mester és Margarita jelentősebb irodalmi mű. A tárgyalt, itthoni időszakban: a legbátrabb, legbecsületesebb

írásk egyike Konrád-Szelényi: Az értelmiség útja az osztály-hatalomhoz című könyve – de nyilván csak politikai esszéként, és nem irodalomként tárgyalható érdemben. Ugyanígy: E. I. az elmúlt negyedszázad legjobb magyar – maradandó életművet alkotó – publicistája és egyik legetikusabb közszereplője, de ebből még nem következik, hogy a korszak legjobb magyar írója vagy költője.

Ha E. I. az egész írást elolvasta, akkor evidens kellene legyen a számára, hogy csupán pontatlanul fogalmaztam a kérdéses helyen (ami persze: hiba). Hiszen a tárgyalt írók jó részét személyesen is, kisebb részt műveiket is ismerő E. I. pontosan tudja, hogy többségük politikai okokból is – tiltott volt a „két Té között”, és hogy írásaik 90%-a nem jelenhetett meg. E. I. azt is pontosan tudja, hogy egyes szerzőknél az indirekt politikai ellenzékiesség is elég volt a teljes elhallgatta-táshoz: 1968–79 között pl. E. I.-nak nyolc könyve jelent meg magyar állami kiadóknál, Erdély Miklósnak ez idő alatt egyetlenegy – Párizsban; Bálint Istvánnak emigrálnia kellett, mert nem volt hajlandó szakítani a Halász-színházzal (amely mellett egyébként E. I. mindig kiállt). Az „általam oly nagyra becsült” avantgardista írók más része pedig – miközben a politikainál mélyebb és magasabb létszférikát kutatta, új művészi formákat kísérletezve ki – mellékesen „direkten ellen-

A legidősebb, Lajos bácsi, százkilencven magas, csupán négygyel alacsonyabb apjánál. Megfontolt, tekintélyt sugárzó, halk, de erősszavú, parancsoló egyéniség; érzelme nem, de öntudata az volt. S szerző és számító mindenben; a házasságban is. Gulácson, ahová benősült, hamarosan első ember, bíró is többször. A második, János bácsi, éppen ellenkezőleg: lassú kezű, lassú eszű, lassú szívű (vagy lassú férfiasságú). Ő házasodott utoljára. Mikor végre messziről kardos asszonyt hoztak neki (– kicsoda szatmá-

ri, népi mellre tűzhető zenei név: Targuba Mária) gazdálkodása jobban ment, ő azonban maradt – legyünk irgalmasak –: egy kissé gyatrának. Fintor megint: mindhárom gyerek éleseszű, életrevaló, mozgékony, „mint a csík”. Fercsi bácsi? Igen, ő a legkülönösebb. Mulatós, szerelmes, társaságos, pénzszerző, táncos, kártyás. A legfiatalabb feleséget, a család ellenzésére, ő vette; a „felső kocsmáros” ragyogón fekete szemű, átvontan fehér arcú, törekeny szépségű lányát. Pár év alatt elverte mindkettejük örökségét. A falu egy-két holdas szegényei közé bukott, apósa „beszálló” vendéglője egy hátsó épületének két szobájába húzódott, mindig egy szál tartatlan rossz lóval gazdálkodott. A testvérekkel semmi kapcsolatot nem tartott; panasz, vád, kérés nem jött ki a száján soha. Családi élete fogszerű, zavartalan, alighanem „boldog” is volt. Nem büszke – sztoikusá érett lélek lett belőle.

Apám? Ő volt a családban a legfiatalabb s a legalacsonyabb fiú. Mindössze százhetvennyolc, akár csak én. 920-ban, a fogságból hazatérve elvette az előző évben anya és testvér nélkül maradt anyámat. Nem volt szerelmi, de nem is érdekházasság. Gyakorlati, szokásházasság, mondhatnánk. De éppen annak nem vált be: nem illettek egymás-

hoz. Anyám a falu egyik alapcsaládjából, csupa házhoz, szokáshoz, hagyományhoz-kötöttség. Ünnepek előtt, szükséges-e vagy sem, meszelní kell, búcsúkor, öröm, nem öröm, rokont vendégelni, keresztszülőnek, szeretjük, nem szeretjük, unokatestvért komának hívni, őszre, gazdaságos vagy sem, libát tömni, egy darab földön, behozza-e vagy sem, kendert termelni. Apám csupa modernizálás, világra-tekintés, újságolvasás, politizálás; anyám szívből utálja az újságot, a politizálást; összesen háromszor mozdul ki távolabbra a faluból, akkor is apám határozott kívánságára: a szombathelyi klinikára, a három gyerek születésekor. A villany faluba vezetésének is egyik szorgalmazója apám, s már 29-ben azzal világít. A rádió első megjelenésekor pedig ott hallgatja esténként a híreket, az adásokat egy özvegy boltosnénál – afféle falusi szalon – néhány hasonkarakterű gazdával, a plébánossal, a másodtanítóval, a segédjegyzővel. Holott, anyám szerint, inkább kosarat kötne, szerszámot javítana, vagy akár csak otthon ülne. Konfliktus, feszültség, lehangoltság.

S hozzá „közéleti” is, „társadalmi” is. A család a gazdasági felső réteg alsó vonalán s a közepesek felsőjén helyezkedett el. Néhány lomha, nagyobb birtokú, több cselédet, komenciós mindenest is tartó „virilista” gazda nem szerette apámat; a közepesek viszont többnyire példának tekintették. Az alsók, a beszármazottak ellenkezőleg (ő, osztályöntudat!) határozottan a felsőkkel éreztek ebben együtt. Azok harmadosba adták ki a kapásokat, a kaszálást, a szőlőt. Apám viszont napszámba dolgoztatott, s hozzá maga is együtt a napszamosokkal; meg kellett hát fogni a munkát. Gépesítésétől meg kenyérüket féltették, új módszereit pedig fölöslegesnek, kényelmetlennek, értelmetlennek érezték. S a hivatal épp így kettős volt vele szemben.

séges” volt politikailag is a Kádár-rendszerrel szemben: Szentjóby Tamást emiatt letartóztatták, majd emigrálnia kellett, Balaskó Jenőnek jószereivel egy sora se jelent meg másfél évtizedig és rendszeres rendőri zaklatásnak volt kitéve 25 éven át! (A politikai és avantgard ellenzékiesség kapcsolatát egyébként a Magyar Napló április 5-i számában megjelent vitacikkemben részletesebben dokumentálom.)

Ha pedig E. I. a 80-as években játszott irodalmi szerepemre utalva próbálna „egyéni és/vagy csoportlétkiismeret”-furdalást kelteni bennem, ill. barátaimban, akkor – miután ő keveset tartózkodott idehaza – nyilván nem tudja, hogy

– Győre Balázssal szerkesztett első antológiánkat, a MÁS-t 1980 januárjában a Magvető igazgatója a következő írásos elutasításban részesítette: „Sem eszmei, sem esztétikai célkitűzéseikkel nem értünk egyet, az írásokban fellelhető esetenkénti politikai megnyilvánulásokat pedig kifejezetten károsnak tartjuk”;

– a LÉLEGZET c. élő folyóiratunk első számát 1980 decemberében a Bercsényi Klubban 300 főnyi közönség füle hallatára az utolsó pillanatban tiltották be; a további számokkal 1982-től állandóan vándorolnunk kellett, miután BM-közelépésre a Belvárosi Ifjúsági Ház is kiadta az utunkat;

– az Örley-kör – melynek meghívott tagja volt a „nyíltan szembeszegülő” Kornis Mihály, Radnóti Sándor, de a végül

be nem lépett Petri György is – hajói E. I.-hoz hasonlóan mindig a türes és tiltás partjai között lavíroztak; az engedély nélküli három hajóműsor közül pedig a harmadikon, 1987 őszén lépett először nagyobb szóbeli nyilvánosság elé – Rácz Péter szervezésében – a demokratikus ellenzék;

– nekem személy szerint egyetlen vékony könyvem jelent meg, 1982-ben, tíz-tizenöt évvel korábbi verseimmel.

Végül, ami „János elvtárs országához” és a cenzúrához való viszonyomat illeti: E. I. éber figyelmét úgy látszik elkerülte a cím alatti lábjegyzet. Ebből pedig megtudhatta volna, hogy – több egyéb munkám, például politikai verseim mellett – ez az írásom is eredetileg egy olyan kulturális szamizdatban jelent meg, amelyet csupán egy fokkal tolerált jobban a korabeli hatalom, mint a politikai szamizdatot (mellékesen annak az egész AL-számnak az irodalmi anyagát én válogattam). De mindenkinek más a dolga. E. I.-é az volt, hogy hol a türeshatáron belül, hol azon kívül – hol a legális, hol az illegális sajtóban – leleplezze a rendszert és a valódi kollaborálást; Weöres Sándoré az, hogy – akár hallgatásra kárhoztartják, akár Kossuth-díjjal jutalmazták – sugallatára hallgatva megírja verseit. Nekem meg lehet, hogy épp az, amivel E. I. vádol: hogy „avantgardistaként két T közt a fű alatt” hű maradjak a hivatásomhoz”.

Ha tájékozott gazdaembert kellett felmutatniok, mindig megtalálták. Megyei bizottságokba, ahol inkább csak reprezentálni, mint dönteni kellett, szívesen küldték. Iskola-gondnoknak, számvizsgálónak, jegyzőkönyv-ellenőző-nek, békebírónak gyakran kérték. A helyi vezetéstől azonban mindig elűtötték. Szövetkezeti terveit eleve kontrázták; végül csak egy tejszövetkezetet sikerült összehoznia. A falu, utaltam rá, országos viszonylathoz képest, polgárosultalan haladott volt. A Trianon utáni restaurációs hivatal azonban, szemben a liberális kiegyezéskorival, jobban szerette, ha a paternális hierarchia rendjében mentek végbe a dolgok. Apám nemcsak a modernizálásban – az individualizálásban is előre szaladt. Nem a tudomásulvétel, hanem a megbeszélés, a megegyezés, a megszavazás embere volt. Apró, de valódi nyelvi jelzés: soha sem neveztük „bátyámnak”, „nénémnek” testvéreit; a birtokragos patriarchális család- és klánkultusz messze idegen volt tőle. Bukásai anyámat, ha tudat alatt is, valami elégtételfélével töltötték el, őt viszont megkeserítették. S így volt ez a cselédek dolgával is. A bikaerős tompaagyúak unták magyarázatait, utálták újításait, s év múltán odébbálltak. Erejük, nem eszük volt szegődménybe adva. Az eszes, fiatal kezdeményezőkétségük viszont szerették, s éveik maradtak. Egy ilyen, rendőrszázadosrá rukkolván elő, mentette meg a kuláklisztától is.

Igazán azonban anyám betegségének állandósulása, szanatóriumból szanatóriumba, kórházból kórházba vándorlása, az állandó nősegítség nélkülözhetetlensége idején romlott meg egészen a hangulat, a tán nem is teljesen jogtalan féltékenység jegyében. Szomorú elégtétele az emberi sorsnak, hogy az utolsó évben, mikor az orvosok már végleg lemondtak anyámról, s apám – hogy fertőzéstől óvjon bennünk – egyedül gondozta, találtam egymásra. Gyerekkorunk, mindenestre, nem volt mindez éppen idilli. Idilli nem volt, de idill azért akadt.

Az ünnepek legfőképpen: Chateaubriand s Fr. Schlegel is úgy véli, az egyház liturgiája az európai művészet legnagyobb alkotása. Egyik legnagyobb – mondjuk engedékenyen mi, a megauflárlizáltak, így. A falu öthatoda katolikus, egythatoda zsidó. De mi a *katolikus* szót nem használtuk, csak a *keresztényt*, mivel egyéb Krisztus-hívó felekezet közel s távolban nem élt. A falu lakossága színmagyar, beleértve a századfordulóg húsz-huszonöt családra, az én gyerekkoromra öt-hatra tehető zsidóságot is. A kereskedelmileg egykor oly fontos s Mária Terézia által modernizált graz-székesfehérvár-budai országúton feküdt. A századfordulóg őt „beszálló” kocsmája volt. A terményt, az állatot, a bort szállító kereskedőknek, fuvarosoknak, „hén-ceseknek” olcsóbb volt itt szállni meg s etetni s enni, mint a zalai nemesség hagyományos gyűlőhelyén, a szomszédos *Sümege*n. A zsidóság, amely nagyrészt Morvából jött, s az út vonzására telepedett meg, egészen összecsiszolódott s jó munkamegosztásban élt együtt. Gyerekeik, legalábbis negyvennyolctól, hatvanhétől a nagy királynő alatt épített kéttermes iskolát együtt látogatták a keresztényekkel. Kereskedtek, iparoskodtak, apró vállalkozásokat fundáltak, láttak el. A szellemet egészen a „Rákosi-korszakig” a

kiegyezéses, vagy inkább még a terézianus-jozefinus tolerancia s liberalizmus hatotta át. A faluban egyetlen egy nyilas, egy frissen beszármazott borbély akadt; igaz, a kommunista párt is csak két és fél százalékot kapott a háború után. Gyerekkoromban is három meghatározó liberális személyiségre emlékezett mindenki. A „Tóth mesterre”, a „Kalčić ezredesre”, meg a „Fischer bácsira”. S negyedikként – „negatív” hivatásbeli magatartásáért – a „Kardos papra”.

A Tóth mester, az elbeszélések nyomán vélem, a liberálpozitívista műveltségkultusz megszállottja lehetett. Szó szerint is: beléverte a gyerekekbe a föld- és természetrajzt meg a történeti ténytudást, főleg azonban a matematikát. Apám játszva számított százalékot, s testvérbátyám tankönyvből a gyökvonás lényegét is megfejtette. S az ő iskolai tanultsága korosztályában egyáltalán nem volt kivétel. Kalčić cseh katonarvos volt, aki a falu kis-középnemes Besseney-familiájának utolsó tagját-leányát vette feleségül, s alezredesi ranggal a család négyszobás udvarházában élte hosszú, nyugdíjas özvegyéletét. Kertészkedett, s nemcsak ismert mindenkit, de mindenki egészségi állapotáról is tudott. Naponta végigszálta a falut, s ahol betegről halott, oda betért. Valami homeopata gyógymód apostola volt talán. Tört magyarsággal a helyes étkezés, a megfelelő ruházatkodás, a fűvek és a fák, a magvak és a gyümölcsök, a nap meg a levegő egészségmegtartó s visszaszerző erejéről beszélt folyvást. „Nyáron beteg lenni, én meg ezt nem tudni” – él máig szólásként gyakori, fejcsóváló, ablaknyitató mondása.

Fischer bácsi az „őszegi” beszálló kocsmá gazdája. Nagydarab szőke ember, karikára pödört császárbajusszal. Nagyon öreg korában még én is ismertem. A kocsmá ajtajában üldögélt, s mindenkihez volt mulatságos szava. Amikor iskolából, páros sorban jövet, karban kántálva

köszöntük neki is a „*Dicsér-tessék-Jézus-Krisztus*”-t, Mózes-hite ellenére, a lehető legtermészetesebben felelte a „*Mindörökké, ámen*”-t. Csupa élvezet, vidámság, tréfa; vagyont csak annyit szerzett, amennyi tartaléknak kellett, de legszívesebben együtt poharazott, konverzált, falatozott (nem éppen kósert) a vendéggel. Kocsmája nagyterme a tánc, a „rendezvények” helye. Ő meg a szervezés és a rendtartás mestere: az izléstelen vándorcirkuszoszt előadás közben éppúgy kihajította, mint a spiccesen túlmenő legénytársaságot is. Feleségét, a minden lében kanál, a minden fűgöny és fődő mögé beleső pletyka asszonyt is porázon tartotta, ha kellett a tenyerével is súlyt adva intelmeinek.

A Kardos pap? Renan-típusú istenszolgája, Renan lomposága, lelkendezése és fecsegése nélkül. Szószéken, mondják, a tisztességes viselkedésről beszélt legtöbbit. A Mária-kultuszt, a búcsújárást, a Jézus-szíve-ájtatóságot eltúrta, de éppen nem szorgalmazta. Sokat olvasott, s a plébánia tőszomszédságában lévő kis zsinagóga rabbiával naponta beszélgetett. Neve után – nemcsak *Kardos*, de *Lázár* is – talán *Fraknoi* mintájú konvertita. Úgylehet, tán az úgynevezett természettudományi irány híve volt, mert a természeti szimbólumokat is magukban hordozó vagy éppen azokból kialakuló szertartásokat, ünnepeket szívesen, szépen csinálta. A fényvárakozó rorátés adventet a tél

komor sötétjében, a gecemáni kert halálfélelmében verejtékező Krisztus virágvasárnapi passióját a zsúfolt templomban, a nagyszombat este körmenetének föltámadási boldog tavaszdiadalát a gyertyavilágos áprilisi alkonyatban, a búzaszentelő processzió új termésért könyörgését a zsendülő mezőben, a mindenszentek zúzmara napnyugtának halk meditációját az elmúlás elfogadásáért a borzongós temetőben.

A temetőre egyébként is nagy gondja volt. Ritkaszép temetője van a falunak. A község magyarságához képest óriási. Magas, külső belátást nem engedő zöld sövényvel; az egyes sírcsoportok közt ligetes, füves térékkel, széplombú, nagyárnyékú fákkal, csupa csönddel, nyugalommal. Az egyes családoknak külön nyugvóhelye. Lófó fejfa, altungarn kopjafa s angyalka giccs egyaránt kizárva. Márvány obeliszk, a szülőknek többnyire fekete, a lányul maradtak rendesen fehér, az asszony nélküli fiatal embereknek inkább szürke. A szegényebbeknek meg homokkő oszlop vagy homokkőbe ágyazott vasfeszület. S a néven kívül legföljebb ennyi: „Nyugodjék békében” vagy „Áldás poraira”. Még az én gyerekkoromban sem volt körülmentezett sírhant, fitogtató, cifra versidézet. Egy jegyzőné fölvesette: „Bánatos Ilonád”. Ez, aztán ha valami rikitót, stílustalant akartak jelezni, szólássá is lett: Bánatos Ilonád. S nem volt sorbatemetés sem. Sajnos, ma ez is általánossá lett. Éppúgy, mint a cementezés is.

De miért is beszélék minderről ennyit? Azért, mert ez a falu minden zavarával, ellentmondásával valódi Európa. Nem valami külön Közép- vagy Kelet-, vagy Közép-Kelet vagy Kelet-Közép-Európa, hanem az egyetemes keresztény (zsidó) Európa itt elhelyezkedő, magyarul beszélő szerves része, amely – mint annyi társa – egyenes folytatása lehetett volna a liberális Európának, s szociál-liberális, liberál-szociális korrekciója is annak. S azért is, mert nem merünk szembenézni azzal, hogy jórészt a mi nacionalizmusunk robbantotta szét e térség együttes liberális, liberál-szociális továbbjutásának lehetőségét. Ném elég csak mondani, tudni s érteni is kell, hogy a térségek, e térség pedig különösen ezután már csak együttesen vagy sehogysem juthat tovább. Ha nincs – ám kövessenek meg! – a képtelenül ostoba április 14., talán nincs Szarajevó, talán nincs Versailles és Trianon, talán nincs Kun Béla és Horthy, s talán Hitler sincs meg Sztalin sincs, meg a többiek sincsenek. Van viszont igazi Széchenyi-féle út, realunió, nemzetiségi, egyenrangúsodó együttélés, prae (közép-) Európai Gazdasági Közösség. Egyszer mégiscsak jó lenne végig gondolni ezt, s azt is, miért vélekedik – *hősiességét szívesen elismerve* – a nyugati történészek *túlnyomó többsége úgy a magyar negyvenkilenc politikai tartalmáról és következményeiről, ahogy vélekedik. Csak Beneš hatására, csak Maniuera, csak Starčevićra s hasonlókéra? Csak?*

(Időzzünk kicsit elegiko-anekdotiko-perfidiko mozaikossággal)

Magánykedvelő gyerek voltam. Nem elsősorban ügyetlen a közös játékban – persze, az is –, hanem unatkozó, figyelmetlen. Befelé figyelő. Amit emberekről beszélgetni hallottam s amit életéről – mikor már – olvastam, azt magam-

ban képzeltem-játszottam újra. A meséket, kivált az ún. tündér- és fantáziameséket szívből utáltam. Kivált ha pitykés-kacsaringós Benedek Elek–Tamási Áron-nyelven voltak írva. Talán csak a Grimm-meséket szerettem. Az állatok állatok voltak bennük, de egyben emberek is. A történetek történések voltak bennük, de egyben sorsok is, a titkok titkok, de egyben kérdések is. Felőtt fejjel aztán már tudtam, a nagy kérdező romantika hangzott át rajtuk, rafinált művészetű gyermeki hangfekvésben.

Testvéreimhez nem sok közöm volt. Nővérem maga az indulat, az önközpontú s önpusztító elégedetlenség a világgal szemben. Elvégezte a keszthelyi apácánál az obligát négy középkolát, a „polgárit”, s obligát módon jegyzőhöz, tanítóhoz vagy nagygazdához kellett volna férjhez mennie. Előzvegyült állatorvoshoz ment; pokollá tette mindkettejük életét, kínosan rendezett háztartásukat s kivételesen választékos ízléssel berendezett lakásukat. Egy alföldi kisváros sivatagjában gyerekeket úgy kényszerítette, terrorizálta számtant s nyelvet tanulni, hogy több tucat hazai jelentkezőből őt vették fel egyedül a lipcsei egyetem különleges villamosmérnöki karára. A terror visszaütött: ahogy az első könnyed életvitelű német mérnökcsaládot megismerte (– Lipcse „a német Párizs” –), beházasodott. Talán ebbe zavarodott bele végleg, s halt is belé hamarosan édesanyja. Hiszen itthon már a feleséget, sőt a titkárnőt is kinézte neki.

A bátyám, igen, a bátyám. Mindent könnyen tanult s így mindig mindenütt ösztöndíjakkal ellátottan élt. Társasági ember, környezete kedvence, százkilencvennégy magas, Don Juan. Érettségi után a keszthelyi agrár akadémia-egyetemre iratkozott, tejtakarmányozásra szakosodott. Hivatalnok s dzsentri gyerekekkel lakott együtt, kollégiumban, ingyenesen. Táncolt, szerenádozott, s bár nem ivott, a mulatásban első; egyszerre három-négy leányzónak tette a szépet (– és nem eredménytelenül – ha ez eredmény); jól öltözött, magaskérgű angol csizmát hordott, enyhén dzsentrisedett. De – mint a nem megszenvedő, hanem a naiv Don Juanoknak rendszerint – fejt egyeteme után – Pestre, a minisztériumba kerülve – az első albertben bekötötte a család érettségiző lánya. 56-ban, talán október 28-án vagy 29-én este kilenckor becsöngettem Vár-sétányi kicsiny, de szép lakásukba. Pízsamában, álmosan kihajolt az ablakon. „Nagy Imre beszél még ma” – mondtam hadarva. „Ki az a Nagy Imre?” – kérdezte közömbösen. Decemberben négy esztendősi fiával elmentek. Németország, Anglia, Amerika. Egy nagy takarmányozási cég üzletkötője lett. Egyre magasabban; előbb a teljes Európára, aztán a teljes Amerikán kívülre. Hongkongtól Wellingtonig, Brüsszeltől Budapestig repül; magyar vállalatoknak is állandó partnere. Látta, s persze, fényképezte a kínai nagy falat és a tahiti gyöngyhalászokat, az egyiptomi gúlákat és az inkák palotáit – jutalomüdülésként, vállalata pénzén. Regényt iskola óta soha nem olvasott, koncertre életében nem ment, színházban önként soha sem volt, képtárat soha sem látott. Reviczky volt a legmagasabb költő, akit – egy lány kedvéért – gimnázium óta olvasott. Bűn? Hiba? Fogyatkozás? Miért? Minek? Mivégett? Volt rá szüksége? Egyszer megkérdeztem: „Most hová mégy?” „Lisszabonba.” „Miért?” „Előadást tartok a cég partnerei-

nek.” „Milyen nyelven?” „Hát portugálul.” Minden nagyobb nyugati nyelvet beszél, de nem hiszem, hogy valaha is mondott volna egy feltételes passzív szenvedő múltidős német mondatot, hasonló futurumról nem is szólva. Fél-óránál hosszabban kettesben soha sem beszélgettünk. Tíz évvel – nem: tizenötlet fiatalabb nálam ma is.

Irigylem? Kicsinylem? Csodálom? Kompenzálom magam? Valószínűleg mindeniket.

Az állatokat gyerekként is nagyon szerettem. Minden esztendei két kis csikónk ugrándaosásával, cukor-kérincselésével, kíváncsiskodásával hetekre lefoglalt. Mindig tigriscsikos, fehér mellényes macskáink finoman hízelgő rafinériája, ránk sem hederítő szuverenitása, nyugalmas pihenésük rejtett ébersége, mozgásuk öntetsző kecsessége, örökös-ügyes maguk tisztogatása, lakásbeli helyválasztásuk fölényes biztonsága elbűvölt. A Maros meg a Tisza kutya, a két nagy kuvasz hűsége, öröme, várakozása, őszintesége, figyelése a rétek puha gyalogútjain való kószalásokon s ligetes hajlataikon való mészázásokon biztonsággal és társasággal, élő csenddel és osztózó békességgel vett körül.

Torz? – torz, de mégis ide kell hoznom anyai nagyapát. Ötven sem volt, mikor megözvegyült, s veje, apám átvette a gazdaságot. Redukálni tudta a bebeszolás, a törődés életigényét a tisztán biológiaiira s a helyzettől elvonatkoztatott, pusztán tárgyi érdeklődésre? Vagy idősebb lánya s felesége halála nyomán fölülemelkedett az életexpanszió hiúságán? Avagy apja, dédapám emléke óvta, akit, mert hatvanesztendő fejével, „a vén bolond”, újra akart házasodni, gyerekei elűzték a háztól, szöllejük pincéjébe? Remekül alakította a süketet: csendőrn ugyan figyelmeztethette őt, hogy országúton igásszekér mellett gyalog kell hajtani az állatot – „nem hallom”-mal nyugodtan ült a keresztdeszkán tovább. A vasárnapi misén, mihelyt a pap kilépett a sekrestyéből a ministránsokkal, rögtön aludni kezdett, egészen a végső orgonaszóig. Nem látja a kisbetűs imádságos könyvet, mondta szemrehányásunkra. Kapott nagybetűset. Azt sem látta: aludt tovább. Április végén zsúpszalmából sátrat csinált magának a kazlak mellé, s októberig ott aludt. Beteg soha sem volt, gyógyszer nem érte a száját. Őrni elfelejtett, hanem az újságot, azt a legapróbb betűkig átböngészte. S róla éppúgy, mint iskolai térképeink folyóiról, hegyeiről, városairól, országairól szívesen beszélgetett velünk s kérdezett bennünket. Ittasan szinte sohasem láttam, de a napi üveg borát megitta. Reggel megpakolta a tarisznyáját, s csak napok múlva jött meg a présházból. Néha, váratlanul, ünneplőben útrakelt, s ezredfokú rokonságát látogatta Karakón és Bögötén, Csáfordon és Tekenyén, meg Isten tudja hol, s hetekkel később került haza. Időtlenességét és lebegését, kívülállását és magábanvalóságát szerettem benne, most már tudom. Magyarázkodás ide, magyarázkodás oda: mint a Tisza kutyaiban is, mint a Berci macskáiban is. Egy hét híján nyolcvannégy volt, mikor reggel ugyancsak megpakolta tarisznyáját, de kicsit szédült, s délre már lezárták szemét. Rousseau sem álmodhatta volna másképp.

S a koldusok. Minden falunak, kivált a rendezetteknek és a jó módúaknak megvolt a maga öt-hat reguláris vándorkoldusa. Három-négy hetenként váltakozva ebédidőn

beállítottak; teljes ebédet kaptak, persze, kisszéken; telente háromszor-négyszer a nagy, meleg istállóban aludhattak, friss szalmán; s ősszel egy-két használt ruhadarab s lábbeli jutoított nekik. Sem igazi nevüket, sem honnétjöttüket nem ismertük. Mindeniknek megvolt a maga sorslegendája. Tik Vendel a fiát várta örökké Amerikából, akit hűtlen felesége vitt magával. Volt-e fia, volt-e felesége, Isten tudja. Lityak Antit állítólag a villám csapta meg s létt félíg béna s egészen kitagadott. A legmulatságosabb a Cugszférer Jóskaé volt. Suszternak tanult, katonáéknál őrzetetőig vitte, s azután megházasodott. Ahogy azonban az esküvőről, a templomból hazatértek, reáborult a cserépkályhára, s zokogni kezdett, hogy, lám, most milyen boldogtalan lesz ez az asszony. Aztán elindult, s többé nem látott se asszonyt, se otthon, se családot.

Homéroszi hírhordók voltak ők. Ezzel fizettek. Amihez, persze, ismerni kellett s fejbentartani a rokonságot s annak viszonyminőségét is. Hogy Rendeken Karácsonyéknál kislány született hat ujjal, hogy Görbön Gyarmathyéknál egy koszos malac kivételével mind elhullottak az állatok s így a szép Julcsinak, pedig már gömbölyödik, nem lesz nagy lakodalma. Hogy Aranyadon a gazdag és gyagya Hegyi Gyulát megint megverte és ölba zárta a felesége. Nem loptak. Az ajtók, a család mezőn dolgozván, számtalanszor záratlanul maradtak. Egyszer kísértette meg egy zsebóra Cugszférer Jóskaé. Utána bicikliztünk. Az árokparton üldögélt, a falu szélén. Csak a szerkezetét szerette volna látni – mondta szent ártatlansággal, s szolítás nélkül nyújtotta, magától.

(Haladjunk a zárás felé pedagógiai, literatúrai, biográfiai emlékidézéssel)

Sümegeen csak három osztályt jártam, naponta kerékpárral, kétszer nyolc kilométert. Anyám betegsége folytán azonban anyagi helyzetünk is egyre nehezebb lett, s amennyire szerettem magát a várost, szép fekvésével, patinás kúriáival, csodálatos Maulbertsch-templomával, – annyira nem a gimnáziumot, kivált számtan- és tornatanárom durva, hangos, magányomat kikezdő modorával. Meg a választás is kezdett szorítani. S mi állt egy falusi gyerek előtt: jegyző, pap, tanár, tanító. Előbb a másodikat, két év után a harmadikat véltem magaménak. Mindenesetre, Kőszegre szinte ingyenes szerzetesi intézménybe fölvételemet magam elrendeztem, s a bencések igen jó, városon kívüli, félíg már az erdőbe épült gimnáziumába kerültem.

Erről a városról sokan írtak, lelkendezve, hogy „ékszerdoboz”, hogy „élő építészettörténeti múzeum”, hogy „alpesi szépségű s nyugalmú világ”. Írtam magam is, bár nem ilyesmit. Itt ezért csak annyit, hogy a nagy zene minden művészetek felett valóságát itt éreztem meg először; gregorián vesperás, Bach-füga, Schubert-dal, Brahms-sonáta: mind-mind itt ragadott magával. S még hadd ismételjek hozzá legalább annyit, hogy magyar, német, horvát, katolikus, evangélikus, zsidó úgy élt itt együtt, hogy a tisztesség és a munka volt a kölcsönös mérce és vonzás, s nem a vallás vagy a nemzetiség. Engem, a bencés diákot, mindenesetre, bencés tanárom figyelmeztetett, hogy a félíg német evangélikusok templomában és gimnáziumában hallhatok

különlegesen szép muzsikát. S ugyan miért lett volna különb a földművelő szülejű Kovács Pista a cukrászfi német Kleininger Ottónál, az adriai matrózivadék Stekovics-Sirola Jóskánál, a kereskedőgyerek zsidó Schwarzer Jenőnél. Kész fíntor: ebben a „zagya” nemzetiségű, „asszimiláns” népességű csöppnyi városban volt igazi tüntetés, ellenállás, hacsak pár napra is, a náci csapatok bevonulása ellen.

Közeg volt a tudatos (jobb híján mondjuk így) intellektuális ébredés helye. Elsősorban a zenén s irodalmon keresztül. Hetedikes gimnazista koromra megvoltak első kedvenceim, első rangrendem. Arany, Babits, Illyés, Márai. A verset szerettem előbb s az önéletrajzserű epikát. Legalábbis a hazaiak közül. A regény tekintetében szerencsétlen volt olvasásom időrendje. Szerencsétlen? Előbb olvastam a *Vörös és feketét*, a *félkegyelműt*, mint az itthoniakat. A *Háború és békét* érettségi alatt nyáron négy nap s négy éjen át egyfolytában. Szinte minden részlete belém vésődött, kivéve Tolsztoj kacifántos politikai és hadi okoskodásait. Kemény Zsigmond Barnabás diákja és Szóke Pistája megfogott, de mit kezdek az öreg Bolkonszkij herceg önkínzó zsarnoksága, a megalázott Marja hercegnő szent nyomorúsága, az ifjú Andrej herceg hallgatag, felhőnéző haldoklása, a szájhős Kuragin szánalmas és szánalomraméltó siránkozása után Turi Dani kerítésugrálásával, s mit a szerző öblös szavalataival Báthory Gábor iszonyatos férfiasságáról s világbámító koncepcióiról, s mit Natasa önfelelt-lenyűgöző, ártatlan-csábító nőisége után a *Pacsirtaszó* dalos, patakparti, népszínmű-szerelmével. Kamaszoknak, kielégítetlen pesti úriasszonyoknak jó. Kosztolányit, furcsamód, költőként is, főleg azonban prózaíróként később, egyetemi éveim alatt s után ismertem meg igazán. Ő billentette kedvezőbbre a mérleget. Krúdy is, persze, az *Ószi futtatások* s a *Szindbád*; meg a századforduló s -elő novellistái, Petelei, a kései Mikszáth, Lovik, Gozdu, Csáth s a két Cholnoky meg a többiek. De mindenkifölött Kosztolányi. Ám minden szépsége ellenére nem az *Édes Anna*, nem elsősorban az, hanem *Novák* tanár úr tragédiája. A lélek, a szellem, az erkölcs, az életkor, a történelmi változások és különbözőségek örök ütközésének, a megtalálni vélt igazság örök kétségessé válásának egyetemes tragédiája. Már a név maga is: Novák – bárhol, bármely nagyváros telefonkönyvében megtalálható, Amerikától az Urálig. Micsoda kimódolt, riasztó műnépnevek hozzáképest: Takaró Sándor, Kurátor Zsófi, Égető Eszter. Bizonykodás: nem, nem vagyok népszínmű, de igazi madjar és valódi népih. S milyen egysíkú (hogy ne mondjam: együgyű) szociálpszichológiai lecke kaptafájára készült. Végy négy dzsentriedő gazdag parasztfiatalt s egy elszegényedett úrilányt. Az elsőt, persze, csupa hagyománytagadó izléstelenséggel, a másodikat viszont csupa kényes, öröklött izléssel, rábeszélő-lebeszélő környezettel, anyagi kényszerhelyzettel – s kész a tragédia; azaz dehogyan a tragédia: a tanmese. Ó de la Mole kisasszony, ó Rénálné, ó Julien Sorel!

A tanmesét mindig utáltam. S testvérét, a szerzője által komolyan vett utópiát is legalább annyira. Különösen a konkrét politikait, társadalmait. Minden ideologikus diktatúra népszerűsítésére, igazolására használatos – használható eszköz.

Utolsó gimnáziumi s kezdő egyetemi éveimben érdek-

lődtem politika iránt. Mindenek előtt Illyés, főleg a prózaíró Illyés hatására – szemben kisgazdapárti apámmal – parasztpárti lettem. Egyszer rávettem apámat, olvassa el a *Kert-Magyarország* néhány népszerűsítő írását s a *Kapások* című utópiát. Vártam a hatást, de nem nyilatkozott. Amikor rákérdeztem végül, csak annyit mondott: annyit ért a gazdasághoz, aki írta, mint a levélhordó postás. Akkor megsértődtem. Ma is tudom, hogy nem volt igaza, csak más oldalról: annyit sem ért hozzá, mint a levélhordó postás. Hamar kiábrándultam ebből az Erdei – Veres-féle figurákkal tömött álpártból, Kovács Imre távozása után Rákosi fióküzletéből; de a kor közéletéből is.

Néhány mozaikkockát. Nem, a világért sem Eötvös Collegium-i ügyemről. Mert részben magam is írtam róla, Szász Imre dokumentálta is, Fodor András is szólt róla, Keresztury Dezső pedig alaposan megvilágította. Kiseb-bekről, de, úgylehet, döntőbbekről. Elmentem a Bazilika előtti Mindszenty-nagygyűlésre. A primást, zalai lévén, s apám megyei részvételei alapján, egerszegi apátplébános korából konok, kemény, egyenes, nyílt, de kisvárosi szintű embernek ismertük. Valaki elharsogta azon a gyűlésen: „Éljen a legnagyobb magyar, éljen az új Széchenyi”. Ott hagytam a gyűlést. Később a bíboros magatartásának erkölcsi szilárdsága bizonyos történeti-etikai funkciót kétségtelenül betöltő valódi heroizmussá emelkedett szememben az általános, Kossuth- s egyéb díjazott lefektések korában. S alattomosan megrágalmazott 56-os józansága becsülésemet iránta tovább emelte. – Részt vettem egy Parlament előtti nagygyűlésen. Mellettem egy nagyon szép, csupaüde kislány fölkapaszkodott két fiú vállára, s üdvözülten rebegte: „Láttam!”, tudniillik Rákosit. A hazug hanghordozás, a pöffeszkedő szószátyárság, a testi rütség e mintapéldányát. Nürnberg? Hazamentem. – Kivonultattak az ún. Baloldali Blokk május elsejei menetelésére. Egy kóterszerű ketrecben a Hősök terén együtt Rákosi, Szakasits, Veres Péter. Az első középén, egész emberi rondaságában, mint aki megveszett, ugrált, integetett, rikácsolt, vihogott. A második félig hunyáskodó, félig erőlködő üres kávéházi vigyorral dülleszkedett. A harmadik, mint aki tudja, hogy ügyis ő a haza bölcse, sancta stupiditással derűsen állongott. Az első villanyoszlopnál lettem a kezembe nyomott zászlócskát s leléptem.

Leléptem hosszú időre jövő pályám útjáról is. Nem részletezem: állástalanság, általános iskola, napközi otthon, úttörővezetés, villamosra szerelt kölcsönkönyvtár, albérlet, végül középiskola. Utójjára már rangoschan egy budai, zöldövezeti gimnáziumban, csupa funkció-fióka körében. Hruscsov utolsó vagy utolsó előtti éve. A gimnáziumban egy vérbeli lágerór-szta-linista nő a párttitkár is megfélemlíti. Hruscsov, szerinte, egy gyáva senki, áruló, hisz visszavonta a kubai rakétákat. A tanárok, ha már kellett ilyen, engem kérnek „filozófiatörténeti” szemináriumvezetésre. A nő akcióba lép: a szemináriumon megjelenik – úgy mondták – Révai Józsefné, majd egy régi, de mégiscsak Mercedesen, még egy hallatlan öntudatú, terebélyes ülepű másik nő is. A végén viperamód nekem esnek: ez a polgári filozófia dicsőítése,

hol maradt a marxista. A tanári kar, ritka eset, egyetemesen kiáll: az majd a legközelebbi lesz. A két nő látszatra visszavonul, de a következő héten már hallom: helyem a Marci-bányi-általános iskolában. Előbb azonban újabb próba: április 4-én beszélnem kell, s előzőleg be kell mutatnom a szöveget. Nem írok szöveget (tanmenetet sem írtam soha), nincs mit bemutatni. Hruscovot – akiben akkor még csak az őszinte, bár naiv reformert láttam, s a szoldateszka 56-os vélt áldozatát – dicsérem; gazdasági, társadalmi érdeklődését külföld iránti nyitottságát fejtegetem, Sztalint szidalmazom. Utána a párttitkár, kárpátaljai, öregedő, jóindulatú, skizofrén ortodox zsidóember: kérd, de rögtön, a belépést, ha nem akarsz Pestről vagy akár az oktatásból is kikerülni. Megtettem. Pesten maradhatam.

Az ilyen, nem természetes társadalmi növekedésű strukturális keret ritkán igazán fontos az emberi cselekvés erkölcsi minősége tekintetében. Abszolút tisztességes szervezeteiket, tiszta szándékkal létrehozott kereteket számtalanszor abszolút tisztességtelenek használtak föl céljaik elérésére, s fordítva. Mindenesetre, bár továbbra is szemmel tartott fekete bárány maradtam, nem csak dolgozni kezdehettem tudományágamban, de hamarosan megírhattam e keret nyújtotta, olyan-amilyen védettségben, a kései József Attiláról, Kosztolányiról, Babitsról, Pilinszkyról szóló, a „vonallal” élesen szembenálló tanulmányaimat, s beszélhettem Pilinszkyról, Márairol, Kassákról, Füst Milánról az egyetemen, elemezhettem Mészöly egér-novelláját, s elmondhattam, hogy akkor Pilinszky, a középső Juhász s Nemes Nagyon túl nemigen látok igazi változást jelentő tehetséget. Az öreg Fülep Lajos, anélkül, hogy küldtem volna neki, s köréhez tartoztam volna, meleg hangú levélben szólt József Attilámról, biztatott a folytatásra.

Eközben, még gimnáziumos éveimben, kezdtek szervezni a hatkötetes *Magyar Irodalomtörténetet*. Két futtatott ember, Kovács Kálmán és Mezei József „szakjavallatára” mondó és író, háromnegyed ívnyit kegyesen nekem is felajánlottak. A többit ők írják. Fejezeteik használhatatlannak. A főszerkesztő, Sötér István így folyton újabb s újabb fejezetek írására kér. Közel huszonöt ív lesz belőle. Sötér, viszonzásként, fölajánlja, válasszak: az egyetem vagy az MTA Intézete. Az egyetemet választom. De hamar érzem, idegen test vagyok ebben a roppantul korrupt és obskurus világban, amelyben halmozottan érvényesül a kontrasztelekció elve. A vakbél-operációhoz s a hídépítéshez mégiscsak szaktudásra van szükség. Filozófia, irodalom, történelem: ugyan kérem, megmondja azt a pártközpont, itt és most éppen kiről, miről, mit kell mondani, s még kiténtést is kap az, aki pontosan ezt ismétli. Az utóbbit, a kiténtetést olyannyira utáltam, hogy mikor, „professzoréveimben”, nyilván valamely pozícióba jutott hallgatóm vagy olvasóm javallatára, valami érdemrendet adtak, az átadás idejére lázas beteget jelentettem, s mivel egyszer mégiscsak át kellett venni, egy délutáni konyak és beszélgetés közben szobájában adta át Köpeczi Béla.

De hadd térjünk ki itt egy szó erejéig a magyar literátus értelmiségnek, főleg a hatvanas-hetvenes évekbelinek morális skizofróniájára, álságára. Egymásnak, maguk között játszották a megvesztegethetetlen, orszálszívű ellenzéki.

De halálosan meg voltak sértődve, ha nem kapták meg ezt vagy azt a díjat vagy érdemrendet. S ha aztán mégis – düllesztett mellet vették át. Azok, olyanok, akik afféléket magasztaltak elődeiknek, akik kétségbe vonták Arany János írói bátorságát; vagy éppen maguk is tagadták azt. Három miniszter (mindhárom európai név), egy sor jóbarát s – közvetve – egy körülrajongott királyné kérlete az akkor már teljesen alkotmányos uralkodó kitüntetésének elfogadására. Nincs tudomásom, hogy mondjuk (teljesen kitalált monogrammal:) J. von I.-t akár a tizedik-tizenötödik díj, érdem-s rendjel medáliájánál kérlelni kellett volna nem egy Eötvösnek, de akár csak egy Ilku Pálnak is. S vacsoráztatt-e PB-tagokkal balatoni procc-, pucc- és pracht-villákban Arany? Még az ágrólszakadt Kemény báróval is csak nagyrítkán.

(Fejezzük be dilettantiko-teoretiko-ironiko monológgal)

Bölcseleti könyvet elég korán kezdtem olvasni; nem, nem szakmaszerűen, kivált pedig nem egy valamely rendszertől diktáltan. Ha nem volna valami ködfinomlelkű vagy falubölcsi, hamvasbélai vagy verespéteri íze: filozofálást, Philosophieren-t mondanék. De tán jobb a mi égövünk alatt a meditáció, a kontempláció. Ezeknek egyelőre még nincs sem szépegyleti, sem kupaktanácsi íze. Nem mintha nem szerettem volna hallgatni, mint hányják-vetik életüket, sorsukat egymás között, másfajta ember jelenléte s az alkalmazkodás kényszere nélkül, a mindennapok kétkezi emberei. S volt is hozzá nyaranként, mikor egyetemi éveimben s fiatal kivetett tanár koromban a nyarakat otthon töltöttem. (– Egyszer ugyan kaptam „beutalót”. Amikor az üdülő kijelölt szobájába nyitottam, ott feküdt már egy borotvátalan, harakoló férfi. Vissza kell mennem még a vasútra valamiért – mondtam. Fölszálltam, hazautaztam. –) Az „első szobában” aludtam otthon. Házunk eresze kiugrott a tűzfal elé egy jó méternyire. A ház dél felé nézett, s az oldalsó bástyakerítések védtek széltől-esőtől. Az ablakok alatt, a ház teljes szélében fényesre ült, padul szolgáló fagerenda. Tíz tájt villanyt oltottam, mert tudtam, hogy jönnek az éjjeli örök s ott telepednek le. S aki elment előttük, megállt vagy le is ült. Sokszor tucatsnyira szaporodtak, s kezdődött a történések, a gondok, a viszonyok majd egyetértően mulatságos, majd haragosan vitatkozó, majd megcsöndesen melázó megbeszélése. Úgy éjfél tájt, a hárg már rendszerint elhalkult, elfáradt, az utolsó beszélgetők is elköszöntek, ami legtöbbször abban a feledhetetlen hármaskérdő, kijelentő, felszólító mondatban foglaldott: „Hát mit tegyünk? Csak van az ember. Na, aludjunk egyet.” Csehovnál találtam egyszer a párjára: „Vagyunk, mert nem tudunk nem lenni. Aludni: ez a legjobb menedék.”

Történeti összefoglalásokból jobban szerettem az állást alig foglaló, tárgyias, alapos ismertetésre törekvő Kuno Fischer-szerűségeket. S ezt a tárgyias alaposságot, mi tagadás, legkevésbé a marxistáknál lehetett megtalálni. Ezek egyfolytában azt bizonygatták, hogy minden irányzatból, ami jó és ami igaz, az hozzájuk vezet, őket igazolja. Bemutatásaik így mindig töredékesek, célzatosan ferdítők, arányt torzítva csonkítók. S a maguk rendszerét mint már beteljesült állították oda, amelyben már csak esetle-

ges apró részletek s esetenkénti alkalmazásuk volt hátra. Marx mögé ugyan (s bizonyos mértékig belőle is) valószínűleg meg lehet teremteni a bölcsélet nélkülözhetetlen ágait, és föl lehet tenni alapkérdéseit. A mögé, amit nálunk marxizmusnak neveztek, alig. A 45 utáni hazai szellemi-társadalmi marxista mozgalom, ha egyáltalán mozgalom volt az, már rég nem az. Legalább háromszorosan is csupán szekundér, auktoritatív, institucionalizált, religionizált, verbális jelenség, s még annak is többnyire csak szemináriumi variációi. Előbb a „jobb-” és „baloldali” utódok faragták, a Bauerek, a Mehringek, a Kautzkyk, a Luxemburgok – de őket tán ne említsük, mert, mondják az eszméőrök, tőlük nem, vagy alig valamit asszimilált az irány.

Aztán jött Lenin. Éleseszű politikus, teoretikus érzékű publicista, biztos taktikus, nagy organizátor, de nem filozófus. Taktikai megnyilatkozásából, napi politikai vitáiból ennek ellenére téziseket, filozófiát fabrikáltak s gyakran éppen olyan területeken, amelyek Marxnál sem kidolgozottak, például a történetfilozófiáén. S lett a demokráciáigéretből proletárdiktatúra, s lett a társadalom önkormányzatából egypártrendszerű parancsirányítás, az államhatalás önmagában is ködös tételének hirdetéséből a zsarnoki pártállam, a termelészocializációból nem a szükségleteknek megfelelően alakuló termelés, hanem a szükségleteket kijelölő, behatároló, valóságidegen tervtermelés, a társadalom szabad, autonóm önszabályozó alakulásából az előre eltervelt, kényszerzubbony-rendi társadalom.

Sztalint senki sem mentheti föl mint politikust. A történelem egyik legrettenetesebb gonosztevéje. De vádolni, mint teoretikust vagy éppen mint filozófust értelmetlen. Nem-hogy filozófus – teoretikus sem volt a szó magas, európai értelmében. Azt, amit elődei, kortársai, kiszolgálói, ellenfelei az ellentmondások tömkelegévé kuszáltak, gubancoltak össze, ő egy vidéki iskolamester, egy tanultabb pópa logikájával ellentmondásmentessé tette, s brosúraterjedelmű és következetességű tiszta katekizmusá formálta vagy formáltatta. Hogy mindennek a sem történeti, sem a társadalmi, sem a gondolati világ bonyolult valóságához semmi köze nem volt? Igaz. De volt ahhoz a valósághoz, amely őt (s hunyász-kodó cinikus társai nagyobb részét) egyedül érdekelte: a hatalomhoz. S alig lehet elnyomni a gondolatot, hogy nem csak a funkcionáriusok, de a nép is hálás volt, már amely része életben s helyén maradhatott.

Goethe arról szól, hogy még a legnagyobb szellemeknek is nehéz elviselniük nem az ateizmust, de még a panteizmust is. Sztalin vallást adott. Bátorságát vagy gátlástalanságát vagy teóriát illető cinizmusát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Hegel, illetőleg a vulgár-hegelianizmus két populáris „eredeti bűné” is vállalta, sőt középpontba állította. Az ő füzetecskéje nem volt ontológiátlan. Ő megföllebbezhetetlenül megmondta, mi az ember, mi a történelem, mi az ember célja, mi a történelem értelme. Az Abszolútumba emelkedés és olvadás ködös általánossága és elvontsága helyébe konkrét célképzeteket, megvalósítandó ideálcélokat állított. Vállalta s vállalással emelte e cél és értelem redemptorizmusát, messianizmusát, chiliazmusát.

A szovjet marxista tudta, hová, hogyan s miért megy a történelem. S azt is, hogy ez a kétséget nem tűrő cél min-

dent megér és mindent igazol. Nem a jobb társadalom mivolta, nem az élet igazolhatóbb értelmének kérdése felé tapogatózik többé a történelem, nem azt forgatja a gondolkodás. Az már tudott, az már tisztázott, az már nem kérdés. S mivel ez tudott, már a hogyannak a kérdései is csak részletekérdések. S így tudta ezt, hiszen „legjobb tanítványa volt” nagy testvéreinek, a magyar marxista is. Csupán applikált. Még olyan szellem is, mint Lukács György, megengedett magának olyan mondatot, miszerint a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Vajon mit értett az egyikén s mit a másikon? Vorkutat? Recsket? Katynt? A svéd vagy a nyugatnémet szociáldemokratákat? Sztalinnak; persze, nem kérdés ez sem. Ő megoldotta az etikai-történeti gondolkodás folyton újra jelentkező dualista-monista vitáját is. Most még a már végképp tisztázott, a már teljesen tudott, már egyedül bizonyos jó érdekében minden megengedhető, minden legitimálható. Most még van dualizmus az őseredetileg és lényege szerint monista világban, mert még van ellensége a szocializmusnak. De már...!

Hogy mindez orosz s bizánci volt? A történelem mintha csakugyan azt mutatná, hogy ott a mindentudó atyuska s a messianizmus mindig kellett. De ne csaljuk magunkat. A Szabó Dezső – Németh László et Comp. féle irányzat liberalizmus- és individualizmus-gyűlölete, kollektivitáshisztériája jó előre megdolgozta a talajt az üdvtanra, a redemptorizmusra, a messianizmusra. Figyeljük csak meg: a döntő helyeken folyton „Mi” és „Ők” viszonylatban szól az utóbbi „Mi”, az igazak, s „ők”, a gonoszok. S már a cím is: *Kisebbségben*. Minden redemptorizmusok, chiliazmusok egyik legjellegzetesebb vonása, történeti-társadalmi-etikai dualizmusa: mi, az igazak, a kiválasztottak, a küldetésesek, az igazság s a helyes út tudói és bajnokai kisebbségben vagyunk, mártíromság a sorsunk, de kötelességünk hirdetni a prófeciát, s ha megtérnek a „Mi” hitünkre, ők is megmenekülhetnek. Egy roppant kis horizontú teleológia, semmit nem jelentő, fogalomként fel sem fogható, gyermekes misztikájú vezérszava köré építve: „mélymagyarság”. A másik vezérszó: az elhatároló, a megkülönböztető jelző nélküli „minőség”. Sótér István kedvenc beszélgetésközi példázata volt a mélymagyarságra a következő: „mi hát az a vakparádé (Wachparade)?” – kérdezték egykor a falusiak a lelkesen mesélő huszárt. „Hát ugyan mi lenne: a vakparádé: az a vakparádé.” A minőség a mélymagyarság, a mélymagyarság a minőség. Vakparádé: vakparádé. S mily frappáns játéka a véletlennek: La France profonde – írta zászlajára Le Pen, rettegván a szent francia lélek megszeplősítésétől, pl. arabok, németek, zsidók által. Milyenek is a véletlenek.

A 20. század második harmadától nemcsak az a természettudomány s az a műszaki tevékenység változott át, mely a reneszánszal és a fölvilágosodással kézdődött. Nemcsak Planck, nemcsak Einstein, nemcsak Heisenberg. A szellem, a lélek világa is. Ebben a világban három bölcselőre véltem különösen szükségesnek figyelni. Cusanus, Kant, Heidegger. Egészen egyszerűre, megengedhetetlenül egyszerűre és rövidre

fogva: az emberi lény lényege plurális; nem vagy a jó vagy a rossz uralkodik benne, hanem ezer fajta összetételben ütköznek benne folyvást és mindig másképp a tulajdonságok. Az erkölcsi normákat így sohasem előírások, hanem helyzeti döntések helyessége szabja meg, amely – akár az anyagok súlya a mérésnél – a döntés közben, pillanataiban is változhat. Erkölcsi bizonytalansági állandó. Cusanust a lélektan interperszonális tapasztalatai-tanai is igazolják. Vizsgálni, argumentálni, következtetni csak rendszerben lehet. De a rendszerben gondolkodás minden előnyt elveszti az, tudta Kant, aki nem eleve hipotetikusnak tekinti rendszerét, s eredményét nem kezdi azonnal a kétség kérdéseinek alávetni. Mert mennyi ismert lényegű bizonyult a következő percben már más lényegűnek. S mennyi szakadt szál a logikánkban. A kultúrtörténet egyébről sem tanúskodik, mint a már másnap szükségszerűen elvetett tézisekről, irányokról, tudományokról. Véletlen-e, hogy nem korszak, de szinte évtized is alig van, hogy újabb neokantianus irány ne szülessék. Hegel filozófiája a legnagyobbak egyike. De, mondhatnánk, nem Hegel kezében életveszélyes. A Világsszellem, a Történelem, amely nem az Abszolútum felé megy, hanem, mondjuk, Sztalin szadistán bomlott agyának ketrec- s gulagszüleményei irányába! Gondoljuk meg. S véletlen-e, hogy a hegeli bölcelet számtalan eleme is újra meg újra megjelenik; a hegelianizmus, mint egész, viszont alig. A kanti imperativus a kételkedés, az újra meg újra átgondolás intellektuális imperativusa is.

A nacionalizmus és a (lenini–sztálini) szocializmus, azt hiszem, az európai értelmű ember számára az utolsó redemptorizmus, az utolsó vallás-pótlék utópia, az utolsó finális teleológia, az utolsó üdvönyt, amely a nemzet, a társadalom, az emberiség mibenlétének és céljainak egyedül helyes meghatározására, s így szerkezetének, tevékenységének, jövőjének egyedül helyes kijelölésére jogot formál. Mégpedig nem azért az utolsó, mert annyival fejlettebb elméjű, gondolkodású ez a korszak elődeinél, hanem azért, mert ilyen világosan még sohasem mutatkozott meg, hogy a redemptorizmusok, az utópiák, a teleológiák lényegük szerint agresszívok, parancsuralkalmak, elhivatottságot vindikálóak az egyénnel való rendelkezésre, az egyén minősítésére, értékrangsorolására. Az egyenlőséget úgy értelmezik, akkor fogadják el, ha minden egyén kötelességének tartja, a maga teljes adottságai szerint, az általuk felülről meghatározott, kiszabott, egyedül helyes, egyedül üdvözítő célokat szolgálni.

Születésénél fogva minden ember egyenlő, mondta ki a nagy francia forradalom előestéje. Hogyan értsük ezt? Magával hozott biológiai, szellemi, miliőbeli tulajdonságainál fogva, kétségkívül, nem az. Tehát e tulajdonai kiteljesítésének jogaiban az? Csakhogy e tulajdonai csak a rousseauizmusok szerint jók valahogy eleve mind. A lélektan, az antropológia, a história azonban Cusanusnak ad igazat. Ám születésünkben van egy mélyebb és igazibb egyenlőség, egyenlőségi jog. Akaratunkon kívül jöttünk a világra. S ami által ez valóban a legigazibb és legmélyebb egyenlősége lesz minden embernek, az az akaratunkon kívül való születés antipólusa: akaratunkon kívül kell mindnyájunknak távoznia. Előbb távozhat akárki, de maradni nem maradhat senki. S a kérdésre, hogy akkor

hát mire is ez az egész, ezerféle felelettel kísérletezett az ember, de éppen az ezerféle felelet igazolja, hogy egyetlen felelet sem elégíti ki. Ahogy Kosztolányi kristálytisztán fogalmazta: „Úgy felelnek, hogy nem felelnek.” E korszak embere kényszerül egy hármasténynek – utópikus, redemptorikus kibúvók nélküli – elfogadására: az ember nem tehet semmit a halál kényszerére ellen; s így igazában az élet miéértjére sem tud semmit felelni, s ezáltal arra sem, lelkiileg, szellemileg, tudatában, azaz *emberként* miként lép át az életből a nem-életbe, a semmibe vagy hová, hisz onnét még nem tért meg utazó, s erről még nem számolt be soha senki. Annyit jelent ez, hogy a történelem, a társadalom mindenfajta segítségével együtt és segítsége ellenére mindenkinek magának kell e kérdésekkel szembenéznie s velük szemben magatartását kialakítania. Megfogalmazhatnánk úgyis, hogy az ember azután, mihelyt valóban kilép a gyermekkor időtlenségének világából, rögtön el kell kezdje – hogy mai műszaki szót használjunk – a *visszaszámlálást* a bizonytalan időpontú, de bizonyos tényyszerűségű végtől.

Dekadencia, indifferentizmus, quietizmus? S a parancsuralkalmak egyént megbélyegző, egyént megfélemlítő egyéb fogalmak, tulajdonságai, magatartásai? Éppen ellenkezőleg. Az egyént ez a tudat folyton sürgeti, figyelmezteti arra, maga kell hogy döntsön: a két, akaratán kívüli pont közti távot kitölti-e, miként tölti ki érdemessé, értelmessé, méltóval. Mert annyira mégiscsak jutott e két pont közti távot illető szellemi, lelki erőfeszítés, hogy vannak megfontolásra érdemes, méltó, értelmes javallatai, belátásai. Mégpedig, legalábbis látszólag, bőséggel. Köztük a döntés ezért nem könnyű. A materiális, a laborális, a biologikus világ és élet, úgy lehet, egyre könnyebb lesz. A lelki-szellemi viszont egyre nehezebb. Az előbbi egyre egyetemesebben összedolgozó, összefoglaló, az utóbbi egyre individuálisabban szétváló, külön fel- és megoldozandó.

S itt, közvetlenül, nem a „marxizmusról”, de Marxról sem szabad megfeledkezni. Senki sem független kora mentalitásmilieujától. Még akkor sem, ha ellenlábasa igyekszik annak lenni. A baloldali posthegelianusok idején indult Marx, akik nagyon is hittek az emberi elme mindenhatóságában, s a hegeli végcél, az Abszolútum evilágiasításában, antropomorfizálásában, társadalmassító redemptorizmusában. S bármennyire elutasítóan, néha megvetően nyilatkozott is Marx ama pozitivisták kortársairól, akik büszke öntudattal, egészen fizikai világgépük természettudományának és szociológiájának areligiózusként felfogott redemptorizmusára és chiliizmusa folyamában úsztak, mégis velük bizonyos rokonvonásai nehezen tagadhatók. Gondoljunk csak például a passzusra: „Die kapitalistische Produktion erzeugt mit der *Notwendigkeit eines Naturgesetzes* ihre eigene Negation...” Vagy, mondjuk, minden „wie” és „so” ellenére Engels mégiscsak paralelt tétélező emlékbeszédére. S ha nincs is igaza a redemptorizmusok tán legjobb mai földolgozójának, aki Comte-ot Marxnak nemcsak kor-, hanem mentalitástársának is véli, azért van omnipotens tudomány- és racionalitáshitük redemptorizmusában minden különbség – például a dialektika – ellenére rokonság is. Az utódokról nem is szólva.

• Persze, üdvönyt, redemptorizmusok, teleológiák – túlvilágiak is, evilágiak is, nemzetiek is, emberiségiek is,

primitív emocionálisak is, szigorú intellektuálisak is – lesznek még. Agresszívok is, Khomeinikkel és Hitlerekkel, Sztalinokkal és Maókkal, avagy Tina Turnerekkel és Marcuse-okkal az élen. Ám nemcsak ezeket, hanem a szép szertartásúak, a szelídszavúak, a bensőséges magatartásúak feleletét sem vesszük feleletnek, javallatait kötelezően elfogadandónak, hanem annak, ami miatt Kantot a maga korában szinte minden egyház tiltotta: kielégítésre váró, emelő lelki szükségletnek. S ennek jegyében bizonyosan jó is, hogy lesznek közösségek, vallások vagy akár egyházak: segítenek, összetartanak, emelnek.

Olyan szociálliberális, liberálszociális, vagy ha így szebb: olyan szocialistán liberális, liberálisán szocialista választásos, többpártrendszerű demokrácia lenne jó, amely az egyénnek, valamennyi egyénnek a lehető legkönnyebb materiális gonddal a lehető legtöbb módját nyújtaná arra, hogy amaz életnek, amelybe nem önként „jött” (micsoda nyelvi öncsalás!), s amelyből nem önként „távozik” (milyen ismétlése az öncsalásnak!), a lehető legtöbb válfaját ismerhesse meg s választhasson közülük. Azaz a legszabadabban tölthesse ki egyenlőségünk és méltóságunk egyetlen valódi kritériuma két széle közti távot, a nem önként való születésünk s a nem önként való halálunk közti távot.

Lesz ilyen? Lehet ilyen? Talán unokáink unokái unokáinak világában. Talán. Az enyémben, közel az Arany János-i hatvanhatodikhoz, bizonyosan nem. Nekem marad ez is csak afféle mulatságos gyerekigéret-álom, mint az, hogy fekete herceg leszek, miniszter egy monarchiában, vagy tisztos honpolgár Quebecben vagy Albertában; de mindegy is ez immár nekem. „Mit tegyünk? Csak van az

ember. Na, aludjunk egyet.” Altatóként pedig mormoljunk egy szép Benn-verset:

Dunkler kann es nicht werden
als diese Stunde, die sinkt,
mit allen Lasten der Erden
in fremder nacht ertrinkt,
enteignen sich die Figuren
zu einer grossen Gestalt,
drohen die Lemuren
aus dem Schattenwald.

Löst du dich von den Dingen,
trägst du fahels Los:
Trauermäntel schwingen
dir um Mund und Schoss –
faltest du die Blätter
jedes Einzelbaums,
bist du kein Verketter
deines Trance-Traums.

.....

Dir nur sich enthüllte
bis zum Schlunde leer
ewig unerfüllte
promesse du bonheur,
dir nur kann es nicht werden,
jede Stunde, die sinkt,
mit allen Lasten der Erden
in fremder Nacht ertrinkt.

(Dunkler)

2000 KÖNYVEK 1.

MEGJELENT

Babus Endre, Bácskai Csilla, Bakonyi Péter, Barabás András, Barabás Klára, Bereményi Géza, Bojtár Endre, Dallos Jenő, Dömölky János, Dukát Judit, Csillag János, Erdélyi István, Erényi Ágnes, Farkasházy Tivadar, Fekete Emese, Feldmaier Sándor, Félix Pál, Félix Péter, Fenyvesi György, Fenyvesi László, Flóri Anna, Foltányi Tamás, Forgách András, Forgács Zsuzsa, Galavics Géza, Gáspár Bálint, Gazda István, Gerlóczy Ferenc, Gőz Gabriella, Gulyás Gyula, Gulyás János, Győrffy Miklós, Hafner Zoltán, Hann Endre, Heimer György, Herner János, Holéczy Etelka, Horváth György, Horváth Iván, Horváth Zoltán, Huszár Péter, Imre Anna, Jakus Ibolya, Juhász Gábor, Kálmán C. György, Katona Tamás, Keleti Éva, Kenedi János, Kisbali László, Komjáti Krisztina, Kónya István, Korcsog Ernő, Kuklis Erika, Kupecz Krisztina, Laczkó Gábor, Laky Péter, Lázár Guy, Lengyel László, Lindner András, Lovassy Zoltán, Lőke András, Machan Eszter, Machan Zsuzsa, Magyar András, Major Árvácska, Margócsy István, Márton János, Marton Jenő, Mátis Lívia, Mézes Flórián, Mihancsik Zsófia, Molnár Miklós, Münz András, Nagy Bandó András, Nagy Péter, Názer Anna, Nikorovics Ilona, Ocsóvai Gábor, Pánczél Géza, Patkós Anna, Pető András, Pogány Attila, Pusztai Dóra, Pusztai István, Rác János, Répás Ágnes, Réti Pál, Rohonczi Edit, Rónai Iván, Rosta János, Schreiber György, Serf András, Simon Ákos, Sinkó Péter, Sipos Ildikó, Such György, D. Szabó Ede, Szabó József, Szalai Zsuzsa, Szász György, Szauder Péter, Szénási Sándor, Szép Tibor, Szilágyi Ákos, Szörényi László, Szevénovity Zorán, Szűcs József, Szűts Miklós, Tábor Ádám, Tácsik Csilla, Tálás Andrea, Tirts Tamás, Tóth Andrea, Tömöry Ákos, Török András, Török Tamás, Turcsányi Tamás, Vajda András, Vajda János, Várkonyi Péter Endre, Varga Jánosné, Vargha János, Vásárhelyi Mária, Vig Monika, Vince Mátyás, Zalán Tibor

KIADÁSÁBAN

(folyt. az 56. oldalon)

Mi is egy művész?

PETRI GYÖRGY

Mi a művész? Sámán, vagy a lélek mérnöke, netán dekorátor, vagy pedig...?

A válaszom: sem-sem. Nyegleségnek tűnhet ilyen röviden elintézni a modorosán túl hosszú címben feltett kérdést. Az önkényesen egymás mellé állított közhelyszerű metaforák sora (mely minden további nélkül végtelenségig nyújtható) témánk – „Hamvazószerdai beszélgetések: a művészet mint társadalomalkotó erő” – különböző megközelítési lehetőségeit reprezentálja. A következő álláspont mellett szeretnék érvelni: az ezekből a metaforákból következő elméletek vagy kvázi-elméletek olyan erős és határozott kijelentéseket tartalmaznak a művészet illetve a művész funkciójáról, melyek részben hamisak, részben megalapozatlanok és igazolhatatlanok. Utalnék arra, hogy bár ezek a metaforák *mint* metaforák hasznos funkciót tölthetnek be, megvilágíthatják a művészet bizonyos részaspektusait, de mihelyt *elméleti* igényvel lépnek fel, azonnal megmutatkozik, mennyire nem állják ki a szembesítést a művészi tevékenység empirikus valóságával s szintúgy az esztétikai befogadás tényleges folyamataival. Végül szeretnék kifejezést adni ama kételyemnek, lehetséges-e egyáltalán a művészet mint olyan funkciójáról egyáltalán értelmes kijelentéseket tenni a szó tudományos értelmében, és felteszem a kérdést, hogy a művészet általános fogalmának egyáltalán lehet-e valamilyen empirikus megfelelője. Itt most nincs idő részletes elemzésre, szándékoltan élesen fogalmazott állításaim bizonyítására. Ehelyett néhány példán keresztül utalok arra, milyen logikai és empirikus problémák merülnek fel, ha ezeket a metaforákat komolyan vesszük és a művészi gyakorlatra alkalmazzuk. Példáimat elsősorban az irodalomból veszem, ahol leginkább otthon vagyok.

A művész mint sámán, avagy a művészet mint varázslat

E metafora azt sugallja, mintha a művészet valami titokzatosan ható hatalom volna. E szóösszetételben a jelzõt és a főnevet is hangsúlyoznunk kell. A jelzõ arra utal, hogy a művészet irracionális, legalábbis a számunkra ismeretlen és talán kiismerhetetlen módon fejt ki hatását. Ez az állítás kétségkívül tartalmaz egy fontos és nyilvánvaló igazságelemet. A műalkotások hatásmechanizmusáról a legkülönbözőbb művészetelméletek sem képesek megnyugtatóan

számot adni – úgy, ahogyan a farmakológia képes egy gyógyszer hatásmechanizmusáról pontosan tájékoztatni. Vizsgáljuk meg röviden a katarzis fogalmát. Két jelentése van: egy profán és egy ezoterikus. Az első értelemben a katarzis: orvosi hashajtó módszer valamilyen hashajtószer, azaz *kathartikum* segítségével. Ebben az esetben a gyógyszer összetételét pontosan azonosítani tudjuk, és azokat a biokémiai folyamatokat is, melyek révén a gyógyszer hat, de ami még fontosabb: a kiindulóállapotot (székrekedés) és az eredményt (hasmenés) is azonosítani tudjuk. A katarzis másik, ezoterikus jelentése a tragédia hatásának arisztotelészi fogalma: lelki tisztulás félelem és részvét útján. Azt hiszem, elég világos, hogy a „félelem” vagy a „részvét” szavaknak nincs olyan egyértelmű denotátuma, mint a „Phenolphthalein” szónak, mely a hashajtó hatást előidéző vegyületet jelöli. Az is világos, hogy a művészetelméleti szakembereknek nincs tudása egy tragédia nézőjének bemutató előtti kiindulóállapotáról, s az előadás megtekintése utáni lelki állapotáról sem. Ha a színházból Szophoklész Oidipuszának szeniális előadása után távozom, egészen különböző lelkiállapotokban leledzhetem: lehet ez szomorúság, megrendülés, megkönnyebbülés, megnyugvás stb. A felsorolt esetekben valamiképp *személyesen* is érintve voltam: a tragédia egy vagy több emberi problémába vágott. De lehet ez egy kifejezetten *hedonisztikus* jóézés is, mint amilyen a gasztronómiai vagy szexuális kielégülés. Ám az is elképzelhető, hogy az előadásra úgy reagálok mint ingyenc: esztétikai kvalitásait, a rendezés, a játék tökéletességét gusztálom és élvezem. Azt sem mondhatjuk, hogy ez a hatás törvényszerűen összefügg az előadás előtt általam megfigyelt lelki állapotommal (introspektív beszámolómmal). Remélhetőleg sikerült a „titokzatosan ható” jelző fent említett igazságelemét érzékletessé tennem: nevezetesen, hogy a valóságban nagyon keveset tudunk a műalkotások hatásmechanizmusairól, hatóanyagairól és kapcsolt részeiről. A varázslat-metafora irracionális aspektusa nem annyira a művészet természetére vet fényt, sokkal inkább a mi tudásunkra illetve nem-tudásunkra a művészet természetét illetően.

A hatalom- vagy erő-aspektus viszont közvetlenül a művészet társadalmi funkciójára vonatkozik. Nos, mi a helyzet a másik jelentés-komponenssel: a művészet mint *hatalom*? Ha azt mondjuk, hogy egy társadalmi alrendszer, mint amilyen többek közt a tudomány, jog, politika, gazdaság, tömegkommunikáció – a művészet maga is egy ilyen alrendszer – a társadalomban mint viszonylag független erő hat, ezzel azt állítjuk, hogy egy ilyenféle alrendszer más

Az előadás *Was ist der Künstler?* címmel 1990. február 28-án, Bécsben hangzott el.

alrendszeret (és közvetetten az egész társadalmat) befolyásolhat, megváltoztathat, segíthet vagy gátolhat, stimulálhat vagy megbéníthat, röviden: *ellenőrizhet*. Egy ilyen kijelentés természetesen csak akkor értelmes, ha meg tudjuk mondani, miben is áll ez a befolyás vagy ellenőrzés, és ha meg tudjuk adni azokat a konkrét paramétereket, amelyek segítségével e hatások irányát és nagyságát mérni tudjuk. S – utójára, de nem utolsó sorban – hogy van-e egyáltalán magyarázó elméletünk arra, mi módon és milyen feltételek között jutnak érvényre hatások és kölcsönhatások?

Mint laikusok észleljük és tapasztaljuk, miként hat egy tudományos felfedezés a technikai fejlődésre és viszont, milyen húzóerőt jelent például a hadiipar a természetkutatásban, és hogyan hatnak ezek a stimulusok a mindennapi életben, milyen karriert fut be például a teflon, mint hőálló edénybevonat, egy olyan anyag, amit eredetileg az úrkutatás céljaira fejlesztettek ki. Az utolsó két évszázad modernizációs folyamatai számtalan példát mutatnak arra, milyen hatalmas konfliktusok támadnak a modern, formális jogrendszer kiépítése, az oktatás szekularizálása, az urbanizáció stb. során a szokásjoggal, a régi erkölcsökkel és életformákkal. A művészet (egy műalkotás vagy művészeti mozgalom) ilyen megdöbbentő és látványos hatást más alrendszerekre vagy a társadalmi képződményekre csak igen ritkán és kivételesen gyakorolhat. Példa ilyen látványos hatásra az a híres öngyilkossági hullám, mely Goethe *Wertherének* megjelenését követte. Ez egy regény viszonylag közvetlen és széles körű szociálpszichológiai hatásának elég tiszta, de egyedülálló példája. Ibsen *Nórájának* esete már nem ilyen egyértelmű. Ez a színmű válási hullámot indított el, és sok nőt készítetett arra, hogy hivatalokban, óvodákban vállaljon munkát, továbbá, hogy magasabb képesítést szerezzen, netán nyilvános vagy kifejezetten politikai szerepre törekedjen. De a *Nóra* hatása nagyon is közvetlenül kapcsolódik a szüfraszt-mozgalomhoz, a korai feminizmushoz. (Ez a kontextus-függőség szorosabb, mint a *Wertheré* a szentimentalizmustól, mivel a szüfraszt-mozgalom *szervezett* politikai mozgalom volt, míg a szentimentalizmus „csak” ideológia, ízlésvilág, korhangulat – bár az európai modernizáció korában az egyik legfontosabb.) Tehát vannak ilyen esetek, de ismételt hangsúlyozom, igen ritkán.

Végül érintenem kell még egy kikerülhetetlen témát, nevezetesen a művészet politikai funkciójának témáját. A műalkotásoknak kétségtelenül lehet politikai jelentésük. De hogy egy műalkotás üzenete politikai erőként hatni tudjon, annak az a feltétele, hogy létezzen egy speciális, nevezetesen autoriter, despotikus vagy totalitárius hatalmi struktúra, amelyben a többi média, mint a sajtó, parlamenti viták, utcai demonstrációk, azaz a politikai vélemény és politikai akarat kinyilvánításának normális csatornáiban részben vagy egészben eldugultak. Ilyen körülmények között a művészet gyakran veszi át a politikai funkciót a fent elsorolt és erre a funkcióra sokkal alkalmasabb közegektől. Így történt ez Oroszországban Puskintól Szolzsenyicinig, így történt ez Németországban az utóbbi évszázadban, és így történt ez az egész Kelet-Európában. Tehát, ilyen körülmények között, a művészet „ugrik be” a tulajdonképpen – ám tevékenységükben megbénított – politikai aktorok

helyébe. Ez a kényszerhelyzet vezet a politikára specializálódott irányköltészet kialakulásához, amit a német nyelvterületen egy Herwegh vagy Freiligrath reprezentál. Fontos azonban, hogy a művészet csak akkor töltheti be ezt a politikai pót-funkcióját, ha létezik a földalatti mozgalmak és a publicisztika, az elméleti tevékenység legalább illegálisan funkcionáló kontextusa. Ebben az esetben még olyan szélsőséges esetek is előfordulhatnak, hogy egy opera meghatározott része, nevezetesen Verdi *Nabuccójának* ún. szabadság-kórusa (*Va pensiero*) újra meg újra nyilvános tüntetések elindítója lehet. Amivel arra szeretnék utalni, hogy *implicit* társadalmi megbízatás vagy felhatalmazás nélkül – ami a normális politikai kommunikáció útszükületéből fakad – a művészetnek nem lehet ilyen funkciója – egészen függetlenül attól, milyen témák jelentkeznek egy műben. Például Balzac regényeiben éles, közvetlen és szándékolt morális, politikai állásfoglalásokat is találunk, de ennek ellenére sem mondhatjuk, hogy oeuvre-je fontos szerepet játszott a kortárs francia politikai küzdelmekben. Ezzel nem azt mondom, hogy Balzac politikai nézeteinek nincs önálló relevanciája vagy nincsenek esztétikai következményei, csak azt a tényt szeretném rögzíteni, hogy művei nem képeznek politikai erőt.

A társadalmi megbízatás olykor *explicit* és közvetlen. Ilyen például a nemzeti himnuszok esete. A nemzeti himnusz nem esztétikai kvalitásai révén szimbolizálja a nemzeti identitást, hanem azért, mert az a nemzeti himnusz. Ahogyan egy hívő nem azért fogadja el a Biblia ígését, mert az ige igazságtartalmát felülvizsgálta, hanem mert az Isten ígéje. Az osztrák vagy az angol himnusz nem azért tölti be szerepét, mert komponistája egy Haydn vagy egy Händel volt, hanem csakis azért, hogy spontán konszenzus és a hivatalos állásfoglalás következtében azokat nemzeti himnusznak ismerik el.

A lélek mérnöke

Mit jelent ez? Egyfajta pszihotechnikust? Szakembert, aki a lelki folyamatokat azonosítani tudja, manipulálni, szabályozni és gyógyítani a zavarokat, a feszültségeket? Nem nehéz rájönni, hogy a mérnök-metaphora a sámán-metaphora modernizált és technokratizált változata. Tudok idézni olyan költői megfogalmazást, amely a két metaforát összeházasítja. József Attila, aki kezdetben meggyőződéses kommunista volt, de élete végén antikommunista, pragmatikus-humanista szociáldemokrata lett, egy versében így írt: „A költő, az adott világ varázsainak mérnöke, tudatos jövőbe lát”. Itt egészen tisztán fonódik egybe a mágikus illetve a mérnöki szerep, utalás történik a jövőmondó funkcióra (mely a jós és a prognosztikus, azaz ugyanannak a funkciónak archaikus és modern értelmezése között irizál). Vagyis e metafora, látszólagos modernsége ellenére, csak a régi dal ismétlése, meg nem alapozott és tartalmilag tisztázatlan igény valamilyen gyakorlati társadalmi funkcióra.

A „dekorátor”

E metafora a két előzővel szemben egészen szerénynek, szomorúnak, netán hüvösen objektívnak tűnik. E metafora a tiszta szakszerűségbe való rezignált, vagy épp ellenkezőleg: öntudatos visszavonulást fejezi ki, a valóságra való

vonatkozás és a társadalmi funkcionalitás kategorikus elutasítását, de legalábbis ennek a vonatkozásnak mindenfajta transzkontextualitástól való megfosztását, és annak megrendelő-szolgáltató színvonalra való redukálását. (A művészet talán még mint a „kutatás” meghatározatlan módja is leírható: nem véletlenül bukkan fel olyan gyakran a „kutatás” szó a neoavantgard művészetelméletekben.)

Ha a művész dekorátor, mondhatni, hogy vizuális, akusztikus vagy verbális tapétákat állít elő. E meghatározás illik a művészet kiterjedt és társadalmilag nagyon fontos területére: nevezetesen a művészet-iparra. A művészet-iparhoz tartozik többek között az egész rockshow-business, a videoklipek, a kungfu-thrillerek, igen, és majdnem a teljes hollywoodi filmgyártás. Ez az állítás teljesen értékmentes, nem fejez ki semmilyen arisztokratikus finnyásságot. Kosalick, a regényíró, vagy Wondratschek, a költő, valóban úgy viselkedik, mint egy szolgáltató, aki a közönség igényeit maximálisan ki akarja elégíteni. De a „tisza művészetet” képviselő művész éppen fordítva viselkedik: független, öntudatos, szemtelén, provokatív, sőt egyenesen agresszív. Tevékenységét kutatásnak, kísérletezésnek, alkotó aktivitásnak tekinti, vagy veszélyes, kalandos, ám életfontosságú vállalkozásnak. Ez a felfogás meglehetősen nagy jelentőséget tulajdonít a művészetnek, de nem gyakorlati társadalmi jelentőséget, hanem ezoterikus és a gyakorlati életen kívüli, sőt *feletti* jelentést.

A dekorátor-metaphora ilyen ellentétes értelmezési lehetőségei intuitív-heurisztikus példákul szolgálhatnak arra,

milyen problematikus, sőt terméketlen az egységes és általános művészet-metaphora alkalmazása, és pedig éppen művészetszociológiai szempontból. Fontos még, hogy ezek az inkonzisztenciák nem csupán a befogadás megfigyelhető folyamatainak értelmezésénél mutatkoznak meg, hanem az önmegítélésében, a *művészet saját magáról alkotott képében* is. Azaz: a művészet-ipari értelmezésből nagyon konkrét funkcionalitás következik, bár nem túl emelkedett vagy „weltgeistlich”. A másik értelmezésnek nagyon erős valóság-vonatkozása van, de nem csupán a „valóság visszatükrözése” értelmében. Épp ellenkezőleg: itt maga a művészet képvisel autochton valóságot.

Ha túl sokféle vélekedés szállong a levegőben, hajlunk a nézetre, hogy jobb nem ügyelni sem az egyikre sem a másikra. Én nem ezt akarom mondani. Még kevésbé szeretném ismeretkritikai ítélőszék elé állítani a különböző művészetelméleteket. Nem is ítélek meg, még csak állást sem foglalok. A művészet funkciójáról tehető lehetséges kijelentések ironikus kikezdésének alkalma és ürügye abból fakadt, hogy a művészet funkciójára vonatkozó sokféle választ szorgosan tanulmányoztam és alaposan végiggondoltam. És éppen ezen elméletek sokféleségének és többértelműségének élménye vezetett arra a következtetésre, hogy a művészet társadalmi funkciója éppen irizáló meghatározatlanságában rejlik. Hogy a művészet funkciója nem más, mint maga a *funkcionális inkognitó*. „The rest is silence...”

NÉMETBŐL FORDÍTOTTA FORGÁCH ANDRÁS

SREĆKO PUNTARIĆ

ÁRA 168 FORINT

Megrendelhető a 2000 címén: Budapest 1396 postafiók 464.

Majdnem aleatorikusan

MARSALL LÁSZLÓ BESZÉLGET
SÁRY LÁSZLÓ ZENESZERZŐVEL

A valamelyest is hozzáértők tudják, hogy darab ideje széles a szakadék mind a zeneszerzők, mind a közönség igényei között – nem új a jelenség –, és a terepet még további repedések tagolják. De erről majd később. Egyelőre arról kérdezlek, mi a véleménye annak a zeneszerzőnek, aki a mércét fölterette a torony tetejére?

– Az biztos, hogy a valamirevaló zeneszerző nem lesz, hanem születik. Idézem a jó Wolfgang Amadeusról maradt anekdotát: egy zeneszerző-növendék ifjú ember megy a mesterhez – „nem tudok dolgozni... mit tegyek, mester?”. Mire Mozart: „tanuljon” – és ezt megismétli még vagy háromszor. A fiatalember: „de hát én már rengeteget tanultam... És a mester már hatéves korában szonátát meg szimfóniát írt – mit csináljak?” Mozart: „Ha nem tudja, minek kérdezi? Én nem kérdeztem.”

A tanulás fontos, látásmódot változtat, világképet módosít, összefüggéseket villant. Az a keserves ebben az életben, hogy kevés az idő. A filozófiától a csillagászatig mi mindent kellene megismerni! Csillagok... Írtam egy darabot *Az ég virágai* címen. Máig is kedves művem, teljességgel intuitíve született. Gyerekkoromban sokat nézegettem a égboltot, és szinte hallottam, ahogyan pattognak-villódnak-zizzennek a csillagok. Faluhelyen ez megrendítő élmény. Meg a tücskök, a távoli kutyák ugatása, a bogarak szárnypercenése. Mintha a csillagzizegés hangképe, leképezése lenne. Akkor megéreztem, hogy ezt én az életemben egyszer megírom. Gyakran furcsa találkozásaim vannak a dolgokkal, a tárgyakkal – és mintha valami megszólítana... Úgy vagyok, ahogy az a japán szobrász, aki kiszemelt egy fát, és hosszasan, napokig nézegette az anyagot, annak arculatáról, természetéről medítált – és ez nagyon fontos! az anyag természete! Magam is így vagyok ezzel. Addig koncentrálok, amíg teljesen kívül rekednek a külvilág dolgai-eseményei. De ez nem valamiféle belső üresség, nem tehetetlen és pusztá. Mozgékony üresség, amelyben minden megtörténhet. Elfelejtkezem mindenről – mondta a szobrász is a császárnak. A császár: de hát akkor hogy lehet ilyen tökéletes művet alkotni? A szobrász: először valamennyi hivatalt felejttem el, de a nyolcadik napon – már megbocsássa fenséged – már császárságod udvara sem jelent nekem semmit, és azt is elfelejttem, hogy tetszik-e a munkám valakinek, vagy nem. – És nem tudom mindez hogy s mint történik. – Nos, így vagyok ezzel én is. Elöttem a tiszta papír – és akkor a világon semmi, de semmi nem számít. Persze amikor kész a munkám, akkor... valahogyan mégiscsak igényelné az ember a bemutatását.

– És ha éppenséggel nincs rá lehetőség?

– Végső soron az se lényeges. Hiszen a drága Schubert alig hallott valamit a műveiből. Néhány dalát-zongoraművét baráti társaságban. De – gondold meg, egyetlen szimfóniáját sem hallotta.

– Ha jól emlékszem, a VII., nagy C-dúrú éppenséggel Schumann ásta ki valami papírtemetőből. – Nos, számtalan olyan jelentős zeneszerzőt ismerünk, akinek igen fontosak a zene egyéb instanciái: a technika, a megszólaltató apparátus, a közönség. Külön-külön, vagy mindez egyszerre.

– Beszélgettem Eötvös Petivel, ő például – és ezt nem pejoratív értelemben mondom – már az első pillanattól kezdve számol a közönség befogadói érzékenységgel – de ne gondolj semmiféle olcsó, híg megoldásra. Sőt még az előadás technikai nehézségeivel is számol. Tudja, hogy ez és ez az együttes hány próbával képes adekvátan megszólaltatni a darabot. Rendkívüli virtuozitás birtokosa – de másfajta zeneszerző-típus, mint én. Én úgy vagyok, mint Beethoven volt akkor, amikor odament hozzá egy brácsás, és azt mondta: mester, ezt a szólamot nem lehet lejátszani. Mire Beethoven: „Hát érdekel engem a maga brácsája?” – Sokszor megjártam ezzel a jóhízeműséggel. Lehet, hogy a két típust, zeneszerzői alkatot üdvös lenne összekapcsolni. De hát ez nem rajtunk múlik.

– Bizonyos, hogy vannak szerencsés alkatok – már amennyiben a „szerencse” ez esetben a „legszerencsésebb” szó. Hirtelenjében Rossini jut eszembe, aki éppen ágyban fekvő komponált, amikor egy huzatocská kiröpítette kezéből a kottapapírt. Hát hülye leszek én fölkelni – mondhatott valami efféle, vett az éjjeliszekrényről egy új lapot, és írt egy új áriát. Szerintem az eredetét már akkor elfelejtette, amikor az előző kottalap a levegőben repült. És gondoljuk meg, hogy ugyanakkor Beethoven, akinek a kortársa volt, micsoda vázlat-tömkelegesen át közelítette meg az általa optimálisnak vélt megoldást. – De lépünk még egyet. Amikor megszűnt az olasz barokk hangszeres zene, és elkezdődött az operák korszaka, a neves szerzők mindennemű elfogultság nélkül építették be műveikbe az utca dalait-dallamait. És megfordítva: Verdi áriáit stilizálva utcahosszat énekelték.

– Aranykori állapotok... Már utaltam rá, hogy bizonyos típusú zeneszerzőket a zenekar teljesítőképessége és a közönség igénye is befolyásolt – a legnemesebb értelemben. Engem ez kevésbé érdekel. Gondolj Haydnra és Mozarttra – hogyan vannak ott fölrajzolva a szimfóniák tételei. Félelmetes dramaturgiájú első tétel – fölvetve bennük az összes zenei probléma – lassú második tétel, ívelő melodikus dallam – még fészkelődni is lehet –, a harmadik: népi tánc, mondjuk egy farsangi bál reminiscenciája; a negye-

dik: finálé – akár egy barokkos bók. – De a vége! Figyeld meg – I-IV-V. funkció – még a taps is belekomponálva! Rájöttem, hogy bár csodálom őket, engem más érdekel. Pl. a középkori zene.

– *Most fordítottunk egyet a rúdon. A hagyományok felé. Eszembe jut Selye János Életünk és a stressz c. könyvének egy figyelemre méltó mondata – szabadon idézve: Bizonyos úttörők fölfedeznek egy új kontinenst, de ez az új világ csak akkor van igazán fölfedezve, amikor a két világrész között megkezdődik a rendszeres összeköttetés. Összeköttetés: ilyes természetűek a hagyományok.*

– A hagyományoktól nem tudunk elszakadni és fölösleges is. Birtokosai vagyunk – akár tetszik, akár nem – a mi jól kimunkált európai hagyományunknak. De korántsem mindegy, hogy miféle hagyományhoz kapcsolódunk, melyik fundamentumot részesítjük előnyben.

– *Ha megfontolom, hogy pl. a festészetben a reneszánsz mestereinek a görögök voltak a nagy példái, vagy a szurrealistáknak a németalföldi középkorból Hieronymus Bosch meg, mondjuk, a barokk Arcimboldo, akiket a megelőző kor mesterei csodabogarának tartottak – azt hiszem, egészen természetes a különleges választás. Az sem véletlen, hogy a Matisse által fölfedezett nyugat-afrikai néger szobrok sajátos plasztikája jelentősen hatott a kubizmus kialakulására. A választott példák egyszersmind a hagyományok választására is utalnak. Te, mint kortárs zeneszerző, hol keresed a gyökereidet?*

A mai zene egyik alapvető problémája, hogy megszabaduljon jó néhány tanult, öröklött beidegződéstől. Az egyik: felkutatni a hang legbelsőbb összetevőit. Tehát vissza kellett nyúlni a kezdetekhez, figyelembe venni a hang alapminőségeit (hangmagasság, hangerő, időtartam, hangszín). És ezeket az alaptulajdonságokat olyan komolyan tanulmányozni, mint az a régi japán szobrász a fa szerkezetét. A másik – ezzel összefüggő –: rátalálni azokra a mesterekre, akik pontosan a hang imént jelzett alapminőségeit a legmélyebben tanulmányozták, és rátaláltak ezek legbensőbb lényegére.

– *A legkülönösebb, hogy az Idő egyirányú – antizotrop, ahogyan a fizikában mondják –, és ezt a sort követi a nemzedékek egymásutánjának sora – születünk-élünk-halunk –, tehát mindig csak az utód választhat őst, megfordítva aligha. (A Tao Te-king-re most nem hivatkozom.) Nézzük most egy jóféle utód szemszögéből az Ős kiválasztását.*

– Az 1970-es években kezembe került egy írás John Cage-tól, egy rövid passzus pontosan megválaszolta nekem a kérdést, idézem: „A negyvenes évek közepén – írja J. Cage – felmerült bennem az az igény, hogy megvizsgáljam: az emberek nálunk mi célból készítenek egy művészi munkát: pl. egy zenedarabot. Ez irányú kutatásaimnak a következő indítéka volt: Az iskolában azt tanultam, hogy a művészet a kommunikáció egyik fajtája. De feltűnt nekem, hogy a komponisták különbözőképpen komponálnak. Ha a művészet kommunikáció, akkor az különböző nyelvekkel szolgál nekünk. És ha ez igaz, akkor mi a Bábel tornyához hasonló szituációban találjuk magunkat, ahol egyikünk sem érti a másik szavát. – Ezután elhatároztam: vagy találok valami más kiindulópontot, vagy abbahagyom a kutatást.

Éppen ebben az időben jött egy muzsikussal, Indiából, hogy a nyugati zenét tanulmányozza. Mielőtt visszatért volna hazájába, találkoztam vele, és megkérdeztem: vajon náluk mi célból csinálnak az emberek zenét? Ő azt mondta: azért, hogy a szellemet nyugalomba hozzák és ezen keresztül utat nyissanak az isteni befolyás számára. – Meglepett, hogy Lou Harrison egy régi angol szövegben kb. ugyanezt a mondatot találta: »hogy a szellemet megnyugtassuk és utat engedjünk az isteni befolyás számára.«

Mármost az egyik kérdés: mi ez a nyugodt szellem?

és a másik: – mi az az ún. isteni befolyás?

A keleti gondolkodásból megtanultuk, hogy az isteni befolyás nem más, mint a környező világ, amiben mi élünk. Egy nyugodt szellem pedig az a közeg, amely teret enged, azaz utat nyit a külvilág különböző benyomásai számára.

A mi feladatunk, hogy a szellemet megnyugtassuk, és teret nyissunk a külvilág benyomásainak. Ennek az állapotnak az eléréséhez segíthet bennünket a művészet.”

– *Most vagyok nehéz helyzetben, nem különben mint Cage, aki szavakkal igyekezett körülírni fölfedezését, és beszámolni róla – szavakban, azaz a nyelv természete szerint. Fából vaskarika-féle ez. Bárki avatott zenész – de aki végső soron belátja ama lényegét: mindezt ismeri, de meglehet, hogy rá a szó is meg a zene is kevés. Vagyok ezzel, mint a Szaharában: homokvihar betemette vagy helyét változtató karavánútkaró. A nyelv kisiklik, elfullad. Mint éhenszomjasok, válasszuk a megkezdett utat. Néhány karó: „ha a művészet kommunikáció, akkor az különböző utakkal szolgál nekünk”, „Egy nyugodt szellem az a közeg, amely utat nyit a világ benyomásai számára”, „Lou Harrison egy régi angol szövegben kb. ugyanezt a mondatot találta”. Meg a jó indiai művész! – Hát maradjunk a nyelvi megfogalmazás „brontosauruszi nyomoránál”, és vázold: honnan a keleti-ős hagyomány?*

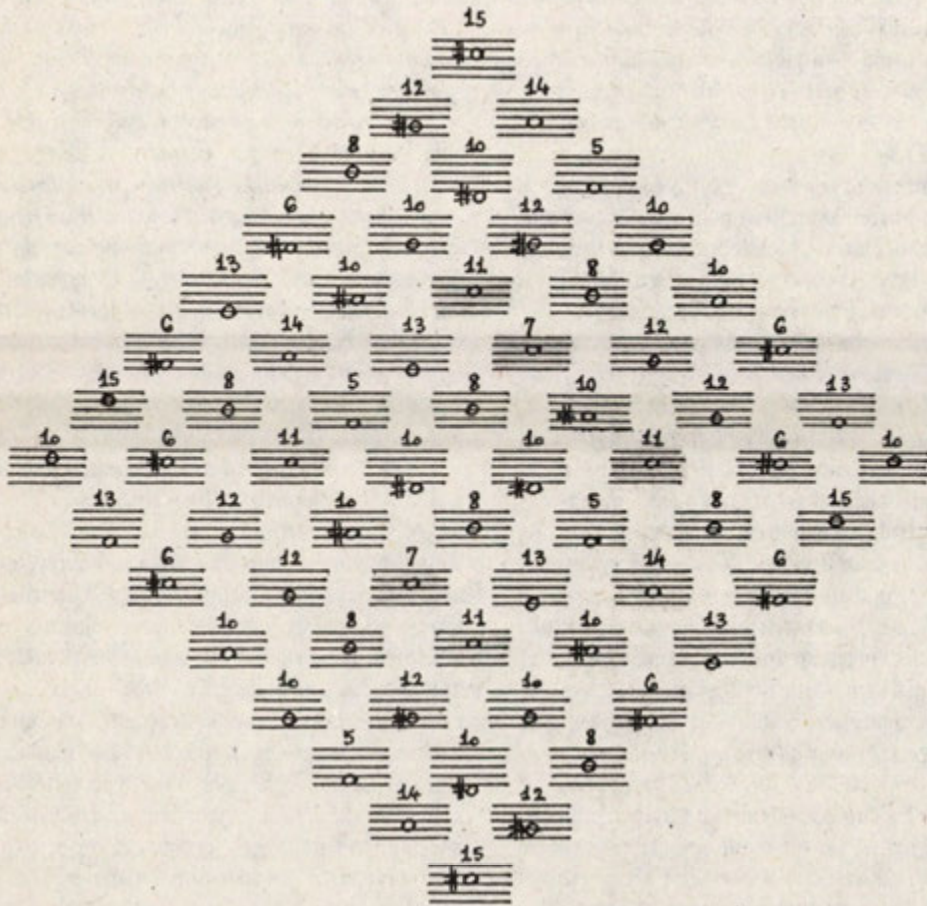
– Stockhausen azt mondta: „Két dolgot kérek én egy modern zeneszerzőtől, hogy kitaláljon valamit, és meglepődjem.”

– *Tehát az információelmélet hírtartalom kategóriájáról volna szó? – fene tudákosan! –, arról, hogy valamely információ mennyel várhatóan nagyobb, annál nagyobb a hírtartalma – azaz a meglepetés?*

– Az improvizáció, a rögtönzés gyakorlata terjedt el! A keleti zene aleatorikus. A latin szó: „alea” – mondjuk „alea iacta est” – az alea – kocka szóból ered. Innen az aleatorikus zene. Hát ki tudja, hogy a kocka melyik lapjára esik dobáskor, és hogyan tovább a játék? a zenei történést? És megjelenik a véletlen! Egy Mozart-keringővel is illusztrálhatom: címe: *Zenei kockajáték*. Ez a mű két, számokkal teleírt lapból és a hozzájuk tartozó motívum-kalkulusból aszerint áll össze, hogy a feldobott kocka melyik lapjára esik. A harmóniarendek, oszlopok eredménye szerint választhatunk. Megdöbentető: az alap-harmónia-funkció elhangzik, visszatér, minden motívum főhelyet foglal el a darab harmóniarendjében. Az első dobás után előáll az első alapperiódius. A második dobás után a második periódus stb. Alap- és domináns periódusok váltják egymást – és kész a keringő! De ez a leírás kombinatorikailag nem egészen pontos. Az összes lehetőséggel számolunk...

– *Ha jól értem: ez szerkesztési technika is – adva a lehetőségek bármilyen tágas, de zárt rendszere –, és benne bárhonnán*

T E L I H O L D

(SARY LASZLO 1985.)

bárhova egy pályán elmozdulhatunk, végső soron akármelyik pontot elérhetjük, meglehet, az aleatoria, a szabad improvizáció pályáján.

– A darabok nyitottak, többféle lehetőség és út adódik. Előadásuk egyszeri és megismételhetetlen. Ebben az esetben – a meglepetésnek olyan szerepe lehet, mintha a hangot először hallanánk. Az előadás is megismételhetetlen. Mintha váratlan volna minden effektus: először halljuk, minden ismerős lehet – és minden hang is, minden minőségben, ahogyan erről már beszéltünk.

– Most zárjuk le a keleti zenéhez vezető igen tágas utakat, és fogjuk fölön az európai hagyományokat egy kanyarral. Veled szemben én csak amatőr lehetek – más úton, más csapdákon át –, de kérdelem: a Lou Harrison-idezet nem utal-e a reneszánsz előtti zene – lehet hogy hasonló – szerkesztési módszereire? A Palestrina előtti sokszólamúságra-aleatoriára? Akkor sokszólamú volt a zene – olykor 90 (?) szólamú lineáris kórusok szóltak. És ez a lineáris polifónia nem veszett ki a gótika zenéjéből sem.

– Annak a kornak a zenéjében – és ez is európai hagyomány – akkor is létezett az említett polifónia, Ockeghem, Olbrecht, Machau, Dufay... Megdöbbentő, hogy a szerkesztésük mennyire egyezik a zenei gondolkodásommal. Egyszerűen: computer-zenét írtak: gyönyörű lineáris zenét.

– Esetünkben computer-zenére nem gondolhatsz, vagy ha igen, milyen értelemben? Nincs elektronikus technika, csak aleatoria – azaz a szólamok mozgásának szabadsága. Tehát: elindulni, elágazni, találkozni – és vállalni minden ütközést.

– Amiről már szóltunk: vállalni a nem föltétlenül technikailag manipulált hangokat – sőt! – a hangot, a megszólalót magát, akár hagyományos hangszereken. Ezek a szólamok önmagukban léteznek: keresztezik egymást, együtt haladnak, ütközben összeszővődnek, hangzás-gócok, elágazások... És! ha a konstrukciót megteremtettük, akkor már mindent megtehetünk, a többi már nem rajtunk múlik. Számolni a kombinatorika adta lehetőségekkel: ezt nevezem én computer-zenének.

– És ez a hagyományokon túl visszanyúlók oda, ahol megjelenik a japán szobrász, az ő példázata.

– Pontosan. És újra eszemben van Cage – tanítványa volt Schönbergnek –, aki azt mondta: neki az égvilágon semmire nincs szüksége. Schönberg erre azt válaszolta: akkor Ön egész életében fálnak fog menni. És Cage: akkor egész életemben fálnak megyek és azt döngetem. Itt jegyzem meg, hogy amikor Sztravinszkij megnézte Cage műveit, azt mondta: csodálom ezt a fiatalembert – egyszerűen csodálom, és azt irigylem tőle, hogy nem kötik az európai hagyományok.

– De mint leszögeztük, a zeneszerzés mesterség is, meg kell tanulni. Lehet, hogy egy Cage-felfogású szerző nekirent a fálnak, nem tudja melyik fálnak, és lehet, hogy rossz fálnak rosszfejként rosszul ütközik. Az efféle csapdák elkerülésére Ravel ajánlott egy módszert. Az egyik tanítványa mondta: mester, nincs semmi ötletem, mit csináljak? Ravel: válasszon magának egy példaképet, és kezdje el utánozni.

Igen fontos útmutatás ez is. Schönberg pl. úgy tanított: elővette Bach korálharmonizá-

lásait, és a tanítványnak csak annyit mondott: csináljon erre a cantus firmusra négyszólamú vegyeskart, ha kész, csináljon még egyet... és még egyet stb. ameddig van magában szufla, amíg ki nem merül az összes lehetőség. És látod, ez esetben visszajutunk oda, amiről már beszéltem, a Mozart-féle alea-keringőhöz, a lehetőségek teljes rendszeréhez, ahhoz, amit én computer-zenének neveztem. De úgy, ahogy a japán, aki egész életében köröket rajzol. A homogeneitás, ez az, ami engem is érdekel.

– Mi is fejfel mennénk a fálnak, ha most a szerkezetről beszélünk. Ez annyira szakmai téma, hogy csak a formatan nyelvén tudnánk szólni róla, a benne járatosoknak. Más szavakkal meg csupán papírsárhányokra lövöldözünk. – A Fény. Műveidben kitüntetett szerepet kap a fény. Hogy nem áll távol tőlem sem a fény-uralom, hadd olvassak fel – önző módon – egy részletet bizonyos verseim elé írt szövegből:

„Képzeldnek el alföldi augusztusi hőseget egy Körös-parti földes utcán, délben harangszókor, amikor a tyúkok kodácsolnak, levegő-lélek nemigen mozdul. – Állok egy poros akácfa alatt, lehúnyt szemmel, és olyan fényességet látok a szemhéjam mögött, hogy beleborzongok. De utána olyan nyugalom, egyszerű tudás, átható megismerés birtokosa vagyok, mint igen ritka pillanataiban lehet az ember.” – Ez az élmény többször megisméltődött, és hogy nem holmi kusza hallucinációról van szó, annak minden esetben biztosítéka volt az azt követő, egész lényemet átjáró nyugalom: lelki fürdő volt, a „most mindenkivel velem vannak” jóleső érzése. És hiszem: ez itt a lényeg.

– Teljesen világos. A Telihold-kánon, A felkelő Naphoz és a Nap című kompozícióim is rimelnek rá, amit felolvastál. Misét írok, latin nyelven. Hamvas Béla is megerősít benne, mennyire fontos a szöveg: „miserere nobis” – és nem a: „könyörögj érettünk”. A kettő, ha a szótári jelentésre gondolok: ugyanaz. De a fonetikájuk különbözősége, a bennem megszólaló hang-zene, a hatás mélységének különbözősége számomra más és több. Lehet, hogy ezt a hatást a gyerekkori misék közvetítették, hiszen első élményem a templom hangzásvilága. Amikor messziről hallottam a hívek énekét, az egymáshoz képest eltolódott hangzást, talán akkor talákoztam döntően a többszólamúsággal – ál-többszólamúsággal persze –, és meglehet, hogy ez kiterőnek tetszik, de talán öntudatlanul is akkor találkoztam valami belső fényvel, és az aleatoria csíráival.

– Beszélgetésünk elején szóltunk a zeneszerző és a közönség igényeinek különbségéről, a szakadékról meg a repedésekről. Most válasszuk, mintegy a „Szent-Profán” ellentétéként Faludy György nevezetes Villon-fordítását-átköltését mottóul, hogy záradékkal alászálljunk. „Francia vagyok Párizs városából / mely lábam alatt a piszkos ködbe vész / Most méterhosszan lógok egy fűzfaágról / s nyakamon érzem, hogy seggem mily nehéz” – A mai zenei világ alászállt: „együttesekről” van szó, akik a színen ál-kosztümökben ál-vonaglanak, ál-gerjedtség-gel, a torkukba nyomják a mikrofont, mert anélkül és megfelelő erősítő berendezések nélkül még egy zeneakadémiai kistermet sem tudnának „beénekelni”, azokról a gitárosokról, akik – mint ezt a sok hangelemző stúdió kimutatta, pusztán az I-VI-IV-V. összhangzattanra belőtt és elektromosan erősített gitárral „pengetnek”, és igazodva az indogermán, de kiváltképpen az amerikai-angol nyelv prozódijához rikoltják primitív

szövegüket: „de imáádlaaak” –, mindeneget meghaladni kívánó hangerővel – és *con sentimento affetto* – és ott a jó extatikus tömeg. Érdekes, hogy közülük egyik sem hal meg: mint Elvis Presley, vagy James Dean, – mindegyik van, és popokrol. Hol itt a hang néhány alapminősége? (Hangmagasság? Hangerő – [az max!] Időtartam? Hangszín?)

– Valószínűleg importált jelképek. Szórakozás, együttlét, az idő eltöltése, se szó se beszéd, hogy „a szellemet nyugalomba hozzuk”. Militarista zenének vélem, agresszív menetelés – figyeld a ritmust! Hordószőnokok a Mennyei Béke terén. – Inkább foglalkozom a fényvel!

Handwritten text in the score: AZ ÉG VIRÁGAI SARKIS LÁSZLÓ (1977)

MEGJELENT!

GRESKOVITS BÉLA – BORSZÉKI ZSUZSA – PALÓCZ ÉVA

Hidak -de hová?

MAGYARORSZÁG
ÉS A VILÁGKIÁLLÍTÁS

Mik a korábbi világkiállítások tapasztalatai? • Kik fogják látogatni a világkiállítást? • Milyen pénzzel fognak fizetni? – Konvertibilis valutával? Forinttal? • Lesz-e hol lakniuk az idelátogatóknak? • Hogyan fognak közlekedni? • Tudnak-e majd telefonálni? • Miből fizetjük a költségeket? • Milyen bevételekre számíthatunk?

Ezekre és még számos további kérdésre is választ kaphat e könyvből.

KIADJA A **hvg**RT

Ára: 198 FORINT

Kapható és megrendelhető a kiadóban (Bp., XIII. Vág u. 13.) és a könyvesboltokban.

A tulipán neve

BEZECZKY GÁBOR

Szólásszabadság van, beszélünk a szavakról. Csupán a szavakról. Ha visszatekintünk az időben – nem azért, hogy a hajdanvolt óriást kipellen-gérezzük, hanem azért, mert beszéde mindenkinek ismerős példaanyagot nyújt – nagy, mitikus ködgomolyokra emlé-kezhetünk. Vegyük szemügyre, mondjuk, a „szocialista demokrácia”-t, a pártszájon forgó „szocialista demokratizmus” egyetemet végzett rokonát. Ez a kifejezés nem azért érdemel figyelmet, mert már nyelvi képződményként is felhívta magára a figyelmet („szocialista” mint fosztókép-ző), hanem azért, mert a letűnt kor szókincsének, eszme-világának középpontjába visz. Megtenné természetesen sok más szó és kifejezés is, melyek – miként a példának választott – sajátos jelentéstani szereppel rendelkeztek. Mindenki tudta, hogy ezek nem tartoznak a közönséges szavak közé. Szemben a tilalmas tabuszavakkal, melyekből szintén volt bőven, ezeket – kellő reverenciával – időről időre széles tömegeknek illett volna használni. (Persze csakis a megfelelő környezetben. Illetékes szerv sosem nyilatkozhatta volna: „a telefonelosztás vonalán a szocialista demokratizmus elvét érvényesítjük”.) Nevezzük ezeket a szavakat, a tabuszavak analógiájára, totemsavaknak. A totemsavakat mindenki használhatja, de értelmüket csakis az arra hivatottak világíthatják meg. Jóllehet a rendszer kései szakaszában mondhatta volna valaki: „a szocialista demokratizmus szerintem akkor érvényesül, ha...” – szemben a korábbi: „a szocialista demokratizmus Sztálin/Rákosi elvtárs szerint akkor tökéletesedik, ha...” iránymutatással –, de azért annyira bolond senki nem lett volna, hogy az efféle tétova mondatokat a cselekvés vezérfonalának tekintse. A totemsavak a rendszer létének igazolására szolgáltak, másrészt hivatalos értelmezésük változásai mindig a világ változását vonták maguk után. Mi történik az ilyen szavak jelentésével? Azok, akiknek evilági, kézzelfogható hatal-muk mellett mitikus legitimációra is szükségük van, kivon-ják a totemsavakat a racionalitás köréből. Így keletkeznek ködgomolyok az eszmevilág kellős közepén. Hivatott értelmezőik önkényétől függ értelmük. Nincsenek összetevőik, nem lehet őket elemezni, de következtetésekre sem alkal-masak. A jelentés feltételeit sosem lehet adottnak tekinteni. Rég rossz annak, aki hivatott értelmezőik beszédében ellentmondást vél felfedezni, mert azt is ők mondják meg – ellentmondást nem tűrve –, mikor mi számít ellentmon-dásnak. A totemsavakat nem lehet leírni értelemben venni. De az is pórul jár, aki velük, a szavakkal, marhaskodni merészel, mondjuk a „szocialista” jelzőt válogatás nélkül minden főnév elé odateszi és várja a hatást. Mi ebből a tanulság? A mítosz egyik ósytíjával szólva: nem lehet szabad az az ország, melyben a jelzők nem szabadok.

És mi lesz most? Melyek lesznek, ha lesznek, a tabu-és a totemsavak? S lesznek-e sámánok? Mely szavak leíró, racionális használata van veszélyben? A helyzet, sajnos,

úgy fest, hogy az utóbbi időben akadtak erők, nyugodtak és nyugtalanok, melyek nyelvi mítoszteremtéshez folya-modtak, s féltő, hogy egyes szavak ismét kiszabadulnak a józan ész ellenőrzése alól. Elegendő a legfenyegettebb szóra, a „magyar”-ra gondolni. Milyen például a „magyar szellemű tájékoztatás”, mellyel egy lap hirdeti magát? Miben különbözik, ha különbözik, a „jó”, „pontos”, „tár-gyilagos”, „európai szellemű”, illetve a „rossz”, „hazug”, „uszító”, „elfogult”, „provinciális” tájékoztatástól? Van-e ausztrál, tanzán stb. szellemű tájékoztatás? Szabad-e ezt feszegetni, vagy netán minden becsületes magyar ember-nek eleve tudnia kellene a választ? Mit jelent a „becsületes magyar ember” kifejezésben a „magyar”? Mire gondolunk, ha azt halljuk „magyar szellemű sajtószabadság”, „magyar szellemű demokrácia”, „magyar szellemű humanizmus”, „magyar szellemű tőzsde”? Miben különböznek ezek a sajtószabadságtól, a demokráciától, a humanizmustól és a tőzsdétől? Ki dönti el, hogy mely lapok „magyar szelle-mű”-ek, és melyek nem? Mit érdemel az a bűnös, akinek az észjárásáról egyesek feltételezik, hogy nem „magyar szellemű”? Át kell-e nevelni „magyar szellemben” az Ame-rikából hazatérni szándékozó üzletembereket, akik „idegen szellemben” tettek szert vagyonukra, s ugyanebben a szellemben kívánják befektetni? Mi van akkor, ha egy, feltételeztem nem „magyar szellemű” gondolatmenet logikailag hibátlan? Hányféle „magyar szellem” létezik? Ha mindössze egyetlen egy, ki hivatott megmondani egészen pontosan – nem szeretnék tévelyegni –, milyen is az? Ki hivatott megmondani, mely főnevek elé tehető ki bün-tetlenül a „magyar” jelző? Szabad-e az „ugar” elé tenni? Lehet-e fokozni a „magyar” szót? Szabad-e Orwellt átfogal-mazni: minden állat magyar, de vannak, akik még magya-rabbak? Lehet-e leíró értelemben mindenkit magyarnak tekinteni, aki magyarnak véli magát?

Elmondhatatlanul zavaros helyzet állhat elő, ha a „ma-gyar” szó kikerül a józan ész felügyelete alól. Nem lenne jó, ha olyan szókincsünk lenne – hiszen mindvégig csak a nyelvről van szó –, melyben a jó és a rossz, az igaz és a hamis, a szép és a csúnya, az ésszerű és az eszelős stb. szavak jelentése megkettőződne, és lenne az „igaz” mellett „magyar értelemben igaz” is. Nem lenne jó és nem lenne magyar értelemben jó, ha olyan szókincsünk és olyan magyar értelemben vett szókincsünk lenne – hiszen mind-végig csak a nyelvről és csak a magyar értelemben vett nyelvről van szó –, melyben a jó és a magyar értelemben vett jó és a rossz és a magyar értelemben vett rossz, az igaz és a magyar értelemben vett igaz és a hamis és a magyar értelemben vett hamis, a szép és a magyar értelem-ben vett szép és a csúnya és a magyar értelemben vett csúnya...

Ha mégis így lesz, angolosan fogunk távozni – Európából.

Jézus Krisztus pártfőtitkár

SZÉNÁSI SÁNDOR

.... és Isten megkísérté az egyházakat, egyiket a másik után, és felvívé őket Szent Gellértnek hegyére, állítá őket az szovjet harcos mellé, és intené őket, tekéntsenek a Városra, majd tekéntsenek reá, és válasszanak. És akkor azok összenézének Ivan Vasziljevicsel, bölintának, és azt mondák: *Gorod*. És Isten szíve megszorodék, tekintete elhomályosula, és facsarodottan fiára gondola, aki, ímé, Názáretben sem tanult meg oroszul, mert jó gyerek volt mindig...” (Biblia folyt. Saját lázálom. Kiadatlan.)

Isten – így lázálmodom tovább – ekkor mondott le végleg a kísérletekről (szégyellte is, hogy nem beszél nyelveket), ekkor engedte át a terepet az ördögnek, egyetlen szórakozása maradt, hogy időnként levetítette Jézus drámáját a világra, lepergette, filmet csinált belőle, megálmodta idős, álmatlan kommunistákkal (Istenben van valami egy bujkáló ellenzéki bosszúvágyából), egyébként tartósan fenékkal fordul felénk, csak szerelmetes fiában gyönyörködik. Jézusban, aki hajlott arra, hogy ember legyen, mielőtt kivégzik. Jézusban, aki megfizette a feltámadás árát. Ember volt, emberként szenvedett és örült, s a kereszthalállal mindezt elveszítette, az élet édességei és kínjai nem érintették többé, nem élt velük, ennél kevesebb és több jutott neki, létezett az isteni öröklét. Természetesen Scorsese filmjéről beszélék, Isten új, kedvenc moziójáról, és ezen keresztül arról a Jézusról, aki nemcsak azért tért vissza kínhalála után, hogy a hitetlenek higgyenek neki, de azért is, hogy sebei kínját idegen ujjak által még egyszer megérezve, bizonyosságot szerezzen magának is: egykor nemcsak Isten volt.

Isten moziójának bejárata előtt azonban tüntettek a film ellen, és egy pap a parlamentben betiltását követelte. Azon a napon, amelyen törvényt fogadtak el a lelkiismeret szabadságáról. Akkortájt, amikor megszűnt az Állami Egyházügyi Feljelentő, Meghurcoló és Betiltó Hivatal, az egyházak saját bejáratú, kedélyes, kádári ÁVO-ja. Amikor elsőistvánból Szent István lett, és a hatalom áhítatosan keresztet rajzolt az új kenyérré. Amikor körbevitték a Szent Jobbot. Amikor elindulhattak az egyházi iskolák. Amikor tehát levették a hitről a láncot. Akkor...

Azt hittük, a szabadság, méltóság, igazság és önállóság úgy következik majd a gonoszságból, mintha belőle következne, hát hiszen árnyékra fény jön, s a fényben elég lesz az új ordas eszmékre figyelni, sőtét hatalmuk föl ne zabáljon minket újra. És furcsa volt, hogy nem ez lett, hogy a bóbiskoló félelmet ébredő félelem követte, hogy mennyi acsarkodás és hazugság szabadult el, mennyi álprófeta jött, akik a megváltást lehetőleg mások sebei árán képelték el, akikben emberi kín és édesség kevés van, akik határozottan ma is a Várost, a hatalmat választják elsőnek, engednek a kísértésnek.

Itt volt a Scorsese elleni tüntetés. A televíziós vita, amelyben az egyik egyház képviselője a házasság előtti nemi élet ellen habzott. Ódonságok és erőszakos szavak hangzottak el. Különös volt olvasni az egyházi értelmiségi lapot, az állami iskolarendszer új téziseit, amelyek szerint az iskolát világnézetileg szabaddá, nyitottá és elfogulatlaná kell tenni, ám az egyháznak felülvizsgálati szerep kell hogy jusson, és az sem baj, ha paptanárok vállalnak munkát az ideológiailag csírátlantított állami iskolákban, hogy ott is szórassák maguk körül a vallás tiszta fényét... Lehangelő volt

az egyházak parlamenti képviselőteréről hallani, és arról, hogy a képviselőház legyen szószék, amelyről a televízió át az egyház hirdetheti az ígét, akár kíváncsi rá az ember, akár nem. De mindegyiknél egyértelműbb volt karácsony éjszakáján a kiáltás a Hősök terén: Jézus él, a kommunizmus meghalt!

Mintha azt hallottam volna, Kádárt leváltották, Grósz megbukott, az új Főtitkár Jézus Krisztus.

A rendszer neve kereszténység.

A Város kell, hiába.

Ivan Vasziljevics lefelé csúszkál a hegyről, önnön bronzsúlya alatt támolyog, a csúcs azonban használati, a Várost immár magyarul választják. A folytatódó lázálomban, hamis ellentétpárjainkat eldobva úgy látszik, bár be sem fejeztük, újra kell kezdenünk a zsolozsmákat, a magyarázatot, hogy a „nincs Isten” zsarnoksága után nem a „van Isten” kötelező kényszere a megváltás, nem az egyházak, hanem az emberek szabadsága kell hogy eljöjjön. Jézus végül is értük fizetett halállal, és embervoltával fizetett. Sebei embersebek. Hite emberhit. Vagyis magánügy. Nem politika, nem rendszer. Az egyház pedig nem Isten, nem is a Város, nem politikai párt. Meg kell szoknia, hogy ezentúl nem ő választ minket, sem egyedül, sem kényszerházasságban, a dolog fordítva van. Sem többségi, sem kisebbségi elfogultság alapján, sem múltra, sem tradícióra, sem zsidó sem keresztény kultúrára hivatkozva nem szólhat bele általában a polgárok életébe, legyenek azok hívők vagy ateisták. A milliós számok ugyanis, amelyekkel dobálóznak, nem alattvalók tömegét jelentik, a legtöbb esetben még csak nem is templomjárókat, hanem polgárokat, akik Jézus emberi áldozatának szellemében élnek, az egyházakat meg csak akkor engedik bele az életükbe, amikor nekik jólesik. A Város polgáraié a választás, nem a hegyé, bárki kapaszkodjon is fel rá.

Ami pedig Ivan Vasziljevicsre illeti...

Van ártatlan bűn. Bűnös ártatlanság. Létezik pusztá kollaboráció, és van olyan, amely a mentést szolgálja, emberek, hívők, szentélyek mentését. Éltek és élnek tiszta, meghurcolt papok, éltek és élnek, akik nem is olyan régen saját testvéreiket árulták el, székért, hatalomért, jóléért. A végletek persze ritkák. Választóvonal alig húzható. Az egyházakkal is csak úgy van, mint minden mással a kommunista rendszerben: nem maradtak tiszták, (Voltak-e azok valaha is?) Megmagyarázható, hogy Ivan Vasziljevics géppisztolyának árnyékában, a megmaradásért miért szavaztak a hatalomra vagy annak látszatára, megérthető, hogy tisztán az Úr mellett maradni kínos, vagy lehetetlen volt, de nem bújhatnak a hit mögé, nem állhatnak Jézus mögé, és nem tiltakozhatnak az Ő nevében, Őellene. Pártállam után jézusállam, Isten, mint magántulajdon...

Lázálomban azt látom, az ágáló egyház leszáll a hegyről, és letérdel a polgárok közé. Én igen nagy vétkem... sok van itt sokaknak. Hallgatások, gyávaságok, csúszás-mászás. Emberi vétkek, emberi dolgok. Sebek, kínok. És az egyház is csak bünei megvallása után mehet fel a hegyre, Istenéhez, hogy megbeszélje vele az aranyborjút meg egyebet. És nem kell kiabálni, fenyegetőzni, egyáltalán, hangoskodni. Mások is laknak itt, és vagy alszanak már, vagy szeretkeznek.

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A következő 2000 estre – sajnos – 1990. szeptemberéig kell várni. Ez alkalommal Bojtár Endre vidéki gazdálkodó és irodalomtörténész lesz vendégünk.

A 2000 július–augusztusi összevont száma – a nyomda ördögének jóvoltából – csak július közepén jelenik meg. Kérjük, figyelje hirdetésünket a rádióban, a HVG és a Hócipő hasábjain.

HILL

INTERNATIONAL

Jól érzi magát a mostani munkahelyén?
Hogyan vélekedik az eddigi pályafutásáról?
Ez az a karrier, amelyről évek óta álmodott?
Kíváncsi személyiségének és képességeinek rejtett tartalékaira?
Ha érdeklik a válaszok, keresse fel:

KARRIER TANÁCSADÁSUNKAT!

Mit nyerhet Ön, ha igénybe veszi ezt a szolgáltatást?

- Jobban megismeri önmagát
- Tudatában lesz erős és gyenge pontjainak
- Testre szabott, vagyis megalapozott diagnózisra épülő szempontokkal segítünk élete és pályafutása tudatos építésében.

Mit veszíthet, ha késlekedik

- Időt, és ezzel pénzt, ha nem teszi meg az első lépést sikeres karrierje érdekében.

Gondolja meg, megéri?

Tiszteljen meg bizalmával! Munkánkat a legszigorúbb titoktartással végezzük.

ADJON ÚJ ÉRTELMET AMBICIÓINAK!

Jelentkezését az alábbi címeken és telefonszámokon várjuk:

HILL INTERNATIONAL

Budapest, 1027. Szász K. u. 2.

11-58-428

11-52-611

Pécs, 7621. Munkácsy M. u. 26.

72-19-993

A szellemi tőke bankja

